

નિવેદન

ગ્રામજીવનના ઉકર્ષ માટે સાદી ભાષામાં લખાયેલી, ગામડાના પ્રશ્નોની છણાવટ કરતી પુસ્તિકાઓ, ‘શ્રી સયાજી ગ્રામવિકાસમાળા’ દ્વારા પ્રસિદ્ધ કરવામાં આવે છે

તદનુસાર, આ ‘આપણા સુરો ભન વૃક્ષો’ એ નામનું પુસ્તક, શ્રી આનંદરાવ પઢરીનાથ ટાપરી પાસે તૈનાગ કરાવવામાં આવેલું હોઈ, તેને મહાગાજ સયાજીરાવ વિશ્વવિદ્યાલય, વડોદરા તરફથી ઉપર્યુક્ત માળાના ૩૧મા પુષ્પરૂપે પ્રસિદ્ધ કરવામાં આવે છે

સો. ધૂ. પાણેખ
સંશોધન અધિકારી,
ગ્રામ્યવિદ્યા મન્દિર,
વડોદરા
તા ૨૮-૫-૧૯૭૪

પી. જી. મદન
અ કુલપતિ,
મ સ વિશ્વવિદ્યાલય,
વડોદરા

અનુ. નંબર	વૃક્ષનું નામ	નૈસર્ગિક ક્રમ	માળ	પ્રમાંક
૧૭	કરંજ	સદર	પેપીલીઆનેસી	૩૨
૧૮	આગધરિઓ	સદર	સદર	૩૪
૧૯	પાંગારો	સદર	સદર	૩૭
૨૦	સીસમ	સદર	સદર	૩૯
૨૧	આમલી	શીંગનો વર્ગ (આમલીનો ઉપવર્ગ)}	સીસાલપિની	૪૧
૨૨	અરોક	સદર	સદર	૪૩
૨૩	કાચનવૃક્ષ	સદર	સદર	૪૫
૨૪	રક્તકાચનવૃક્ષ	સદર	સદર	૪૭
૨૫	શંકેશ્વર	સદર	સદર	૪૮
૨૬	ચુલ્લમોહોર	સદર	સદર	૫૦
૨૭	ગરમાળો	સદર	સદર	૫૧
૨૮	ચુલાળી કસોડ	સદર	સદર	૫૪
૨૯	કસોડ	સદર	સદર	૫૬
૩૦	કસોડ	સદર	સદર	૫૮
૩૧	કસોડ	સદર	સદર	૬૦
૩૨	ધી કોપર પોડ	સદર	સદર	૬૨
૩૩	વિલાયતી શિરીષ	શીંગનો વર્ગ (બાવળનો ઉપવર્ગ)}	માઈમોસી	૬૫
૩૪	પીળો શિરીષ	સદર	સદર	૬૮
૩૫	કાળો શિરીષ	સદર	સદર	૭૧

અનુ. નંબર	વૃક્ષનું નામ	નૈસર્ગિક કેમ	મથુ	પૃથાંક
૩૬	વિલાયતી જાવળ	સદર	માઈમોસી	૭૩
૩૭	જંગલી બદામ	હરડાનો વર્ગ	કોબીટેસી	૭૫
૩૮	બોટલ બ્રશ	જાંબુનો વર્ગ	મર્ટેસી	૭૭
૩૯	અંકાલ	અંકાલનો વર્ગ	કોર્નેસી	૭૯
૪૦	ધોળા મીંઢળ	કદબ ને કોફીનો વર્ગ	ફળીએસી	૮૦
૪૧	કદબ	સદર	સદર	૮૨
૪૨	મહુડો	રાયબુનો વર્ગ	સેપોટેસિ	૮૬
૪૩	બોરસલી	સદર	સદર	૮૮
૪૪	રાંબેળુ	સદર	સદર	૮૯
૪૫	પારિજાતક	મોગરા-ચમેલીનો વર્ગ	ઝોલીયેસી	૯૧
૪૬	સાતવીળુ	કરમલનો વર્ગ	એપોસાઈનેસી	૯૩
૪૭	દરબેલા	સદર	સદર	૯૫
૪૮	ધ્રજવ	સદર	સદર	૯૭
૪૯	લાલ લસોરા	શુદ્ધનો વર્ગ	બોરેજનેસી	૯૮
૫૦	નીલી શુલમોહોર	રઘતરોહિડાનો વર્ગ	ખિમોનિએસી	૧૦૦
૫૧	ઝાર ફળુસ	સદર	સદર	૧૦૧
૫૨	સ્કાલેટ ફાઈટન ટ્રી	સદર	સદર	૧૦૪
૫૩	આકાશ નિમ	સદર	સદર	૧૦૬
૫૪	સેવળુ	સાગ ને નગોડનો વર્ગ	વ્હર્ગનિસી	૧૦૮
૫૫	સાગ	સદર	સદર	૧૧૦

અનુ. નંબર	વૃક્ષનું નામ	નૈસર્ગિક ક્રમ	મળ	પૃષ્ઠાંક
૫૬	નગોડ	સદર	વડળાનેસી	૧૧૨
૫૭	ચંદન	ચંદનનો વર્ગ	સેટેલેસી	૧૧૩
૫૮	પુત્રજીવી	ઘોર ને દિવેલીનો વર્ગ	મુફોરખીએસી	૧૧૫
૫૯	આમળા	સદર	સદર	૧૧૬
૬૦	વાવળી	વડ ને પિંપળનો વર્ગ	અટીકેસી	૧૧૯
૬૧	વડ	સદર	સદર	૧૨૦
૬૨	પીપળો	વડ ને પીપળાનો વર્ગ	અટીકેસી	૧૨૨
૬૩	કૃષ્ણવડ	સદર	સદર	૧૨૪
૬૪	શેવર	સદર	સદર (ઉપ- ગય મોરેસી) !	૧૨૬
૬૫	કેસ્કુરીના દ્રી	સરવૃક્ષનો વર્ગ	કેસ્કુઆરાઈ- નેસી	૧૨૬
૬૬	સિલ્હર ઓક	સિલ્હર ઓકનો વર્ગ	પ્રોટીએસી	૧૨૮

એકઠીજ પત્રીય વૃક્ષોના મળ

૧	નારિયેળ	નારિયેળ-પામનો વર્ગ	પામેસી	૧૨૯
---	---------	--------------------	--------	-----

આપણાં સુશોભન વૃક્ષો

પીળોચંપો

સંસ્કૃત નામ—સુવર્ણ ચંપક

ગુજરાતી નામ—પીળો ચંપો

મરાઠી નામ—પીવળા ચાકા

બોટોનિકલ નામ—માયકેલીઆ ચંપકા—એલ

ગણ—(મેગ્નેસિએસી) ચંપાનો વર્ગ

હિંદી નામ—ચંપા

નામનિર્દેશ :—માયકેલીઆ—આ શબ્દ પી. એ. માયકેલી નામના ફોરે'ટાઈનના વનરૂપતિશાસ્ત્રી (૧૬૭૬-૧૭૩૭ સૈકામાં થઈ ગયેલા) તેમના નામ ઉપરથી નીકળ્યો છે. ચંપક—ચંપો શબ્દ સંસ્કૃત અને અન્ય ભારતીય ભાષાઓ દ્વારા આપણા દેશમાં વ્યાપક બન્યો છે.

વિસ્તાર :—બર્મા, આસામ, દક્ષિણ ભારતમાં ચંપાનાં ઘણાં વૃક્ષો છે. ચંપાનાં વૃક્ષો, મુળર્ધ ઇલાકામાં ઘણાં ઉપલબ્ધ છે. તે પૂર્વ નિમ્નહિમાલયના ગ્રેટરોમાં ૨૦૦૦ ફૂટ ઊંચી પર્વતરાજિ ઉપર ઊગે છે. મુળર્ધમાં મોટે ભાગે આ વૃક્ષો જોવા મળતાં નથી.

વર્ણન :—આ સુંદર વૃક્ષો બધી ઋતુમાં કાચમ લીલી પત્તી ધરાવતાં (સદાબહાર) ૪૦ ફૂટ ઊંચાં થાય છે. તેનાં સુવાળાં ૭ થી ૧૦ ઇંચ લાંબાં અને ૨ થી ૪ ઇંચ પહોળાં પાંદડાં, ૧ ઇંચના વૃંતો ઉપર ઊગે છે. તેના પુષ્પો ૨ થી ૨½ ઇંચ સુધી આડાં, ઘણાં સુગંધિત, પીળો રંગ લેતાં, ચમચી માફક નિપત્રોમા અવ્યુક્તિ થાય છે; પણ થોડા વખત પછી તે જ નિપત્રો ખરી બને છે.

ફળ ફે ઈચ પરીધના સ્ત્રીકિસરવાળા થાય છે, અને તેની ઉપર સફેદ ટીપા થાય છે

બીજા પશુ લાલ રંગવાળા, પશુ પછી બદામી રંગના થાય છે

ઉપયોગ :- સ્ત્રીઓ તેના પુષ્પગુચ્છનો માથામા વેણીઓ તરીકે ઉપયોગ કરે છે પીળા રંગ, પુષ્પો ઉકાળવાથી નીકળે છે, અને એ જ રંગ બીજા રંગના મિશ્રણમા ઉપયોગમા આવે છે પ્રદર રોગ ઉપર ચ પાની છાલનો રસ પાવો અથવા છાલનો કાઢો કરીને પાવો, તેમ જ વિષમજ્જવર ઉપર ચ પાના મૂળનો કાઢો પાવો

પાટિયા કાઢવામા તેના લાકડાનો ઉપયોગ થાય છે

ફર્નિચર બનાવવામા પશુ લાકડાનો ઉપયોગ કરવામા આવે છે. આ વૃક્ષોને ઘણા પવિત્ર માનવાથી, એનું લાકડું ઘણુખરું ઉપયોગમા લેવાતું નથી મદિરામા તથા તેની આજુગાજુમા આ વૃક્ષો ઘણા ઉગાડવામા આવે છે માગસિક કાર્યો કરતી વખતે ચ પાના વૃક્ષ છિન્ન-લિન્ન થાય નહિ તે અંગે દેખરેખ રાખવી જોઈએ.

વાયેતર અંગે સૂચન :- બગીચાઓ તથા રાજમાર્ગ વૃક્ષાવલિમા હાયડો આપતા આ વૃક્ષોનો વધારે ઉપયોગ કરવો

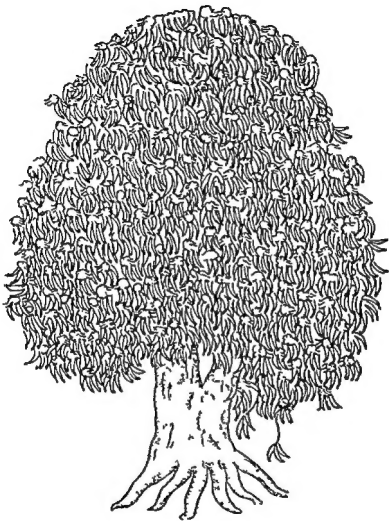
તેનું લાકડું હલકું હોવાથી નરધાના ઢોલ બનાવવામા ઉપયોગી થાય છે આ વૃક્ષો માગસિક હોવાથી તેના પાદડાની માળાઓ માગસિક પ્રસંગમા વાપરવામા આવે છે

ગાડા કે જેમા હલકા પશુ મજબૂત લાકડાની જરૂર પડે છે, ત્યાં આ વૃક્ષોના લાકડા ઘણું સારું કામ આપે છે

આસોપાલવ

સંસ્કૃત નામ—અશોક, મદાર

ગુજરાતી નામ—આસોપાલવ

आसोपालव

મરાઠી નામ—અશોક.

બંગાલી તથા હિંદી નામ—અશોક, અશોક.

અ ગ્રેજી નામ—માસ્ટર ટ્રી.

બોટૅનિકલ નામ—પૅલીએનથીઆ લોજીફોલીઆ—ટ્રેવે.

ગણ્ય—(એનોનાસી) મીતાક્ષનો વર્ગ.

પર્યાય નામ—સગકા ઇડિકા અથવા બેનેસિયા અરોકા.

નામનિર્દેશ :—પૅલીએનથીઆ મીક શબ્દ છે. પૅલી એવે અર્થ ધણા અને એનથીઆ એટલે સારું કનાર. લોજીફોલિયા આ લેટીન શબ્દ છે, અને તેનો અર્થ ધણા લાળા પાદડા થાય છે.

મૂળ વૃક્ષનું સ્થાન લકા તથા બંગાલમાં વધારે પ્રમાણમાં મળે છે; તેમ દક્ષિણ હિંદુસ્થાનમાં તે કુદરતી રીતે મોટા પ્રમાણમાં જોવામાં આવે છે. તેના વૃક્ષો ધણા જિયા, લીલા, સીધા થડવાળા અને ઢલકા થાય છે. તેની ડાળીઓ ધણા પાનવાળી અને “ પીરામીડ ” જેવી દેખાવમાં ધણી રાશીતી હોય છે. તેના બારેમાસ લીલા રહેતા પાંદડા લાખી લઠરી આકાર કેળવાળા થાય છે.

વિસ્તાર :—આ વૃક્ષો ૩૦ થી ૪૦ ફૂટ સુધી જિયા જોવામાં આવે છે. તેનાં પુષ્પો પીળાશ પડના લાળા ગુચ્છોમાં ડાળી ઉપર જોવામાં આવે છે; તારાઓ માફક દેખાય છે અને પૂરબહારમાં ખીલે છે. ફેણુઆરીથી એપ્રિલ સુધી આ વૃક્ષનો હાથડો ધણો વિસ્તૃત હોય છે.

વર્ણન :—ફળ ઇંડાના આકારના પાણુ નાના, જુલાઈ માસથી ફૂટે છે, અને ચામાચીડીઆ પક્ષી તે ધણા ખાય છે. આસોપાલવના સુગંધિત પુષ્પોનો અર્ક નિયોવવામાં આવે છે. તેની હાલમાંથી અર્ક નિયોળો, અશોકારિષ્ટ નામની અત્યંત ઉપયોગી દવા બનાવવામાં આવે છે.

वायवरत्ना

વાયવગચ્છા

કેદીન્દા રીલીજ્યોસા

કેપેરિયેસી વર્ગ

ઉપયોગ :—આસોપાસવ અને અશોક આ બંને વૃક્ષો તદ્દન જુદાં થાય છે. તેમનાં ફૂલો, પાન તથા ફળમાં ઘણો ફરક હોઈ, તેનો દરેક ગણુ પણ જુદો થાય છે. આસોપાસવનું લાકડું હલકું હોવાથી ગમે તેમ વળી શકે છે. નરધાનાં દોલ પણ તેના લાકડામાંથી બનાવાય છે. ગાડાં કે જેમાં હલકાં પણ મજબૂત લાકડાંની જરૂર પડે તે દેકાણે તે ધણું વપરાય છે. તેનાં ખીજમાંથી ઝાડ બીજે છે. ખીજ જુલાર્ધ માસમાં ફૂંડામાં નાખી, બીજી શકે છે. એનો છોડ યથા પછી તેનું યોગ્ય તે જગ્યામાં વાવેતર કરવું. નાના પીલાના છોડને વધારે તડકો અગર મટોડી આપવી નહીં, તેમ નાના છોડ જોરદાર પવનથી લાગી ન જાય તે માટે દેખરેખ રાખવી પડે છે. અશોકમાં રક્તપ્રદરને દૂર કરવાનો ગુણુ રહ્યો છે. બગીચાઓમાં તેમ જ રાજમાર્ગમાં આસોપાસવનાં વૃક્ષોને વૃક્ષાવલિ તરીકે લગાડવાથી રાજમાર્ગ પર હાંચડો વધારે મળી શકે છે.

વાવેતરું અંગે સૂચન :—એ વૃક્ષ માંગલિક છે એમ માનવામાં આવે છે. તેનાં પાંદડાંની સારી માળાઓ બનાવી, માંગલિક પ્રસંગોમાં શોભા માટે સાર્વત્રિક જગ્યાઓમાં ચઢાવવામાં આવે છે.

વાયવરણા

ગુજરાતી નામ—વણા.

મરાઠી નામ—હારાવણા; વાયવણા.

એંગ્રેજી નામ—ટેપર ટ્રી; ધી સેકેડ બણા.

બોટેનિકલ નામ—કેટીન્ડા રીલીઝઓસા—હુક. એમ.

ગણુ—(કેપેરિડેસી) કેરાનો વર્ગ.

નામનિર્દેશ :—કેટીન્ડા—આ શબ્દ મોક વનસ્પતિવેત્તા ‘ કેટિન્ડરૂ ’ એમના નામ ઉપરથી આવેલો છે.

રીલીઝઓસા એટલે ધાર્મિક.

વિસ્તાર :—ભારતમા ઘણાખરા ભાગેમા આ વૃક્ષો મળી આવે છે. ઉત્તર પ્રદેશ, બર્મા, સિલોનમા બહુ મળે છે.

મધ્યમ કદનું, ઘણું વિલાળિત શાખાવાળું, નાનું પણ વાડીચૂડી કાખળીવાળું સુવાળું, ફીફી ગતી જાવવાળું આ ઝાડ થાય છે. તેના ત્રણ પત્તીવાળા પાન એક જ પ્રેરોહ ઉપ થાય છે. દિવાળીની ઋતુમા પાંદડા ખરી જાય છે.

વર્ણન :—ફેબ્રુઆરી-માર્ચમા તેને નૂતન પત્તવ આવવા લાગે છે. તેના પુષ્પો સફેદ પણ ખૂબખામા સમશિખ સ્થિતિમા કાખળાઓની ટાચે જોડે છે. તેના પુષ્પો જાણુડિયા રંગના હોઈ, ઘણી રોશ્ના આપે છે.

ફળ જાળ લંબાકાગ, કઠણુ, પ્રથમ લીનું પણ પરિપક્વ દશામા લાલચોળ થાય છે.

તેનું ખીજ, ફળના આતર ભાગમા તેના પીળા ગસમા લગાઈ રહે છે.

ઉપયોગ :—તેનું લાકડું સાધારણ રીતે કંકણ છે પણ તે બહુ ટકાઉ હોતું નથી. આ લાકડું ઢાલકી બનાવવાના ઉપયોગમા આવે છે. તેની લાકડીઓ કાસકીઓ બનાવવામા લે છે. ફળનો અંદરનો ભાગ ગળ બનાવવામા ઉપયોગમા આવે છે.

પાંદડા નથા જાવ દવા બનાવવાના કામમા આવે છે.

જાલમા ટેનિન તથા સેપોનિન નામના ગસાયનિક દ્રવ્યો હોવાથી દવામા ઉપયોગી થાય છે. તેનાથી મૂત્રાધાત જેવા રોગ સાગ મટે છે. તેના પાંદડા જનનવરો સારી રીતે ખાય છે તેથી આવા ઉપયોગી ઝાડને સરક્ષણ આપવું જોઈએ.

પબ્લિક પાર્કમા શોભાવૃદ્ધિ માટે આ વૃક્ષો ઘણા રોપવામા આવે છે. શહેરોમા ઉઘાડી જગ્યા પર આ વૃક્ષો રોપવામા આવે છે. કાગણ કે તે ઝોજા પાણીના ભાગેમા પણ સારી રીતે જોડે છે.

ખીજમાંથી આડ થાય છે, વર્ષા ઋતુમાં વૃક્ષોનાં મૂળિયાંની ગાંઠોથી પણ આ વૃક્ષો થાય છે.

જુલાઈ માસમાં ખીજ પરિપક્વ થાય છે.

ખીજ કટણ હોવાથી એકાદ વરસ પછી તે જિગી નીકળે છે પણ આ રોપેલાં ખીજનું દિમથી સરક્ષણ કરવામાં આવે તો તે સારી રીતે જીવી શકે છે.

પારસખીપળો

મલાઈ નામ—પૂરવસુ,

તેક્ષુ નામ—ગંગારખી.

હિંદી નામ—ભેંડીયા આડ, ગજદંડ, પુરવસુ.

ગુજરાતી નામ—પારસખીપળો.

મરાઠી નામ—ભેંડી, રાન ભેંડી.

અંગ્રેજી નામ—ભેંડી ટ્રી.

બોટોનિકલ નામ—થેસપેસિઆ પોપુલીઆ-સોલેંડ એકસ-ક્રારીઆ. પર્સીય નામ—હાઈબિસ્કસ પોપુલીઆ-એલ.

ગણુ—(માલહેસી) કપાસનો વર્ગ.

નામનિર્દેશ :—થેસપેસિઆ આ શીખ શબ્દ છે. તેનો અર્થ “ટૅનિક”. આ નામ મૂકવાનું કારણ આ વૃક્ષો દેવાલયોમાં, અર્ચમાં ઉગાડવામાં આવે છે.

પોપુલીઆ એટલે પાપલર નામના આડના પાંદડાવાળું.

વિસ્તાર :—આ વૃક્ષ હિંદુસ્તાનમાં ઘણું થાય છે તેમ જ મદ્રાસ, મૈસુર, કરાલા, જર્મા, મલાયા, આફ્રિકા અને પેસિફિક બેટામાં

પણુ થાય છે ચદીચદમા તેની વૃક્ષાવલિ બનાવવામા આવી છે હાલમા તો એ વૃક્ષો મુળઈ તથા તેની આસપાસના પ્રદેશોમા એટલા તો સામાન્ય થઈ ગયા છે કે તે આપણા દેશના વનની જેવા ગણાય છે આ વૃક્ષો ઘણી રોભા આપે છે

વર્ણન :—ચારે ઋતુમા લીલું રહી શકે એનું આ ઝાડ છે તે ૩૦ થી ૪૦ ફૂટ ઊંચુ થાય છે

ડાળાઓ વાકી થાય છે અને પાદડા “ પોપલર ” નામના વૃક્ષના જેવા ચળકતા, સુવાળા, લીલા ગગવાળા થાય છે એને ઘોળો રસ (દૂધ) આવે છે પુષ્પો મોટા, ગૂંચ વર્ણના, ઘટાની માફક ડોલતા પણ છૂટા છૂટા ઊગે છે દિવાળીની ઋતુમા પુષ્પો ઘણુ પ્રકુલ્લિત થઈ શોભા ધણી આપે છે

ફળ ફાટ પડતા ગોળ થાય છે, અને ઉપલા ભાગમા ચપટા હોય છે

ઉપયોગ :—ઝાલમાંથી રેષાઓ નીકળે છે લાકડું ઘણુ ચીવટ હોવાથી, ગાડાના ચક્રો તથા બહુકના હાથા બનાવવામા ઉપયોગી થાય છે પાદડા જનવરો ખાય છે

ખીજમાંથી સારું તેલ નીકળે છે

ચામડીના રોગો ઉપર તે તેલ ઘણુ ઉપયોગી થઈ પડે છે

ગૂળિયા પૌષ્ટિક હોય છે

ઝાતીના રોગો માટે મલાયામા લોખે આ વૃક્ષોની આતડ ઝાલ ઘણી ઉપયોગમા લે છે

વાવેતર આ ગે સૂચન :—ખીજમાંથી ઝાડ ઊગે છે અને કર્દાજમાંથી પણ ઝાડ થાય છે ઉઠેઠ ઘણો જલદી થાય છે ભેજવાળી જમીનમા તે ઘુસ્ત ઊગે છે પણ ક્ષારયુક્ત ભૂમિમા પણ તેનો સારો

ઉછેર થાય છે. માટે ધણાખરાં તટ જૂમિનાં જંગલોમાં મોટા પ્રમાણમાં આ વૃક્ષો થાય છે. બધી ઋતુમાં પુષ્પિત રહે એવું આ વૃક્ષ હોવાથી અને તે ધણી છાલ આપતું હોવાથી, બગીચાઓમાં તથા ઘરના કમ્પાઉન્ડમાં ઉગાડવા જેવું છે. ઊંચા કુંઝર ઉપર તે વૃક્ષો વધારે પ્રમાણમાં ઊગતાં નથી.

શાલ્મલિ

ગુજરાતી નામ—શીમળો.

મરાઠી નામ—શાલ્મલી, સાવરી.

હિંદી નામ—સિગૂળ, અધાસેમળ.

સંસ્કૃત નામ—સાલમલી અથવા શાલમલી

બંગાલી નામ—સિમ્બુલ.

કન્નડી નામ—ચેલવડા.

તેલગુ નામ—રંગચેટ્ટુ.

અંગ્રેજી નામ—સિન્ક કોટન ટ્રી.

બોટેનિકલ નામ—બોબેકસ સીઆ-લીન.

પર્યાય નામ—બોબેકસ મેલેબેરીકમ્ અથવા સેલેમેલીઆ મેલેબેરીકા.

ગણ્ય—(બોબેકસી). કપાસના વર્ગનો આંતર વર્ગ.

નામનિર્દેશ :—બોબેકસ. આ નામ કુળોમાંથી ૩ મળે છે તે ઉપરથી પડયું છે.

સેલેમેલીઆ આ ચબ્દ સંસ્કૃતમાંથી સાલમલી અથવા શાલ્મલિ ઉપરથી નીકળ્યો છે; પ્રાચીન હિંદુસ્તાનમાં એમ કથા છે કે એ વૃક્ષ તળે પિતામહ બ્રહ્મદેવ-જગત ઉત્પાદન થયા બાદ વિશ્રાંતિ લેતા હતા.

વર્ણન :—પાનખા સમૂહમાં પાન ખરી જતાં જુઓમાનું તે એક જૂથ છે એ લગભગ ૬૦ થી ૭૫ ફૂટ જિંચુ થાય છે અને બમોનજુસો વર્ગો સુધી જીવે છે

યક ધણુ સુવાળુ, કાટાયુક્ત, ઝાલ તદ્દન સફેદ થાય છે કાટા ઉપજ થવાનું કાગળ, પશુ અને માનવ તરફથી ઉપદ્રવ ન થાય તે છે

શાખાઓ દ્વિવિલાનિત હોવાથી, ધણાખરા પાદડા લીલા ગંગા યજ્ઞતા, સુવાળા ન લાગે એવા, ૫ થી ૭ પર્લુકોમાં વિલાનિત થયેના, ૫ ખાની માફક વિસ્તૃત થયેલા જીજે છે ધણા મહિનાઓ સુધી પાદડા જુઓ ઉપર રહી શકે છે એ જૂથ જનજાયા આપતું જોવામાં આવે છે

પુષ્પો આવતા પહેલાં પાદડાઓ ખરી જાય છે પાદડા જનન્યુઆરીમાં ખરી જાય છે અને ફેબ્રુઆરીમાં પુષ્પો આવે છે. પુષ્પો લાલ ગંગાળા પશુ કોઈક વખતે તે પીળા અથવા સફેદ રંગવાળા થાય છે આ પુષ્પોમાં મધુ હોવાથી નાના પક્ષીઓ, આ મધુસેવન કરવા દોડી આવે છે ફળ અડાકૃતિ ૧૦ થી ૧૫ સેન્ટીમીટર લાંબુ અને અને ૩ થી ૫ સેન્ટીમીટર જાડું ૫ પાખવાળું થાય છે

કાળા બીજ રવેદિત રૂપમાં, ફળ ફૂટતા, હવામાં ઊડી જાય છે ૨ ધણુ મૃદુ થાય છે

ઉપયોગિતા :—એ જૂથ ધણો ઉપયોગી છે લાકડું ધણુ સુવાળું હોવાથી તે દિવાસળીની કાડીઓ બનાવવામાં ઉપયોગી છે લગભગ ૧૦૦,૦૦૦ ટન લાકડું દિવાસળીની કાડીઓ બનાવવામાં વપરાય છે લાકડાના ખોખા બનાવાય છે મચ્છીમાં લોકો તેના લાકડાનો પ્લવન (Floats) કરે છે. લાકડું હલકું હોવાથી કાડીઓ એના ઉપર ગહે છે જેથી આ લાકડું બીજ કામમાં ઉપયોગમાં લેવાતું નથી ઉશીકા તથા ગાદીઓ ભરવા માટે આ રેનો ધણો ઉપયોગ થાય છે

મોચરસ નામનો ચુંદર આ વૃક્ષના લાકડામાંથી નીકળે છે. તેને ઉપયોગ આયુર્વેદિક વૈદ્યો દવામાં કરે છે.

આ વૃક્ષનાં પુષ્પોનાં વળો શાકલાળમાં ઉપયોગમાં આવે છે. બકરાં અને ઘેટાં પાંદડા ધણાં ખાય છે લાકડાની હોડીઓ બને છે.

વાયેતર અંગે સૂચન :—એ વૃક્ષો રસ્તામાં વૃક્ષાવલી માટે ઘણાં સારાં છે કારણ કે પુષ્પો અને પાંદડાંની ધન છાયા માટે તે ઉપયોગી છે. એ વૃક્ષો ઘણી શોભા આપે છે પણ તેમનું વાવાઝોડાના પવનથી સંરક્ષણ કરવું પડે છે.

વિસ્તીર્ણ જગ્યામાં એ વૃક્ષો ઉગાડવાં ભોંઈએ, કારણ કે તે અતિવિસ્તારથી વ્યાપ્ત થાય છે.

કલમેમાંથી તથા બીજનું રોપણ કરવાથી, ગમે તેવી ભૂમિ ઉપર એ વૃક્ષ ઊગે છે.

મુચકુંદ

ગુજરાતી નામ—મુચકુંદ અથવા કણિકાર.

મરાઠી નામ—મુચકુંદ અથવા કણિકાર.

બોટેનિકલ નામ—ટેરોફરૂમ્ એમેરીફીલીઅમ્-વિશ્ક.

ગણ—(સ્ટરકમુલીએસી). મરડાસિંગનો વર્ગ.

નામનિર્દેશ :—ટેરોફરૂમ્-આ ગ્રીક શબ્દ છે; એનો અર્થ પાંખવાળાં બીજ. એમેરીફીલીઅમ્-આ શબ્દ પાંદડાંના સંદર્ભમાં આવે છે, અને આ વૃક્ષનાં પાંદડા “એપલ” નામના અંગ્રેજી જાડનાં પાંદડાં જેવાં તદ્દન જથ્થા છે તે ઉપગ્રથી તે નામ પડ્યું છે.

વિસ્તાર :—આ વૃક્ષો દેવીમાન ઘાટ, ઉત્તર કેનેરા તથા કેંકણ પ્રાંતમાં ઘણાં થાય છે; ચિત્તાગોંગ, બર્મા તથા નિમ્ન હિમાલય પ્રદેશોના

વાવેતર અંગે સૂચન :—દક્ષિણ ભારતમાં તથા જર્મમાં ઘણા ભાગે આ વૃક્ષો જોવા મળે છે.

ફળ કાઢ્યા પછી બીજ બેગા કાપવામાં આવે છે અને તેને થોડા દિવસ સુકાવા દીધા પછી બીજરોપણુ એપ્રિલ મે માસમાં કરાવે છે. બીજમાં જીવાત ના પડે તે માટે બીજને સિંદૂરનું લેપન કરી મૂકવું પડે છે.

નાના પીવા બહાર નીકળના, આવતી ઝાડુમાં સ્થાનાતર કરી છોડ રોપવાનું શરૂ થાય છે.

વાવેલી જાતમાં ફળ મોટા થાય છે તેમ જ કાટા બહુ થતા નથી અને પાદડા ઘણા પહોળા અને અણીવાળા હોય છે. જગતી જાતનાઃ વૃક્ષો ઉપર કાટા બહુ થાય છે અને પાદડા ભાલાકાર હોય છે.

બગીચામાં કે ઘરના કમ્પાઉન્ડમાં આ પવિત્ર બીવીના વૃક્ષ વાવવાનું જ નોંધાયે.

કોઠી

તામીલ નામ—વિજામાર.

સંસ્કૃત નામ—કપિથ.

ગુજરાતી નામ—કોઠી.

મરાઠી નામ—કંવઠ

હિન્દી નામ—બીલીન, કૈથ, કીથ.

બંગાળી નામ—કકબેલ, કેડા. કચેતગાછ.

અંગ્રેજી નામ—એલીફન્ટ એપલ અથવા વૂડ એપલ.

બોટાનિકલ નામ—ફેરોનિઆ એલીફન્ટમ-ઝેરીઆ.

પર્યાય શબ્દ—ફેરોનિઆ લાઈમોનિઆ-લીન.

ગણુ—રૂટેસી, કોડીનો વર્ગ

નામનિર્દેશ :—જગલના રોમન દેવતાના નામ ઉપરથી ફેરેનિયા નામ પડ્યું છે અને તે શબ્દ દેવતાના માનમાં ગણેલો છે.

લાઈમોનમ્—આ નામ વૃક્ષના ફળ લીંબુનાં ફળ જેવાં હોવાથી, તે ઉપરથી રાખ્યું છે.

વિસ્તાર :—હિંદુસ્તાનના ઘણા ભાગોમાં એ વૃક્ષ થાય છે. તે ઉધાડી જગ્યામાં ઘણાં બેઠે છે; દક્ષિણમાં તથા ગુજરાતમાં ઘણાં થાય છે.

જવા અને સિલોન આ વૃક્ષનું મૂળ સ્થાન છે.

વર્ણન :—એ વૃક્ષ મધ્યમ કદનું છે. પાનખર ઋતુમાં તેનાં પાન ખરી જાય છે. ઘણા કાટા જાડા, સીધા, કડણુ હોઈ તેની બાલ ગૂરા રંગની હોય છે. દ્વિવિભાજિત પાંદડાં ઘણાં તીખાં હોય છે.

પુષ્પો ૦.૫ ઈંચ આડાં, થોડાંક લાલ અથવા સફેદ રંગવાળાં હોઈ સુગંધિત હોય છે.

ફળ ગોળ આકાર લેતું, ૩ થી ૫ ઈંચ પરીધવાળું હોય છે. આંતર ભાગ ઘણો કડણુ, ફીકા રંગવાળો હોય છે. ગોળ ફળ ટેરી જેવડું હોય છે; તેમાં બીજ ઘણાં હોય છે. તે ફળના આંતર ભાગના રસમાં પરિપક્વ હોય છે.

ઉપયોગિતા :—લાકડું પીળાશ પર પણુ સફેદ રંગનું, ઘણું વજનદાર, કડણુ અને મજબૂત હોય છે; ઘણાં વરસ સુધી તે ટકે છે. ઘર બાંધવાના કામમાં પણુ ઉપયોગી છે. ગાડાના આરા તથા ખેતીનાં ઓળરો બનાવવામાં તેમ જ સુશોભિત દોતરકામ કરવાના કામે પણુ લાકડું કામમાં આવે છે. હેડકપી અને ચાસ ઉપર કોડીનો અંગરસ મધ અને લીંડીપીપર સાથે આપવા.

ગ્રુન્ડ થડમાથી નીકળે છે. તે સફેદ હોઈ પારદર્શક હોય છે. ગાવળના ગ્રુન્ડના બદલે તે ઘણો વપરાય છે. ચિત્કારોના ગંગો બનાવવા તથા બીજા ગંગો બનાવવા તેમ જ વાગનિસમા તે વપરાય છે.

તાડ વૃક્ષના પાદડા ઉપર લખવા માટે “સાયમીજ લોકો” પીળી શાહી બનાવવામા પણ એ વૃક્ષના ગસનો ઉપયોગ કરે છે.

ચટણી વગેરે બનાવવામા અને સરળન કરવા ફળનો ઉપયોગ થાય છે. પાકેલી કોમનો મુગળ્લો પણ થાય છે.

ફળના કવચની તપકાગ સુધવાની ડાળડીઓ બને છે

વૈદ્ય લોકો પાદડાનો ઘણો ઉપયોગ કરે છે. એનાં ગિયા હૃદયરોગ, મસ્તકશળ, વિષ અને વિસર્પનો નાશ કરે છે.

વાયેતર અંગે સૂચન —બીજથી વૃક્ષ બીજે છે. ઉઘાડી જમીનમા તે જલદી બીજે છે. મોટા બગીચામા પાદડા તથા ફળનો ઘણો ઉપયોગ હોવાથી ઉગાડવામા આવે છે.

કુંતી

મગડી નામ—કુંતી.

બોટોનિકલ નામ—મગયા ઈકઝોટિકા—બીન્

મણુ—ફેટેસી—કોઠીનો વર્ગ.

વિસ્તાર :—આ વૃક્ષ ચીન, ઓસ્ટ્રેલિયા, પેસિફિક આઈલેન્ડ્ઝ લંકા ઇત્યાદિ દેશોમા ઘણા મોટા પ્રમાણમા મળે છે. મુબઈ, માથેગન, મહાબળેશ્વર, કોકણ ઇત્યાદિ ભાગોમા પણ પ્રાપ્ત થાય છે.

વર્ણન :—વૃક્ષ નાનું ૧૫ થી ૨૦ ફૂટ સુધી બીચુ થાય છે. એ તદ્દન લીલું ગ્રે છે. પાદડા દ્વિભાજિત હોઈ, ૪ થી ૭ ઈંચ લાંબા થાય

કુંતી

છે. તેના ટૂંકા માત્ર દેશરહિત હોય છે. એની શાખાઓ પાતળી હોય છે. પર્ણો ૩ થી ૭ હોઈ એકાન્તર હોય છે. ૧૩ થી ૩ ઈંચ લાંબાં અને ૩ થી ૧૩ ઈંચ પહોળું હોઈ ટોચ પરનું પત્ર ઘણું મોટું હોય છે. લાંબા આકારવાળી પત્રની ટોચ ખાંચાવાળી હોય છે.

પુષ્પો તદ્દન સફેદ, સુગંધિત અને છેડા ઉપર સમશિખીમાં હોય છે. પાંખડીઓ ૩ થી ૩ ઈંચ લાંબી તદ્દન સીધી સફેદ અને તેને ઉપસો ભાગ પ્રસૂત હોય છે. વજો માત્ર નાના, ગાંઠવાળા લાંબા હોય છે. જૂનથી ઓકટોળર સુધી પુષ્પો આવે છે. કેસરો ચપટાં, સોયના આકાર જેવાં પુષ્પો પરગતા નીચલા લાત્રમાં ટોચવાળાં હોય છે. બીજાં ૩ થી ૩ ઈંચ લાંબાં વિભાગમાં હોય છે. ફળ બેર જેવા આકારનાં અને ૩ થી ૩ ઈંચ લાંબાં ટોચવાળાં હોય છે.

વાયેતર અંગે વિવેચન :—દેખાવમા વૃક્ષ રોભાયમાન હોય છે. પુષ્પો ઘણા મુગધિન હોય છે જેથી જગીયાઓમા ઘણાખગ ભાગેમા તે ઉગાડવામાં આવે છે.

કમરક

ગુજરાતી નામ—કમરક

મગઠી નામ—કમરક

ખોટે નિકલ નામ—એન્ડેરોહા જિયાંબી-વીન્.

ગણુ—છગનીએસી—(ગુલમે દીનો વર્ગ).

નામનિર્દેશ :—એન્ડેરોહા—આ અરેગિઅન શબ્દ એન્ડેરોહસિ નામના સાહેબના સન્માનાર્થેક છે.

જિયાંબી આ શબ્દ તદેશીય નામ ઉપગ્રથી લીધો છે ગૂળસ્થાન નિશ્ચિત કહેવાતુ નથી.

은미근초

વિસ્તાર :—ઉપ્પકટિળધીય એશિયામા આ વૃક્ષો ધણા મળે છે. મૂળ સ્થાન નિશ્ચિત કહેવાતું નથી.

વર્ણન :—નાના કદનું એ વૃક્ષ હોઈ, ૧૫ થી ૬૦ ફૂટ ઊંચું થાય છે.

પાદડાં ગુરુડોમા સાખાઓની ટોચે ધણા જોડે છે. પાદડા દ્વિવિલા-
ન્નિત હોઈ, ૧૮ થી ૨૦ ઈંચ સુધી લાંબા અને નાના હોય છે. પુષ્પો
થડ ઉપર જોડે છે તેમ જ સાખાઓ પર જોડેલા હોય છે. સફેદ,
લાલ રંગના પુષ્પો ઘણી શોભા આપે છે. ફળ ગોળ, ખૂણાવાળું
૩ થી ૪ ઈંચ લાંબું લીટું થાય છે.

વિશેષ નોંધ :—વૃક્ષ જ્યારે ફળતું હોતું નથી ત્યારે ઢેવળ
કદાચિત્ એ ગુજબેરી નામના વૃક્ષ જેવું લાગે છે; અને કોઈક વખતે
ઓળખવામા પણ ખૂલ થવા સંભવ હોય છે; પણ ગુજબેરી વૃક્ષના
પાદડાં હંમેશા સમાતર ન હોના તે એકની એકાતર થાય છે અને
અને કમરક વૃક્ષના પાદડા તદ્દન સામસામે હોય છે અને આ એક જ
ફળકળન્તે વૃક્ષોમાં ખુલો જણાય છે.

વાવેતર અંગે સૂચન :—એ વૃક્ષ ખીજથી જોડે છે. તદ્દન
લીલા રહેતા પાદડા હોવાથી તથા પુષ્પો સફેદ લાલરંગના હોવાથી, તે
એક શોભાપ્રમાણ વૃક્ષ છે. એના ફળ ખાવામા ધણા સારા લાગે
છે, એટલે એનું વાવેતર સાર્વજનિક બગીચાઓમા તેમ જ નાના
કમ્પાઉન્ડવાળા ઘરના બગીચાઓમા પણ ઉગાડવા જેવું તે વૃક્ષ છે.

આલવો

ગુજરાતી નામ—આલવો અથવા અરકુસી.

મરાઠી નામ—મહાનિળ

હિંદી નામ—મહારખ.

મલયાળી નામ—મેટ્રીગોનગીયમ્.

તેલગુ નામ—પેદામન.

અંગ્રેજી નામ—ટ્રી ઓફ ધી હેવન.

બોટોનિકલ નામ—ઐર્લેન્ડીસ એક્સોસા-રોક્સબર્ગ-ગણ-સાઈમારબેસી.

નામનિર્દેશ :—ઐર્લેન્ડીસ આ લેટિન શબ્દ ઐર્લેટા ઉપરથી નીકળ્યો છે. તેનો અર્થ ટ્રી ઓફ હેવન (સ્વર્ગનું ઝાડ) થાય છે.

માનુકારમા આ વૃક્ષની એક જાત મળી આવે છે.

વિસ્તાર :—આ વૃક્ષો હિંદુસ્તાનના સરકાસ પ્રદેશોમાં ૧૭૯૭ની સાલમા વિશ્વમ્ રોક્સબર્ગ એમણે જોયાં હતાં. ગુજરાતમાં, દક્ષિણમાં અને હિંદુસ્તાનના પ્રદેશોમાં તે ઘણું મળી આવે છે. સમુદ્રકિનારે તેમ જ સૂકી જૂમિમાં આ વૃક્ષો થતાં નથી. ધી ઈંડીઅન પેનીન-શુલામાં વધારે થાય છે.

વર્ણન :—એ વૃક્ષ ૭૦ થી ૮૦ ફૂટ લાંબાં થાય છે. ઝાલ સફેદ અને સુંવાળી હોય છે. પાંદડાં દ્વિવિભાજિત શાંખાઓ ઉપર, આસમાની રંગવાળા અને દાંતાવાળા હેડા ઉપર જોડે છે. પુષ્પો ગુચ્છોમાં, સફેદ કે પીળા રંગવાળાં થાય છે. ફળ નાનું, અપટું પાંખડીવાળું કે ગોંગ જેવું થાય છે. તે લાલાકારનાં અને નોકદાર બંને બાલુએ થાય છે; દરેક ફળમાં એક જ બીજ હોય છે.

ઉપયોગિતા :—લાકડાનાં જોખાં બનાવવામાં આવે છે. આ લાકડું વજનમાં ઘણું હલકું અને સફેદ હોય છે. માછીમાર લોકો તેનો ઉપયોગ કરે છે. ઝાલનો ઉપયોગ શક્તિવર્ધક પૌષ્ટિક પદાર્થ તરીકે થાય છે.

વાચેતર અંગે સૂચન :—સારી જમીન અને ઉપયુ પ્રદેશોમાં એ વૃક્ષ થાય છે. ખીજાથી વૃક્ષ ઉપન્ન થાય છે. ઘણી જિયાર્ હોવાથી સાર્વજનિક જગીયાઓમાં ઉગાડવામાં આવે છે તે એક શોભાયમાન વૃક્ષ છે

લીમડો

શુજરાતી નામ—લીમડો

મગડી નામ—લીમડા અથવા કડુ લીમડા

અંગ્રેજી નામ—માંગોસા

સંસ્કૃત નામ—તિષ્ઠુ, પિયુમર્દ, પિયુમદ, તિકનક, અન્નિ, પાન્નિલદ્ર, હિંચુનિર્વામ

બોટાનિકલ નામ—અંજેકિરેકટા ઇન્ડિકા જસ

ગણ્ય—મેલિએરી.

વર્ણન :—એ વૃક્ષ ૬૦ થી ૭૦ ફૂટ ઊંચું થાય છે તે ઘણા વરસ સુધી જીવે છે પાનખર ઋતુમાં પાંદડા ખરી જાય છે આણીદાન પાંદડા સમુક્ત લીલા એક ડાળી પર સામસામે અને છૂટાછવાયા હોય છે, પણ કુમળા પાંદડા ગતા ગમવાળા અને ચળકતા હોય છે. ભારતમાં સર્વત્ર દેશભેં તે થાય છે. ફ્રેંચ સફેદ રંગના ઝીણા, કડવી વાસવાળા હોય છે નાની ગયણ જેવા ફળને લીખોળીઓ કહે છે શરૂઆતમાં એનું ફળ પ્રથમ લીલું અને પાકુ થતા પીળું થાય છે કાચા ફળ ઘણા કડવા લાગે છે કાચાઓ તે ફળ ઘણું ખાય છે, માટે તેને કાકફળ પણ કહેવાય છે ખીજ નાના હોઈ, તેમાંથી તેન નીકળે છે તેને “માંગોસા” તેન કહે છે

બકામ લીમડી

બોટોનિકલ નામ—મેલીઆ એએડગેક—લીન

ગણ્ય—મેલીયેસી—(લીમડાનો વર્ગ)

નામનિર્દેશ :—મેલીઆગ્રીક શબ્દનો અર્થ રક્ષા (રાખડી) થાય છે આ વૃક્ષો રાખોડી જેવા જ મના હોતા નથી તેપણુ આનું નામ પડ્યું છે.

એએડગેક આ પરિચ્છાન શબ્દ છે અને તેનો અર્થ સ્વન ન વૃક્ષ થાય છે.

વિસ્તાર :—આ વૃક્ષોનું મૂળ ઉત્પત્તિસ્થાન હિંદુસ્તાનના સિન્ડહાલીક પ્રદેશોમાં તથા સમ-હિમાલયના પ્રાંતોમાં છે. બર્મા, ચીન, ઈંગ્લેન્ડ વગેરે દેશોમાં તે ઘણા થાય છે. બુટાનિસ્તાનમાં તે મૈસર્ગિક રીતે જોવામાં આવે છે. પાનખર ઋતુમાં તે ઘણા જોવામાં આવે છે અને જલદી ફલીભૂત થાય છે.

વર્ણન :—આ વૃક્ષોનું થડ ઘણું મોટું થતું નથી; તે ૧૫ થી ૨૫ ફૂટ સુધી જાય છે, પાદડા મમુક્ત થાય છે પુષ્પો માર્ગમાં આવે છે. પુષ્પગુહો ઘણા સુગંધિત હોઈ, લીબોળીઓ એપ્રિલમાં આવે છે અને શિયાળાની ઋતુમાં પત્તિપક્વ થાય છે. પ્રથમ અવસ્થામાં ફળ સુવાળા હોય છે, પણ થોડા વખત પછી તેના પર નાની ગાંઠો જણાય છે ફળ લીમડા જેવા કડવા આવે છે.

ઉપયોગિતા :—બીજ વિપચુકત થાય છે પણ દવાઓમાં વપરાય છે. પાદડા તથા પુષ્પોનો ઉપયોગ પોટીસ તરીકે વપરાય છે. માથાના વાળ ખરી ગયા હોય તો " એ ઘેવ મેટીક " તરીકે વપરાય છે. હાલ કડવી હોય છે આ હયાવૃક્ષ છે. લાકડું ઇમારતના કામમાં ઘણું જ ઉપયોગી છે, એને જંતુ લાગતા નથી.

વૃક્ષારોપણ અંગે સૂચન :—આ વૃક્ષો ધણા સુરોહિત થા-
 છે, બગીચામાં અને ઘરના કમ્બાઉન્ડમાં ઉગાડવામાં આવે છે. તે
 છાયડો ધણો સારો આપે છે. વૃક્ષો ધણા જલદી જીગે છે. ગજમાર્ગ
 ઉપર આ વૃક્ષો ઉગાડવા સાગ નથી; કાગસુ કે તેના મૂળ જોડા
 હોતા નથી અને અંજાવાતમાં ટકી શકતા નથી. વૃક્ષ ખીજમાંથી
 વરસાદમાં ધણા જીગે છે. ખીજમાં જીવનસત્ત્વ વધારે દિવસ ટકતું નથી.
 માટે બને તેમ સાગ ખીજ ઉગાડવા. એક વગસમાં જ તેની ૮ થી
 ૧૦ ફૂટ જોડાઈ થાય છે. કડવા લીમડાના વૃક્ષો કરતા આ વૃક્ષો ધણા
 અવરોધાનો પ્રતિકાર કરે છે. જીવાત કે છંદગ વગેરેથી તે સુરક્ષિત
 રહે છે કારણ કે તે કૃમિનાશક હોય છે.

અર્થો.

તૈલશુ નામ—મામિંડી, ચેદુ, મની

શુજરાતી નામ—આખો.

મગદી નામ—આખા.

બગાની—હિંદી નામ—આમ.

અંગ્રેજી નામ—મૅંગ્રો.

બોટૅનિકલ નામ—મૅંગ્રોફેરા ઇડિકા

ગણ—અનાકાગડીએસી (આખાનો વર્ગ).

સંસ્કૃત નામ—આમ્ર.

કર્ણાટકી નામ—માવિનમાગ, માવિણ્ણુ.

વિસ્તાર :—આખાનું ઝાડ ધણા લાંબા કાળથી આપણા દેશનું
 વનની છે. એનું મૂળ સ્થાન હિમાચલની તમેટીમાં હતું અને ત્યાંથી એ
 દક્ષિણ તથા પૂર્વ તરફ પ્રસરેલું જણાય છે. આર્ઝન-એ અકમરીમાં તથા

તે સમયમા આપણા દશમા આવેલા પન્દેશી મુસાફરાના અહવાલોમા પણ એની ઘણી જાતો હિન્દુસ્તાનના બુદ્ધ બુદ્ધ ભાગોમા થનાનું સૂચન છે. એ ઉપગ્રથી તે વખતે પણ આગાનું વાવેતર ઘણું પ્રસરેલું તથા ઘણી સારી સ્થિતિમા હોવાનું અનુમાન થઈ શકે છે. સંસ્કૃત દત્તકથાઓમા તથા ઘણી જૂની લોકવાર્તાઓમા પણ એનું નામ ઘણી વાર જોવામા તથા સાબળવામા આવે છે. એ ઉપગ્રથી પણ એના વાવેતર ની પ્રાચીનતા સિદ્ધ થાય છે. ૪૦ થી ૫૦ ફૂટ ઊંચા આ વૃક્ષનો ઝાંઝો ઘણા પથગથેનો હોય છે. રાતમા જિજ્ઞેષા આગાને ગની આગા કહે છે. ખેતરમા અને જે દાંડી જાતના આગા હોય છે તેને 'ઈગસાન આગા' કહે છે.

વર્ણન :—હાલમા ઘણી જાતના આગા વાવવામા આવે છે. બુદ્ધ બુદ્ધ જાતના આગા બુદ્ધ બુદ્ધ મોસમમા ફળે છે, મે માસથી નવેમ્બર માસ સુધી ખેરીઓ જિજ્ઞેષા કરે છે. બુદ્ધ બુદ્ધ જાતો ઉપનયન છે તેના નામ —

(૧) આફસ, (૨) કીઆભોમ, (૩) દરભગાની ધરી, (૪) સરદ, (૫) ગોપાલભોમ, (૬) કાકડીઆ, (૭) કારેનના, (૮) વાકા, (૯) પાવરી, (૧૦) લગડો, (૧૧) દાડમિયો, (૧૨) ગાજપુરી, (૧૩) કેસર.

આગાનો મહોર ઘણી મીઠી રોગમવાગો હોય છે તથા એની ઝગ ઘણી સુદર દેખાય છે. સંસ્કૃત કવિઓ એને વનનો રાજા તથા એને મહોર એ કામદેવના પાત્ર પુષ્પબાણમાનુ એક બાણ છે એમ કહ્યું છે. એના પાદડા લીલા, લળગોળાકાર, ચગકતા મધુકન ખર્ણવ ગા અને એકાન્ત હોય છે. પાદડા તોણ વજેરમા વપરાય છે અને પચ પચવમા એની ગણતરી કરવામા આવે છે. ફળ ખેરીના અથાણામા તથા મુગબામા વપરાય છે. કેટલીક પાકી કેરીની જાતો કાપીને ખાઈ શકાય છે અને કાંટીક કેરીનો રસ, ચૂસીને કે રસ કાઢીને

ભોજન સાથે લઈ શકાય છે આપાનું આડ સેંકડો વર્ષ જીવે છે. આખો દર વર્ષે એક વાર ફળે છે ખાટી કેરીઓનું રાધતુ બને છે. કુમળી કેરીને મગવા કહે છે.

ઉપયોગિતા :—તેના કાષ્ટના પાટિયા બનાવવામાં આવે છે અને બારીઓ અને બાગ્યાની સાથો બનાવવામાં ઉપયોગ થાય છે. આપાના પાટિયા જંગમ કાર્મક લીલાશ પડતા પીળા હોય છે. કુમળી કેરી (મગવા) પિત્ત, વાત, કફનો નાશ કરનારી છે.

વાયેતર અંગે સૂચન :—આખો ઘણા પ્રાચીન અને પવિત્ર વૃક્ષ તરીકે ગણવામાં આવે છે બીજમાંથી આડ જીગે છે તેમ જ દલમાં કરીને ધણુ વૃક્ષ થાય છે.

બગીચાઓમાં અને રાજમાર્ગમાં તે વૃક્ષાવલિ તરીકે ઉપયોગી છે.

સરગવો

ગુજરાતી નામ—સરગવો.

મરાઠી નામ—રોવગા

અંગ્રેજી નામ—ફ્રમસ્ટીક ટ્રી

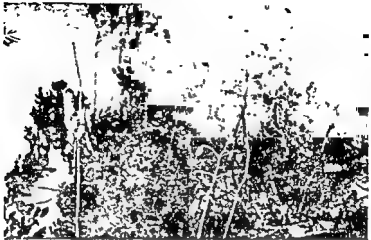
હિંદી નામ—મોઅનબના.

બોટેનિકલ નામ—મોરિંગા ઓલીઈફ ફ્રેગ-લેમ્.

પર્યાય નામ—મોરિંગા-ટેરિજોરુપર્મા-લેમ્ અને મર્ડન.

સંસ્કૃત નામ—શોભના.

ગણ્ય—મોરિંગેસી-(સરગવાનો વર્ગ).

સરંગવેા

નામનિર્દેશ :—મોરિઆ આ તામિલ નામ છે. ઓલીઈ ફેરા આ લેટિન શબ્દ છે. એનો અર્થ તૈલસંપાદિત થાય છે. ટેરીઓરુપમાં આ મીક શબ્દ છે અને તેનો અર્થ પાંખવાળા બીજવાળો થાય છે.

વિસ્તાર :—મૂળ પશ્ચિમ હિમાલય બૂમિનું એ વૃક્ષ છે. ઔષધમાં મોટા પ્રમાણમાં પણ હિંદુસ્તાનના દરેક ભાગમાં આ વૃક્ષો જોયે છે.

વર્ણન :—પાનખર ઋતુમાં તેનાં પાંદડાં ખરી જાય છે. આ ધણું શોભા આપતું, મધ્યમ કદનું વૃક્ષ ૨૦ થી ૩૦ ફૂટ જિંસું જાય છે. વિભાજિત તથા દ્વિવિભાજિત પાંદડાંની ડાખળાઓ ઘણી લાંબી થાય છે. પાનખર ઋતુમાં પાંદડાં બધા ખરી જાય છે. પુષ્પો દેખુઆરીયા એપ્રિલ માસ સુધી ઘણાં આવે છે. સફેદ, સુંદર પુષ્પો છૂટા છૂટા ગુચ્છોમાં થતા હોઈ, તે સુગંધિત હોય છે, અને તેમાં મધ રહેલું હોય છે; તેથી ઘણી મધમાખીઓ તેમના ઉપર બેસી મધપાન કરે છે. તેનાં

પુષ્પો ઘણા લાખા અને લટકતા વૃત્તો ઉપર જો છે. ફળ-શીંગ વગેરે થાય છે; પણ ત્રિખૂણાવાળી તે થાય છે; અને બહારથી જ અંદર ગૂંદલા બીજ સ્પષ્ટ રીતે જણાય છે. શીંગા ઘણી લાખી, લટકતી, સ્વાદિષ્ટ, રોચક અને પચકર થાય છે.

ઉપયોગિતા :—પાદડા તથા પુષ્પો અને ફુમળી શીંગા શાકભાજીમાં વપરાય છે. બીજમાંથી ‘બેનઓઈલ’ નીકળે છે. વૃક્ષોની જાલમાંથી રેપાઓ કાઢે છે અને ગુંદર ઘણો નીકળે છે. ‘ટ્રેગાકાચા’ નામનો પ્રસિદ્ધ ગુંદર આ વૃક્ષથી જ મળે છે. મૂળીઆનુ શાક પણ થાય છે. શીંગા કઢીમાં અને દાળમાં વપરાય છે.

વાયેતરે અંગે સૂચન :—બીજમાંથી વૃક્ષ ધણુ જલદી જોડે છે અને કવમોમાંથી પણ થાય છે. ઘરના કમ્પાઉન્ડમાં તથા બગીચાઓમાં શોભાવૃદ્ધિ કરવા એ વૃક્ષનો ઉપયોગ થાય છે.

ખાખરો

ગુજરાતી નામ—ખાખરો, ખાખડ, કાકીઆ, કેસૂરો, પલાશ.

મગઠી નામ—પલાશ, કકાયા.

હિંદી નામ—ધાક, પલાશ, જાલચા, કાંકી.

સ સંસ્કૃત નામ—કિંશુક, પલાશ.

બોટોનિકલ નામ—બ્યુટીઆ ફોડોસા-નેસ્ટ્રમર્ગ.

પર્વાય નામ—બ્યુટીઆ મોનોસ્પર્મા-ટોન.

ગણુ—પેપીલીઆનેસી-(ગોકર્ણીનો વર્ગ).

નામનિર્દેશ :—બ્યુટીઆ આ નામ બેન સ્ટુઅર્ટ-અર્લ ઓફ બ્યુટના નામ ઉપરથી પડ્યું છે અને ફોડોસા એટલે પર્ણચુકત.

વિસ્તાર :—મૂળ આ આડ હિંદુસ્તાનનું છે અને તે ધાસવાળી જમીનમાં ઘણા જિગે છે, ઉઘાડી પડતો જગ્યા, જગલોમાં પણ પુષ્કળ થાય છે. બર્મા તથા સીલોનમાં પણ આ આડ વધારે થાય છે પર્યતની તળેટીઓ તથા પહાડી મેદાનોમાં જિગતા આડમાં આ આડ સુદમાં સુદર છે

વર્ણન :—આ નાના કદનું, પાનખ ઋતુનું આડ છે રોપ્યા પછી તે વાડ સુકું જિગે છે એનું થડ પણ વીટાળેલું અને રેપાવાળું હોવાથી, હાલ તદ્દન હલકી બદામી ગગવાળી જણાય છે તે ૬ થી ૧૦ ફૂટ સુધી જિંચુ જાય છે જૂના પાદડા ફેલુઆરીમાં ખરી પડી જાય છે, અને તે વખતે આડની ડાળીઓ સુદર કેસડાના ફોલોથી અત્યંત સુશોભિત દેખાય છે ત્યાં પછી એપ્રિલ, મેમાં નવા પાદડા આવે છે ફૂલ કળીની અવસ્થામાં હોય છે ત્યાર પણ ફૂલના સુદર મુખબધ જેવા લીલા બહિંગમ્બાદનથી તે સુદર દેખાય છે પુષ્પો મતેજ તદ્દન લાલઓળ રંગવાળા અને તેના વળો (પુષ્પસંગઠિત દલ) તદ્દન કાળા પણ પોપટની ચાચના આકારના જણાય છે આ વળો એપ્રિલ મેમાં ઘણા ખુરેખા આવે છે કોઈક આડ પર તે તદ્દન પીળા નારંગી રંગના પણ જેવામાં આવે છે પુષ્પોની કળીઓ ઘણી કેસયુક્ત અને બદામી ગગવાળી થાય છે આડના જિંચા ભાગમાં ટોચ પર તેના ફોલો ઘણા થાય છે રંગ પણ લાલઓળ હોવાથી ઉનાળાની ઋતુમાં શરૂઆતમાં તે “અગ્નિની જવાલા” જેવા દૂરથી જણાય છે મટે આ આડને જગલની “બ્રજવાલિત અગ્નિની જવાલા” એવી ઉપમા આપવામાં આવે છે પાદડા લાળા વૃતવાળા, ત્રિપણી, વણા સુવાળા, લીલા થાય છે, અને વૃતો તો ઘણા સુવાળા, કેસયુક્ત, સરેદ થાય છે ફળ શીંગો થાય છે અને દરેકમાં એક જ ખીજ ટોચ છે શીંગો પ્રથમ ચપટી, લગ્કતી રેપાવાળી, સરેદ પણ પીળા ગગની ચળકતી થાય છે, પણ પછી બદામી ગગવાળી પાકી થાય છે પરિપક્વ શીંગો ઘણી હલકી અને જૂન માસમાં ઘણી જેવા મળે છે

ઉપયોગિતા :—લાકડું હલકું હોય છે અને બાળવાના ઉપયોગમાં આવે છે. જાલમાંથી રંગ બને છે. પાદડાં પત્રાળાં તથા પડિયા બનાવવામાં ઉપયોગી થાય છે. ગુંદર ઉત્તેજક તરીકે વપરાય છે. પુષ્પોમાંથી રંગ નીકળે છે. મૂળિયાના રેષામાંથી દોગડા બને છે. બીજમાંથી તેલ કઢાય છે. પાંદડાનું ખાતર પણ સારું થાય છે. ડાળખીઓ યજ્ઞોમાં પવિત્ર સમીધ તરીકે ઉપયોગમાં આવે છે. રેષાઓમાંથી કાગળ પણ બનાવવામાં આવે છે. લાકડામાંથી કાથો નીકળી શકે છે.

વાવેતર અંગે સૂચન :—તાજ બીજમાંથી વૃક્ષો સારા જીગી નીકળે છે. પગ્ગિપકવ શીંગોમાંથી બીજ કાઢ્યા પછી તુરત જ રોપણ કરવું, કારણ કે ઘણા મહિના પછી જીવનસત્ત્વ નષ્ટ થાય છે. એ વૃક્ષ જલદી જિગતું નથી. નવા બીજમાંથી થયેલા પીલા સતત ત્રણ ચાર વરસ સુધી જો મુકરર કરેલી જગ્યાઓમાં ફરીથી લગાડવામાં આવે અને તેમાંથી નીકળતા નાના પીલાનો ઉછેર સારી રીતે થયેલો જણાય તો જ આ પીલા જુદી જુદી ઋતુના હવામાનમાં ટકી શકે અને આગળ પણ સારી રીતે જીગી શકે છે. શોભાયમાન પુષ્પો માટે અને ઉપયોગિતાની દૃષ્ટિથી એ વૃક્ષ બગીચાઓમાં શોભા માટે ઉગાડવાં જોઈએ.

કરંજ

ગુરુગતી નામ—કરંજ અથવા કણુછ.

મરાઠી નામ—કરંજ.

હિંદી નામ—કરંજ

સાસ્કૃત નામ—ધૃતપૂર્ણ કરંજ, પ્રકીર્ણપૂતિક, પૂતિકરંજ, સોમવલ્લક.

અંગ્રેજી નામ—સ્મથવીન્ડ્ઝ પોંગામિઆ.

બોટૅનિકલ નામ—પોંગામિઆ ગ્લાબ્રા—લેટ.

કગજ

પર્યાય નામ—પોગામિયા પીનેટા-લીન

ગણ—પેપિનીઆનેસિ-(ગ્રાક્યુની વર્ગ)

નામનિર્દેશ :—પોગામિયા આ તામિલ શબ્દ છે અને પોગા અથવા પોગાલા અને બ્યાલા આ લેટિન શબ્દો છે, અને તેનો અર્થ કેશવગર અથવા સુવાળા એવો થાય છે

વિસ્તાર :—હિંદુસ્તાનના ધણા પ્રદેશોમાં આ વૃક્ષો ધણા થાય છે ખર્માં અગના તથા નદીકિનારે તથા રતાળ પ્રદેશમાં અથવા સમુદ્રકિનારે તે ધણા જોઈ શકાય; મધ્ય પ્રદેશમાં બહુ જ થાય છે પાનખર જ ગલમાનુ આ આકારે. આ આકાર ફીફી જાવવાળું અને સુવાળું છે-વાવાળું અને મોટું થાય છે

વર્ણન :—આડ રંગથી ૪૦ ફૂટ લંબુ વધે છે. માણસથી બાથમા આવે એવું એ થાય છે. થડ અને શાખાઓ ભૂરા કે રાખોડીઆ રંગના હોય છે. એ આડની ચોક્કર ધણી શાખાઓ—ડાળાઓ નીકળેલી હોય છે. ડાળાઓ તોડવાથી તીવ્ર વાસ આવે છે. આડને ખૂબ જ ચળકતાં ઘેરા લીલાં રંગના અને પીળાશ પડતા, ગોળ કે લંબગોળ પાન થાય છે. પાનના છેડા યુદ્ધા અણી વચ્ચેના હોય છે. બૂન્ડ તથા અદ્દે રંગના ફૂલોના શુષ્કો વર્ષાઋતુની શરૂઆતમા આવે છે તેને બદામ આકારની પાંચ ચપટી શીંગા આવે છે. શીંગા ભાગવાથી ગ્તાશ પડતાં ભૂરા રંગના બી નીકળે છે. તેની વાસ તીવ્ર અને કડવાશ પડતી હોય છે.

ઉપયોગિતા :—પાનનો તથા બીજનો ધણો ઉપયોગ ઔષધિ બનાવવામા આવે છે. જાલ, મૂળિયા વગેરેનો ઉપયોગ પ્રસિદ્ધ છે. કણ્ઠનુ તેજ જ તુનાશક હોવાથી ધણું ઉપયોગી થાય છે. પાદડાનો ઉપયોગ ખાતરમા થાય છે.

વાયેતર અંગે સૂચન :—તે રાજમાર્ગમા વૃક્ષાવલિ તરીકે ઉપયોગી છે. ઔષધિની દૃષ્ટિથી તેનો ધણો ઉપયોગ હોવાથી તેમ જ બગીચાની શાલાની વૃદ્ધિ કરવા આ છોડ રોપવા જોઈએ. રેલવે સ્ટેશનના પ્લેટફોર્મ ઉપર રોપવાને માટે આ વૃક્ષનો ઉપયોગ થાય છે. બીજમાથી આડ જલદી ફૂટી નીકળે છે. ચોમાસામા કસમો કરી રોપવામા આવે તોપણ જગી નીકળે છે.

આગથીઓ

ગુજરાતી નામ—આગથીઓ.

મગઠી નામ—આગસ્તા, હાદગા.

હિંદી નામ—અગસ્તા, હલિઆ.

બંગાલી નામ—બક.

આગથીઓ

તામિલ નામ—અગતિ

અ ગ્રેજી નામ—લાન્ડ ફલાવર્ડ ઓગી

બોટોનિકલ નામ—સેસમેનિયા ટ્રાંડીલોરા-પોષ્ટર

પર્યાય નામ—ઓગી ટ્રાંડીલોરા.

ગણ્ય—પેપિલીઓનેસિ (જાકથુનિ વર્ગ-શીંગોનો ઉપવર્ગ)

નામનિર્દેશ :—સેસમેનિયા-આ શબ્દ ઓરેગિક છે, કારણ કે ઇન્જિપ્તમા આ ઝાડ ધણા જોવામાં આવે છે. ટ્રાંડીલોરા એટલે ધણા મોટા સુદૃઢ રોલાયમાન પુષ્પો ધારણ કરનાર, કારણ કે જેટલા આની જાતના વૃક્ષો છે તેમા આગથીઆના પુષ્પો ધણા સુદૃઢ દેખાય છે.

વિસ્તાર :—મેક્સિકો, બ્રેઝિલ, અને હિંદુસ્તાનથી નોંધ ઓસ્ટ્રેલિયા સુધી આ વૃક્ષો થાય છે.

વર્ણન :—એ વૃક્ષ ઘણું જલદી જોવામાં આવે છે અને મોટું થાય છે. પાંદડાં દ્વિલિંગીય હોઈ તેની ડાળખીઓ લાંબી, ઢલકી, સરેદ હાલવાળી, ઝીણી ઝીણી પત્તીઓવાળી, આમલીના વૃક્ષો જેવી, લીના ૨ ગવાળી ધણી સારી દેખાય છે. પુષ્પો ધોળા અને ગાંઠા રંગના હોય છે. પુષ્પો તદ્દન મોટા, સારા સફેદ, ચક્રીના મોઢા જેવા, લટકતા ગુચ્છોમા ખીલે છે. ડિસે જગથી જાન્યુઆરીમા પુષ્પો ધણા આવે છે. સાંજે જે પુષ્પો ફિટ્ટા સરેદ જણાય છે, તે જ સવારે સુદૃઢ ગુનાખી રંગના જણાય છે. ધણાખંડ પુષ્પો સાંજે વૃક્ષો પર ખીલે છે. પુષ્પોમા મધ વધારે હોવાથી, નાના પ ખીઓ રાત્રે તેમાથી મધ ચૂસે છે. તે જ વખતે પુષ્પપગાનનયન-એક પુષ્પમાથી બીજા પુષ્પોમા થવાથી-ફળધાગણાનું કાર્ય નૈસર્ગિક રીતે સહજ થાય છે. તેનું ફળ શીંગ થાય છે. શીંગ ધણી લાંબી ચપટી, બીજવાળી સ કુચિત થાય છે.

ઉપયોગિતા :—પાદડામાથી લીલો રંગ તૈયાર કરવામા આવે છે. કુમળા પાદડા, પુષ્પો અને શીંગો સાકમા વપરાય છે. પાદડા જનવરો ખાય છે ઔષધિની દૃષ્ટિએ વૃક્ષનો ઘણો લાગ ઉપયોગમા આવે છે. પાદડાનો અને પુષ્પોનો રસ આદ્યશીશીવાળા દર્દીઓના નાકમા નાખવાથી દુઃખ મટે છે. ખાતર તરીકે વૃક્ષ ઉપયોગી છે.

વાયેતર અંગે સૂચન :—વરસાદમા બીજમાથી ઝાડ જીએ છે, પુષ્પો ઘણા સુદર અને મુગ ધિત હોવાથી ગળીયાઓની રોલસા વધારવા આ વૃક્ષો રોપવામા આવે છે. લાકડું ઘણુ હલકુ હોવાથી તેના વૃક્ષો રાજમાર્ગમા લગાડવા નહીં. કમ્પાઉન્ડ કુવામા એ ઝાડ ઉપયોગી છે. એક વરસમા જ એ વૃક્ષને ફૂલ જીગી નીકળે છે. ગળીયાઓ વગેરે ઠેકાણે જમીનમા તે ઘણા જીએ છે એ ઝાડ સાતઆઠ વર્ષ કરતા વધારે રહેવું નથી.

પાંગારો

ગુજગતી નામ—પાડેગો, પારલ

મગઠી નામ—પાગારા.

હિંદી નામ—પામી, ફગડ, ધાડપ દૂરહદ, જલનીમ

સ સંસ્કૃત નામ—માદાર, સ્તવકેસર.

અંગ્રેજી નામ—ઇડિયન કોગ્લ ટ્રી.

બોટેનિકલ નામ—ઇરીથ્રાઇના ઇડિકા-લેમાર્ક-વ્હરાઇટી-પાર્સેલાય

પર્સિય નામ—ઇરીથ્રાઇના કેરીએગેટા-વીન્

ગણુ—પેપિલીઓનેસિ

નામનિર્દેશ :—ધરીગ્રાહના ત્રીક શબ્દ છે. સાધારણ રીતે બિહાર, બંગાલ અને સમુદ્રના કિનારા ઉપરના જંગલોમાં આ જાડ ધણી થાય છે. જર્મા, આદામાન, નિકોબાર, જાવા, પોલીનેશિયામાં અને હિમાલયના પ્રાંતોમાં પણ તે ધણી થાય છે. પાનખર વૃક્ષોમાંનું આ વૃક્ષ હોવાથી સિયાળામાં પાન ખરી જાય છે.

વર્ણન :—નાના કદનું અને ધણું જલદી તદ્દન સીધું બીજે એવું આ જાડ છે. ત્રિપાત્રી પાદડા લાખી ડાળખીઓ પર ધણી આવે છે અને તે પાકા લીલા રંગની ગોલા ધણી આપે છે. પુષ્પો ગુચ્છોમાં ડાળખીઓની ટાંચ પર લાલ ઘટ્ટ રંગના ધણી બીજે છે અને તે પણ વૃક્ષની રોલ્લા વધારે છે. પુષ્પો જુદી જુદી આગળીઓની માફક વૃક્ષો પર જણાય છે. ફેલ્ડઆરીથી એપ્રિલ આખરે ફૂલો આવે છે, તે વખતે વૃક્ષો પર પાદડા હોતા નથી. ફળશીંગ ૬ થી ૧૨ ઇંચ સુધી લાખી અને ખાંચાવાળી તે થાય છે. પ્રથમ તે લીલા રંગની હોય છે પણ પરિપક્વ દશામાં તદ્દન કાળી પડી જાય છે. બીજ દરેક શીંગમાં બારેક થાય છે. બીજને આકાશ માણસના મૂનાશય જેવો થાય છે.

ઉપયોગિતા :—કઢીમાં તેના ફળા પાદડા વાપરાય છે. લાકડું કાતવાના કામમાં ધણી લોઢો વાપરે છે, કાચુ કે તે ધણું પોચું હોય છે.

વાવેતર અંગે સૂચન :—બીજથી તથા કઢીગરમાંથી પણ આ વૃક્ષો બીજે છે અને ડાળખીઓ જમીનમાં દાટી દેવાથી પણ મૂળિયાં ઉત્પન્ન થઈ વૃક્ષ મોટા થાય છે. મોટું વૃક્ષ ધણી ઘોડા મહિનામાં તૈયાર થાય છે કારણ કે આ વૃક્ષોના મૂળીઆં ધણી જોડા, જૂમિમાં જતા નથી. વૃક્ષ એક વર્ષમાં પુષ્પિત થાય છે પણ અંજાવાતમાં ટકી શકતું નથી અને પડી જાય છે. માટે વૃક્ષરોપણ સાધાગણ રીતે વધારે જોરદાર પવનથી બચાવ થઈ સંરક્ષણ થાય એ દષ્ટિએ બાજુ પર વાવેતર

કરવું, કારણ કે એ તેનું થક ધણું પોતું હોય છે. પુષ્પો તથા પાંદડાંની શોભા ધણી સારી જોવામાં આવતી હોવાથી, ઘરના કમ્પાઉન્ડ તેમ જ રાજમાર્ગો ઉપર વૃક્ષાવલિ તરીકે ઉગાડવામાં પણ તે ઉપયોગી છે. ચંદીગઢમાં તે આ વૃક્ષોની હારની હાર ધણા ટેકાણે જોવા મળે છે.

સીસમ

ગુજરાતી નામ—સીસમ.

મરાઠી નામ—શીસવ.

હિંદી નામ—શીસવ.

બંગાલી નામ—શિશુ.

કન્નડ નામ—ખીટી.

તામીલ નામ—ઈરીવડી.

સંસ્કૃત નામ—શિશુપા.

અંગ્રેજી નામ—બોબે રોઝવુડ અથવા બોબે બ્લોક વુડ અથવા ઇન્ડિયન રોઝવુડ.

બોટેનિકલ નામ—ડોલ બર્જા આ લેટીફોલીઆ-રોકસૂબર્ગ.

ગણુ—પેપીલોઆનેસિ-(ગોકણીનો વર્ગ).

નામનિર્દેશ :—ડોલબર્જા આ નામ એન ડોલબર્ગ-સ્વીડીશ વનસ્પતિશાસ્ત્રના નામે ૧૮૧૯માં પડ્યું છે. લેટી ફોલીઆ એટલે વિસ્તીર્ણ પાનવાળું.

[વિસ્તાર :—હિમાલયની તળેટીમાં આ વૃક્ષનું મૂળ સ્થાન છે; તેમ જ મધ્ય તથા દક્ષિણ હિંદુસ્તાનના પ્રદેશોમાં તે ઘણું થાય છે. તે કુંગર પ્રદેશ વિભાગમાં લગભગ ૧૫૦૦ ફૂટ ઊંચાઈ પર ઘણું સહેલાઈથી

ભીજે છે, પણ પાનખર સત્રુમા મધ્ય તથા દક્ષિણ હિંદુસ્તાનના પ્રદેશોમાં એ વૃક્ષો ઘણા જિયા જતા નથી અને જરાક વાકાચૂકા ભીજેના જણાય છે, અને ૧૦ મીટરથી વધારે જિયાર્જમાં જોવામાં આવતા નથી, પણ દક્ષિણ હિંદુસ્તાનના વિલાગોમાં કોઈકે વખત એ વૃક્ષ ૨૦ થી ૩૫ મીટર સુધી પણ જિયા ગયેલા છે, સહ્યાદ્રિ પર્વત ઉપર અને મલખાગ્રામમાં એની ઉત્પત્તિ વિરોધ થાય છે

વર્ણન :—પાનખર સત્રુમા આ વૃક્ષના પાદડા ખરી જાય છે આ વૃક્ષની ડાળોમાં ઘણી વિસ્તૃત હાવાવાળી થાય છે પાદડા શિયાળાની સત્રુમા ખરી જાય છે તોપણ બિલકુલ પાદડા વૃક્ષ ઉપર ટોના નથી એવું કોઈ પણ વખત જનતું નથી પાદડાના જૂતો પાદડાની વચ્ચે હોવાથી તેના ઉપર ૫ થી ૭ પરિધિકાઓ એમતર રહે છે પરિધિકા મડળાદૃતિ આકારની અને ઉપરના ભાગમાં બીલા રગવાળી અને નીચે આખા લીલા રગવાળી થાય છે પુષ્પો સફેદ રંગના અને ૬ જ વૃક્ષના સફેદ પુષ્પો જેવા દેખાવમાં થાય છે પાદડાના કક્ષોમાંથી પુષ્પો લગ્નકતા જણાય છે ફળ ચપટું, લાણુ શીંગ જેવું થાય છે, અને તેની અંદર ૧ થી ૩ ખીજ થાય છે આ વૃક્ષને પુષ્પો ગ્રન્થીની સત્રુમા આવે છે પણ ફળ ઘણા મહિના સુધી વૃક્ષો પર હોય છે અને વરસાદની શરૂઆતમાં ખરી જાય છે

ઉપયોગિતા :—સીસમ આળીસપચાસ વર્ષનું થયા સિવાય તેનું લાકડું મજબૂત થતું નથી અત્યંત ઉપયોગી ઇમારતનું લાકડું એ વૃક્ષથી મળે છે એ વૃક્ષના પાન તથા હાલ વૈદ્ય લોઝ વાતાદિ રોગોમાં ઉપયોગ કરે છે

વ્યાપારી જગતમાં ઇન્ડિયન કે બાંબેનુડ તરીકે એ વૃક્ષ ઓળખાય છે એ વૃક્ષના ૬૩૭ ક્યુબિક ફૂટ લાળા લાકડાની કિંમત રૂપિયા ૨૩,૦૫૮=૪૦ થાય છે એટલે દરેક ક્યુબિક (ઘન) ફૂટની કિંમત

૩. ૩૬૨ થાય છે. તેનો રંગ ભૂખુડીઓ પણ કાળાશ પડતો હોવાથી, તેના પર પોલિશ સારી રીતે થાય છે; તેથી ફર્નિચર બનાવવામાં તે ઘણું ઉપયોગમાં આવે છે. આ વૃક્ષ અમૃતવર્ષા કરે છે માટે એને “નેક્ટર ચીલિંગ ટ્રી” કહેવાય છે. લાકડાં ઉપર કોતરકામ જોઈએ તેવું કરાય છે; એને જીવાત લાગતી નથી. એનાં પાટિયાં લોખંડ જેવાં મજબૂત નીકળે છે.

વાવેતર અંગે સૂચન :—સારી રીતે પાણીથી ભેજવાળા ક્યારામાં એ વૃક્ષનાં તદ્દન તાજાં બીજ રોપવાથી તરત જીગી નીકળે છે અને તે બીજના નાના પીલા વરસાદની શરૂઆતમાં બીજ થોડા ઠંડા હોવાથી, જેથી નાના પીલાને પૂરતો, ઉધાડી જગ્યાનો સંપૂર્ણ પ્રકાશ મળે. ઘણી રાત્રી ભેજવાળી જમીન વાવેતર માટે જોઈએ; તેપણ બીજ સુકી જમીનમાં જાય છે. રસ્તાઓની બાજુમાં આ વૃક્ષો ઉગાડવાં ધણું સારાં છે; પણ પાનખર ઋતુમાં એ વૃક્ષનાં પાંદડા ગળી જવાથી, તે વધારે શોભા આપતાં નથી એટલું જ.

આમલી

ગુજરાતી નામ—આમલી.

મરાઠી નામ—આમલી, ચિંચ.

હિંદી નામ—ઈમલી, આળલી.

બંગાલી નામ—આમરૂલ.

સંસ્કૃત નામ—આમ્લિકા, ચિંચિકા, ચુક્રિકા, તિતિલિકા, દંતથકા, તિતકી.

અંગ્રેજી નામ—ટેમેરિંગ ટ્રી, અથવા ઇન્ડિયન ડેટ.

બોટોનિકલ નામ—ટેમેરિન્ડસ ઇન્ડિકા-લીન.

પર્યાય નામ—મેલિયા ઇડિકા.

ગણ્ય—સીસાલપિનિ. (આમલીનો વર્ગ)

નામનિર્દેશ :—ટેમેગિન્ડસુનો પરિચયન શબ્દ તમાર-ઇ-હિદ થાય છે. ઇડિયન ડેટ અને ઇડિકા મૂળથી હિંદુસ્તાનમાં થતા વૃક્ષો હતા એ સૂચન કરે છે.

વિસ્તાર :—ગૂળ આફ્રિકાનું આ ઝાડ છે એવી માન્યતા શાસ્ત્ર-જ્ઞોની છે પણ એશિયા, અમેરિકા, હિંદુસ્તાનમાં ટેકેટોકાણે આ વૃક્ષો થાય છે. ઔષધમાં આ આમલીના નમૂના ધણી સાગ મળે છે તેમ જ પૂર્વ ભાગમાં, ઉત્તર પ્રદેશમાં પણ મળે છે. ગામડાની ભાગોળમાં લીલા અને ખુબ્બ ઘટાદાર આ ઝાડ મોટા વધે છે.

વર્ણન :—આ વૃક્ષો ૬૦ થી ૮૦ ફૂટ ઊંચા થાય છે. તેના ઝાડમાંથી જાડી તેમ જ નાની નાની પુષ્કળ શાખાઓ નીકળે છે તેથી તેના ઝાડ એમેંગ ફેલાયેલા ને ઘટાદાર હોય છે. એને આડમે વર્ગે કૂવ આવે છે પાદડા સચુકત, દળ બારીક પાનળી સળી પર આવેલા હોય છે. તેને મસળવાથી ખટાશ પડતી વાસ આવે છે તેનો સ્વાદ મીઠાશ પડતો ખાટો ને તુરે લાગે છે. તેને નવા પાન અને ફૂલ લગભગ સાથે આવવા માડે છે. નવા પાન આવતા ને ફૂલ બેસતા તેનું ઝડ ધણુ સુદર દેખાય છે. ફૂલ ઘોળા, પીળા ને રાતા એમ મિશ્ર રંગના, અન્યન જેવી બનાવટના અને અતિ રૂપાળા હોય છે શીંગો લાંબી, ગ્તાશ પડતા બૂરા રંગની હોય છે, અને તેને “ કાતરા ” કહેવાય છે. તેના કાતરા કાગણુ કે ચૈત્ર માસમાં પાકે છે. તેના ઉપગ્રની છાત પોચી કે બટકણી હોય છે. તે બગળર પાકી ગયા પછી દાનતા તેની છાલ જુદી પડી જાય છે. પાકા કાતરનો ગર્ભ રતાશ પડતો હોય છે તેમ જ તેનો સ્વાદ મીઠાશ પડતો ખાટો ને તુરે હોય છે. ઝાડ આમલી

કે આગવીના નામથી ઓળખાય છે કાતનામાંથી નહીં, ચા- કે દરોક ખીજ નીકળે છે તેના ચળકતા ને ઘણા કમ્બુ ખીજને ગુજરાતીમાં ચચુકા કહે છે. તેને ગરીબ વોકો ગેડીને ખાય છે ખીજમાંથી તેન નીકળે છે

ઉપયોગિતા :—આમલી ખાટી, ભારે અને વાયુને હનનાર અગ્નિ પ્રદીપ્ત કરનાર, કફ અને વાયુને મટાડનાર, શ્રમ, તરસ અને ગનાનિને મટાડનાર છે. પાદડા ઉકાળવાથી ગતો ન ગ મળે છે ખીમાંથી ૨૦% તેલ નીકળ છે વાર્નિશ બનાવવામાં લોકો તેને ઉપયોગ કરે છે લાકડુ ધણ કમ્બુ હોવાથી ધનર ચીજો ન બનાવતા ફક્ત કુહાડીના હાથા તથા મેનેટ બનાવવામાં એ વૃક્ષનુ ફળ ધણ ઉપયોગી છે તેમ જ ફળનો ઉપયોગ ગધનામાં તથા ચટણી વગેરે બનાવવામાં થાય છે આમલીના વૃક્ષોમાંથી ઝેરી વાયુ નીકળે છે તેથી એની તમે ખીજ કોઈ છોડ ઊગતા નથી વેસ્ટ ઇન્ડિયામાં જે આમલી થાય છે તેને ખાડનુ લેપન કરી, વેચવા માટે બજારમાં મૂકે છે અને ઇસ્ટ ઇન્ડિયા થતી આમલી ઉપર ખાડનુ લેપન કરનાર નથી, એમાં સાઈટ્રીક એસિડનુ પ્રમાણ ધણ ઓછુ હોય છે

વાયેતર અંગે સૂચન :—ગળમાર્ગ ઉપર વૃક્ષાવલિની ગોલા માટે આ વૃક્ષો ઉગાડવા સાગ છે, તેનુ લાકડુ ધણ કિંમતી હાય છે એ વૃક્ષો હાયડો ઘણો માગે આપતા હોનાથી, ગામડાની બહાર સડકો પર ઘણા ઉગાડવા જોઈએ

અરોક

ગુજરાતી નામ—અરોક આમોપાલવ

મરાઠી નામ—અરોક બસુદી

હિંદી નામ—અરોક, સીતા અગોક

બોટનિકલ નામ—સગકા ઈન્ડિકા—એ. ૧

પર્યાય નામ—જેનેસિઆ અરોકા—ગેમ્સમર્

પણુ—સીસાન્પિની (આમલીનો વર્ગ)

નામનિર્દેશ :—સરાકા આ શબ્દપ્રયોગ કયા શબ્દ ઉપરથી થયો છે તે શકારૂપ છે ઇડિકા એટલે હિંદુસ્તાન વિષે જેનેસિઆ આ શબ્દ ફ્રિગીશ સ્કોલર સર વુર્ધન્યમ જેન્સ તેમના નામ ઉપરથી પડ્યું છે, અને અરોકા આ નામ જૂના સંસ્કૃત ગ્રંથોમાં અરોક કહેવાથી પડ્યું છે

વિસ્તાર :—મૂળ આ ઝાડ હિંદુસ્તાનમાં થાય છે બર્માનામાં પણ થાય છે ઘણાખંડ ઝાડ બંગાળામાં પણ મળે છે, આસામ પ્રાંતના ખાસીઆ નામની ટેકરીઓમાં ઘણા અતિ પ્રમાણમાં મળે છે મુગર્ધના પશ્ચિમ કિનારે તથા સિલોનમાં પણ આ વૃક્ષો થાય છે

વર્ણન :—આ ઝાડ ઘણું સુંદર, રોહાવતું થાય છે તદ્દન સીધું થક, ચારે બાજુએ લીની નાની ડાળીઓ ફેલાયેલી અને પાદડા પાસે પાસે જોડેલા જોયા ટોચા જેવા જણાય છે થક તો ઘણું સુવાળું, કાળા રંગનું થાય છે પાદડા લીલાબર અને ઘણા ચળકતા હોય છે, ડાળીઓ ૩ ફૂટ લાંબી હોય છે તેની ઉપર ૩ થી ૭ નાના નાના સમુક્ત પાદડાની જોડી થાય છે પાદડા ઘણાખંડ લટકતા, ઘણા કાળ સુધી ગહે છે પાદડા તરંગવત્ પણ છૂટા બનાયા હોય છે પુષ્પો મોટા ગુચ્છોમાં નારંગી રંગના ફેફ્ફુઆરી-માર્ચમાં ઉપજ થાય છે, તે વૃક્ષને ઘણી શોભા આપે છે આ પુષ્પના વિકાસનો સમય હિંદુ લોક માતૃલિક ગણે છે, અને એ એક કામદેવની ચમત્કૃતિ છે એવી માન્યતા છે અને ગર્ભવતી સ્ત્રી મોઢામાં પાણી ગળી જો અરોક વૃક્ષ ઉપર સિંચન કરે, તો અશોક વૃક્ષ દ્વિચ્છિત પુષ્પિત થાય છે એવી માન્યતા છે ફળ શીંગ જેવા આવે છે, આ શીંગો પણ ગામેવાળી, લાખી, કાળા રંગની હોય છે

ઉપયોગિતા :—અશોક વૃક્ષની આતગજાલમાથી અશોકારિષ્ટ નામની દવા તૈયાર થાય છે મૂનઘાતના રોગમા તેની જાવનો ઉપયોગ થાન છે પુષ્પોનો ઉપયોગ આડા થતા હોય તો લેવામા આવે છે બીજમાથી આડ ઉત્પન્ન થાય છે ઉત્તર હિંદુસ્તાનમા તો ધ્યાવાળી ખુત્લી જગ્યાઓમા બીજથી થતા હોડનુ વાવાઝોડથી સરક્ષણ થવા માટે ઉગાડવામા આવે છે બગીચાઓમા રોલા માટે આ વૃક્ષનુ રોપણ થાય છે, તેમ જ દક્ષાવનિ માટે ગજમાર્ગે પર પણ રોપવામા આવે છે

જાત્યનવૃક્ષ

શુજગતી નામ—સોનાનુ વૃક્ષ, આસોની

મગદી નામ—આપટા, સોન્યાએ આડ

હિંદી નામ—ખેન્વાવ

સ સ્મૃત નામ—ગોવિંદાર

અ શ્રેણ નામ—કેમલ્સ કુટ ટ્રી અથવા છર્ગેનિયમ ટ્રી

બોટોનિકલ નામ—બોહિનીઆ પગધુરીઆ—એન્

ગણ—સીસાવપિની—(આમલીનો વર્ગ)

નામનિર્દેશ :—બોહિનીઆ આ નામ જોન અને મારુપ ગોહીનના નામે—જર્મ । વનસ્પતિશાસ્ત્રી મોગમા સૈમમા હતા અને તેમના નામ ઉપરથી આ નામ પડયુ છે પગધુરીઆ આ નામ વૃથોના પુષ્પોના રંગ ઉપરથી પડયુ છે

વિસ્તાર :—પાનખ સત્રમા થનારુ આ આડ છે આનુ થડ મધ્યમ કદનુ થાય છે ભારતમા દરક દેકાણે આ વૃક્ષ નૈર્ઘર્નિ રીને જોગે છે તે ઘણા મોગ પ્રમાણમા થાય છે, પણ ઘણખડુ ટે । Cપગ ઘણા થાય છે ચીન દેશમા આ વૃક્ષો મળી આવે છે તે ૪૦ થી ૫૦ ફૂટ ઊંચા થાય છે

વર્ણન :- વૃક્ષ નાના કદનુ હોય છે. પાદડાં જે પાંખવાળા દ્વિવિલામ્બિત ડાળીઓ ઉપર ૪ થી ૫ ઈંચ ગોળાકાર નેટલાં પહોળાં નેટલાં જ લાખાં આ પ્રકારના વૃક્ષ પર થાય છે. ૧ થી ૧૩ ઈંચ સુધી લીલી લામી દાંડીવાળી ૧૦ થી ૧૧ શિરાઓ આખી ડાળીઓ ઉપર પ્રસરેલી હોય છે. પુષ્પો પાંદડાની મધ્યમા અને ટોચ પર પાચ દાત-વાળા થાય છે. પુષ્પોના દલો ૧૩ થી ૨૩ ઈંચ સુધી લાખા અને ૩ ઈંચ પહોળા, ઈંડાના આકાર જેવા સંકુચિત થાય છે. પુષ્પોની રોબા ઘણી હોય છે. વરસાદ પછી પુષ્પો આવે છે. ફળ-શિંગ ૬ થી ૧૨ ઈંચ લામી અને ૩ ઈંચ પહોળી પણ જંગ કંઠુ અને તદ્દન ચપટી થાય છે. ૧૨ થી ૧૬ ચપટા લંબગોળ આકારના બીજ થાય છે. ફળ વૃક્ષો ૫૦ ઘણા મહિના સુધી સુકાયેલી સ્થિતિમાં રહી શકે છે.

ઉપયોગિતા :- તેનો શુદ્ધ મળે છે. જાલની રેપાઓ નીકળે છે. ગંગશાળામાં આમકું ગંગવામાં ઉપયોગી સારો ટેનિનયુક્ત રંગ નીકળે છે. લાકડું ખેતીના ઉપયોગમાં આવતા ઓળરો બનાવવામાં વપરાય છે અને બાધકામમાં લેવામાં આવે છે. પાંદડાં બનવરેને ચારો તરીકે ઉપયોગમાં લેવાય છે. પુષ્પો કઢીમાં નખાય છે અને શાકમાં પણ વપરાય છે. તેની ચટણી પણ બને છે. મૂળીઆ ઘણા શક્તિવર્ધક હોય છે; પણ ભૂમિમાં જાડા જાતરેલા મૂળીઆ ઝેરી હોય છે.

વાયેતર અંગે સૂચન :- બીજમાંથી વૃક્ષ થાય છે. જાંયડો ઘણો સારો દોવાથી અને પુષ્પોની રોબા ઘણી સારી દેખાવાથી આ વૃક્ષો બગીચાઓમાં ઘણા રોપવામાં આવે છે. આ વૃક્ષને હિંદુ લોક ધણુ પવિત્ર માને છે; અને મદિની આબુમાબુમાં આ વૃક્ષોનું રોપણ કરે છે. દરોગના પવિત્ર દિને આ વૃક્ષોનાં પાદડા રુનેડીઓને નેટ તરીકે આપવામાં આવે છે. અને નેટલા માટે આ વૃક્ષને " સુવર્ણ વૃક્ષ " કહે છે.

રક્તકાંચન

શુભરાતી નામ—રક્તકાંચન

મરાઠી નામ—રક્તકાંચન, લાલઆપટા.

બોટૅનિકલ નામ—બોલીનિઆ, પરધુરીઆ-લીન.

ગણ—સીસાલ્પિની—(આમલીનો વર્ગ); શીંગોના વર્ગનો ઉપવર્ગ.

વિસ્તાર :-આ ઝાડ કેંકણ, સિસોન તથા દક્ષિણ વિભાગમાં ધણું જોયે છે. સોડો બગીચાઓમાં ગ્રાભા તરીકે ઉગાડે છે. આ વૃક્ષોનું મૂળ સ્થાન ચીનમાં છે.

વર્ણન :-૨૦ થી ૩૦ ફૂટ ઊંચું જતું આ વૃક્ષ તદ્દન સીધું જોયે છે; શાખાઓ મજબૂત, દેશરહિત હોય છે; પુષ્પો સુગંધિત અને શુભોમાં આવે છે. ફલપાંખડી ૧ ફૂટ ઈંચ લાંબી અને ૩ ઈંચ પહોળા, સફેદ, શુભાખી કે લાલ રંગવાળી હોય છે. ઓગસ્ટથી ડિસેમ્બર સુધી પુષ્પો આવે છે. ફળ બને બાજુએ ટાચવાળાં ૬ થી ૧૨ ઈંચ લાંબાં અને ૩ ઈંચ પહોળાં હોય છે. ફળશિંગ થાય છે; અને તેમાં ૧૨ થી ૧૬ બીજ સુધી હોઈ, તે ચપટાં અને ભૂરા રંગવાળાં નાનાં હોય છે.

ઉપયોગિતા :-ઝાડ ઉપર શુદ્ધ થાય છે. હાલની રેવાઓ નીકળે છે. 'ચામડું' રંગવાના કામમાં ધણું ઉપયોગી છે. તેમાંથી નીકળેલું તેલ ટોનિક બનાવવામાં ઉપયોગમાં આવે છે. બીડીઓ બનાવવા તેનાં પાંદડાંનો ઉપયોગ થાય છે.

વાયેતર અંગે સૂચન :-આ વૃક્ષ બીજથી ઉત્પન્ન થાય છે. તે બગીચાઓમાં ઘણી શોભા આપે છે. આ વૃક્ષ તદ્દન સીધું રહેતું હોવાથી એનું શેપણ બગીચાઓમાં કરવું જોઈએ. એ વૃક્ષ બીજી જાતનાં કાંચન વૃક્ષોથી ભુલું પડે છે; કારણ કે આ રક્તકાંચન કહેવાય છે. તે જ પ્રમાણે તેનાં પુષ્પો પણ લાલ કંકુ જેવા રંગની શોભા આપે છે.

શંકેશ્વર

ગુજરાતી નામ—સંદેસગ

મરાઠી નામ—શંકેશ્વર, શકાસુગ, સંદેસો.

હિંદી નામ—શંકેશ્વર

અંગ્રેજી નામ—હાઈટ પીકોક ટ્રી.

બોટોનિકલ નામ—પોઇન્સીઆના-અલાટા-એન.

ગણ—સીસાલપિની-આમલીનો વર્ગ-(શંગિના વર્ગનો ઉપવર્ગ).

વિસ્તાર :—એબીસિનીઆથી લાવી આરબ લોકોએ આ વૃક્ષોનું વાવેતર હિંદુસ્તાનમાં કર્યું છે. આંધ્રપ્રદેશ, સૌરાષ્ટ્ર અને મધ્ય પ્રદેશમાં આ વૃક્ષો ઘણા મળે છે.

વર્ણન :—આ ઝાડ નાનું અને સીધું ૨૦ થી ૩૦ ફૂટ ઊંચું વિલાંબિત પાદ્યવાળું હોય છે પાનખર ઋતુમાં પાદડા ખરી નીકળે છે. ઝાડ સફેદ હોય છે અને આ વૃક્ષો મોટા થાય ત્યારે છત્રીના જેવી શાખા આપે છે પાદડા લીલા “ગુલમોહોર” વૃક્ષના પાદડા જેવા લાખા લટકતા થાય છે. પુષ્પો સફેદ પણ જરાક પીળાશ પડતા હોઈ અને તેના ગુચ્છો ઘણી શાખા આપે છે. ફૂલપાખડી પીળી ગાભાયમાન હોય છે. તેની શિંગો ૫ થી ૭ ઈંચ લાંબી એને ૬ થી ૧૩ ઈંચ પહોળી હોય છે અને બન્ને બાજુના છેડા વળેલા જણાય છે. એક શિંગમાં ૪ થી ૮ બિરા હોય છે. પુષ્પો જૂન અને સપ્ટેમ્બરમાં ખીલે છે

ઉપયોગિતા :—તે બગીચાઓમાં ઘણા સેપવામાં આવે છે, કાન્યક પાદડાનો ઉપયોગ વાતના રોગોમાં કુવમાં આવે છે

श ३५७

વાવેતર અંગે સૂચન :—બીજાનું વાવેતર કન્વાથી આ આડ જગાક પોતી જમીનમાં જલદી જગી નીકળે છે. ગાજમાર્ગમાં વૃક્ષાવલિ તરીકે આ વૃક્ષો ઘણા ઉપયોગી છે.

ગુલમોહોર

ગુજરાતી નામ— ગુલમોહોર.

મગદી નામ—ગુલમોહોર.

હિંદી નામ—ગુલમોહોર.

અંગ્રેજી નામ—પીકોક ટ્રી.

બોટેનિકલ નામ—પોર્ધ-સીઆના રેજીઆ-બોલેર.

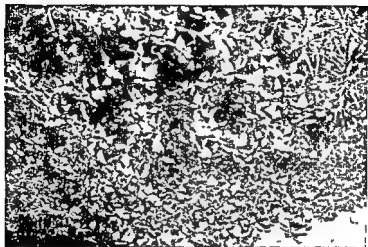
પર્યાય નામ—કીલોનીકસ રેજીઆ-ગાફૂ.

ગણ્ય—સીસાન્પિની-આમલીનો વર્ગ-શંગિના વર્ગનો ઉપવર્ગ.

નામનિર્દેશ :—પોર્ધ-સીઆના આ નામ વનસ્પતિશાસ્ત્ર અમ. ડી. પોનસી નામના ગન્ડર્નરના નામ પરથી પડ્યું છે. રેજીઆ એટલે ગેયલ.

વિસ્તાર :—માદાગાસ્કર ખેટમાં આ વૃક્ષોનું મૂળ ઉત્પત્તિસ્થાન મળે છે; આખા હિંદુસ્તાનમાં ઉષ્ણકટિબંધીય તથા ઉપ ઉષ્ણકટિબંધીય ભાગોમાં તે મોટા પ્રમાણમાં થાય છે.

વર્ણન :—આ આડ કાયમ લીલું રહે છે અને ઉઘાડી જગ્યામાં જગે છે. વિભાજિત લીલા ઝીણા પાદપ્રવાળું, છત્રીની માફક ફેલાયેલું આ વૃક્ષ ઘણું સોભાયમાન હોય છે. પાદડા આમલીના આડ જેવા તદ્દન ઝીણા, લાખા અને લટકતા હોય છે. પાનખર ઋતુમાં તે તદ્દન છુટું થઈ જાય છે આ વૃક્ષ ૩૦ થી ૪૦ ફૂટ ઊંચું થાય છે. ફૂલો લાલ પાકા ગંગા

શુભમોહર

પોઈન્સીઆના રેજીઆ બોનર

આમલીનો વર્ગ (શીંગોના વર્ગનો ઉપવર્ગ)

શુદ્ધોમાં હોય છે એને ૧૨ થી ૧૪ ઈંચ લાંબી અને ૨૩ ઈંચ પહોળી ચપટી શીંગા આવે છે શીંગા પ્રથમ લીલી પછી પાંજાથી પાકી થતા માળી પડી જઈ, કાચુ થઈ જાય છે

ઉપયોગિતા :—કુમળી કળીઓ અને પ્રધો મોટહર્ન તરીકે વાપરવામાં આવે છે

વાવેતર અંગે સૂચન :—રાજનાર્તો ઉપર વૃક્ષાવલિ તરીકે આ વૃક્ષો પસંદ કરવામાં આવે છે અને એ “ગ માળા”ના વૃક્ષો વચ્ચે જો આ વૃક્ષો લગાડવામાં આવે તો રોલા ઘણી વધે છે, કારણ કે એકના પીળા પુષ્પો અને ખીજના તદ્દન રાતા રંગના પુષ્પો, એક જ વખતે ખીલતા હોવાથી ઘણી શોભા આવે છે ખીજથી વૃક્ષો થાય છે પણ આ ઝાડ ઉમ્મન થતા ઘણો વખત જાય છે આનું કારણ ખીજ ઘણું કાચુ આવરણવેષ્ટિત હોય છે માટે ખીજરોપણ કરતાં પહેલાં ખીજ ગરમ પાણીમાં પલાળી મૂકવા પડે છે અને ઘણું આવરણ નીકળી ગયા બાદ વાવેતર કરવામાં આવે તો દ્રુત જીગી નીકળે છે ચાંપાય વગસમાં ખીજમાંથી મોટું વૃક્ષ બને છે આ પ્રદેશોમાં પાણી ઝાટવાથી ખીજમાંથી વૃક્ષ ઉત્પન્ન થતા ઘણી અડચણ થાય છે માટે જિગતા ખીજ ઉપર દૈનિક આવગણ નાખવું પડે છે જેથી આકળથી બચાવ થાય અને ખીજ સારી રીતે જીગી શકે પણ એ જ ઝાડ મોટું થયા બાદ ગમે તેની ઝડી કે ગરમ હવાથી તેને કોઈ પણ લય નહોતો નથી, અને ખીજ ઉપરનું આવરણ મઢી નાખવામાં આવે છે, કારણ કે પછી તે આવગણની જરૂર રહેતી નથી

ગરમાળો

ગુજરાતી નામ—ગ માળો

મરાઠી નામ—લાવા

હિંદી નામ—આમતતાશ

બંગાલી—સોનાલ, સાદાલી, રાખાલનડી, વાનગનડી

તામીલ નામ—કામર.

સંસ્કૃત નામ—સ્વર્ણંગી, સ્વર્ણભૂષણ, કર્ણિકાર, સુવર્ણક, વ્યાધિધાત, આરેવન, ચતુરગુન

અંગ્રેજી નામ—ધી ઇન્ડિયન બેમર્નમ, આમતતાશ ટ્રી, ગોલ્ડન શોવગ, પુર્ડોગપાઇપ ટ્રી

બોટેનિકલ નામ—કેશીઆ ફીશ્યુના-એન્

ગણ્ય—સીસાનૂપિની—આમનીનો વર્ગ—શીંગોના વર્ગનો ઉપવર્ગ

નામનિર્દેશ :—કેશીઆ આ ગ્રીક શબ્દ છે જે વૃક્ષની ખાલ સુગંધિત હોય તે વૃક્ષને આ નામ આપવામા આવે છે. ફીશ્યુના આ લેટિન શબ્દ છે અને એનો અર્થ નળ આ વૃક્ષોત્ત કળ નળની માફક સીધું હોય છે તેથી આ નામ તે વૃક્ષને આપવામા આવ્યું છે

વિસ્તાર :—મૂળ હિંદુસ્તાન દેશનું આ વૃક્ષ દોવાથી તે સાર્વજનિક જગ્યાએ પાનખર ઋતુમા પણ તેના પાન ખરી જતા નથી અને રોલાયમાન ગહે છે હિમાલયની તળેટી સુધી આ વૃક્ષોનો વિસ્તાર છે આ વૃક્ષો બર્મા, ભવા, ઇન્ડોનેશિયા તથા ફિલીપાઈન્સમા પ્રચલિત થાય છે શિયાળામા તેના પાન ખરી જાય છે

વર્ણન :—આ વૃક્ષો મધ્યમ કદના, ઘણી મોટી શાખાવાળા હોય છે જૂના વૃક્ષો ઉપની ખાલ ઘણી કઠણ હોય છે કાળીઓ મોટી લાખી જોગયેલી થાય છે પાદડાનો રંગ આછો હોય છે, અને તે ઘણા સુંવાળા અને લટકતા થાય છે પાદડા માર્ચ માસથી મે માસના પહેલા પદર દિવસમા ખરી જાય છે ઉષ્ણ હવાના દેશોમા આ વૃક્ષો

ધણા થાય છે પુષ્પગુણે પીળા ગંગવાળા, મધુરી વાસવાળા, તદ્દન સટકતા અને ધણા શાભાયમાન હોય છે તે એપ્રિન-મે માસમા ધણા થાય છે, પણ પુષ્પો ખીલતી વખતે વૃક્ષો ઉપરના પાદડા ખરી જાય. પુષ્પો ધણા વખત સુધી ન સુકાતા વૃક્ષો પર ગહે છે બન્યા સુધી નવીન પાદડા વૃક્ષો પર જોડેલા સુધી ફળની શીંગા થાય છે આ શીંગા લાખી, ગોળ ૧ થી ૨ ફૂટ લાખી અને ફેંદા પગિધમા થાય છે શીંગા કાળી અને રાતી જણાય છે. તે પ્રથમ લીલી પગ્તુ પાકી જતા રતાશ પકતી હોય છે એની અદરતુ સત્ત્વ કાણુ અને ચીકણવાળુ હોય છે

ઉપયોગિતા :—આનુ લાકડુ કઠણુ હોય છે અને ગાડા અને ખેતીના ઓળરો બનાવવાના ઉપયોગમા આવે છે જાતમાથી ગંગ કાદવામા આવે છે ખીજ ગોળથી વીંટીનુ એવુ હોય છે અને તે કદ ગમમા ઉપયોગી છે ખીજ અનેક પ્રકારના ગરો મટાડે છે પુષ્પોનો ગુણકદ બને છે અને તે ખાવાથી તમાકુની લહેજત વધારે આવે છે મિઠાગમા પુષ્પો ખાવામા આવે છે વૃક્ષના ગૂળ વેલો દંડમાળાદિ રોગોમા ઉપયોગમા લે છે

વાયેતર અંગે સૂચન :—આ વૃક્ષો વનમા, બગીચાઓમા અને ગાજમાર્ગમા વૃક્ષાવલિ બનાવવામા ધણા ઉપયોગી છે ખીજમાથી વૃક્ષ બને છે ખીજ પ્રથમત ગન્ધ પાણીમા ઉકાળી, પછીથી રોપવામા આવે તો વૃક્ષો જલદી ફૂટી નીકળે છે, કાન્યુ ખીજ ઉપરનુ નૈસર્ગિક આવગણુ ઘણુ કઠણુ હોય છે ખીજરોપણ થયા પછી, તે જગતા ખીજ રોપણમા ભરી દેવામા આવે છે અને પછી અનુકૂળ સત્ત્વમા, તે જ ખીજ જુદા જુદા ટેકાણે રોપવામા આવે છે જીવાતથી વૃક્ષોનો નાશ થાય છે, માટે પ્રથમથી જ જીવાતથી વૃક્ષોનુ રક્ષણ કરવુ પડે છે એટલે સરેલાઈથી તે જગી શકે ધણા દિવસ પછી ખીજમાથી વૃક્ષો જગના માડે છે અને પાચેક વરસમા સારા પ્રકૃતિયત થાય છે

કસોડ

ગુરનાતી નામ—કસોડ (ગુનાખી)

બોટો નિકલ નામ—કેસીઆ રેનિજેના—વાલ્

ગણુ—સીસાનપિની—આમવીનો વગ (શીંગોના વર્ગનો ઉપવગ).

નામનિર્દેશ :—કેસીઆ એ ધણુ જૂનુ ઝીક નામ હોઈ તે નામ કાયસોગઈડીસના ઉપગથી પડ્યું છે. રેનીજેના એટલે મૂળશયના આકાર-વાળા, એ વૃક્ષના અનુપન એવા હોવાથી તે ઉપગથી એ નામ પડ્યું છે.

વિસ્તાર :—મૂળ આ વૃક્ષો જર્મા દેશમાં થાય છે તે મહાગણુમાં તેમ જ મદ્રાસમાં પણ ધણુ થાય છે

વર્ણન :—પાનખર ઝાડની શરૂઆતમાં એના પાન ખરી જાય છે, થડ મધ્યમ હોય છે અને તે ૨૦ થી ૨૫ ફૂટ ઊંચું જાય છે. ગરમાળાના વૃક્ષો જેવું જ આ વૃક્ષ થાય છે કુમળી પાનની કળીઓના સંગ્રહણદલ તરીકે અનુપનો જાય છે અને તે બે પાનની વચ્ચેની અક્ષમાં જાય છે પુષ્પો ધણુ સુંદર, ચોલાયમાન, અતિ ગુનાખી રંગના ગુલોમાં લાખી લાખી ડાળીઓ ઉપર ધણુ જાય છે. જૂના ખરી ગયેના પાદડાની ડાળીઓ ઉપર તે ધણુ જાયેલા જણાય છે. વર્ષા ઋતુ ખેસતા પહેલાં મે-જૂન માસમાં આ ફૂલો જાય છે. પાદડા ટોચાવાળાં વિલાગિત, ચળકતા અને સુવાળા થાય છે નિપનો મૂળખંડના આકાર જેવાં જણાય છે, અને તે નૂતન પાદડાના વૃતોના તળિયામાં જાય છે અને કુમળા પાદડા સંગ્રહણનું કાર્ય કરે છે, પણ થોડાક દિવસમાં જ તે ખરી જાય છે શીંગો ધણી લાખી ગરમાળાની શીંગો જેની આવે છે અને ખીજ ધણુ કરણુ જૂગ રંગના હોય છે

ઉપયોગિતા :—આ વૃક્ષ વૃક્ષાવલિ તરીકે ઉપયોગી છે, કારણ કે એના પુષ્પ ગુરુ શોભા ધણી આપે છે

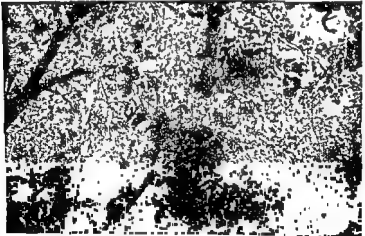
करोड

વાવેતર અંગે સૂચન :—બીજમાથી વૃક્ષ થાય છે અને તે પુષ્પિત બીજ લગાડ્યા ગાદ ચારપાંચ વરસમાં થાય છે. બીજ જલદી બિગી નીકળે છે પણ હિંમત પાણીમાં બીજ નાખતા પહેલાં રોપવા નહીં; કારણ કે બીજના આવરણો ધણાં કડક હોય છે. પછી તે કંડાં થયા પછી રોપવામાં હરકત નથી. આ વૃક્ષો રાજમાર્ગ ઉપર શોભા માટે ઉગાડવા જોઈએ. વૃક્ષાવલિ બનાવવામાં રોપવા આવે તો તે ઘણી શોભા આપે છે.

કસોડ

શુદ્ધરાતી નામ—કસોડ. (પીળા)

ત મીલ નામ—પોનાવાનર્ષ.

કસોડ

બર્મી નામ—ઐઝાસી.

બોટૅનિકલ નામ—કેસીઆ સાએમીઆ-લેમાર્ક.

ગણુ—સીસાવૃષિની (આમલીનો વર્ગ)—શીંગોના વર્ગનો ઉપવર્ગ.

નામનિર્દેશ :—કેસીઆ ધણુ જૂનુ ચોક નામ હોઈ, ડાયો-સ્મેગર્ઈડીસનુ છે સાએમીઆ આ શબ્દ સિયામ દેશ વાચક છે.

વિસ્તાર :—મૂળથી જ આ વૃક્ષ સિસોન, મવાયા પેનિનસુલા, સિયામ અને સાહિય ઇન્ડિયાના વિલાગ્રેમા ધણુ થાય છે; પણ મુખ્ય ઈલાકામાં તે ધણુ થતા નથી.

વર્ણન :—આ વૃક્ષ દેખાવામાં ઘણું સુતોલિત થતુ નથી. પુષ્પ-ગુલો પણ આછા હોય છે મધ્યમ કદનુ એ વૃક્ષ હોઈ ધણુ જલદી જાગી શકે છે. તે ૩૦ થી ૫૦ ફૂટ ઊંચું જાય છે. દ્વિલાન્ગિત પાદડા હોઈ, વગસાદ પૂરો થયા બાદ પુષ્પગુલો આવવા સર થાય છે અને ઘણા દિવસો સુધી તે વૃક્ષો ૫૦ ગ્રેડે છે પુષ્પો મોટા પીળા રંગના, ઓગસ્ટ અને મે માસમાં ધણુ આવે છે. ફળ ચપટું, શીંગવાળું એક ફૂટ લાંબું હોય છે.

ઉપયોગિતા :—નજમાર્ગે ૫૦ તપત્ત તથા મોટા જાગીઆઓમાં રોબા માટે આ વૃક્ષ ઉપયોગી છે. લાકડું ઢલકું અને વધાર ટેકે એવું થાય છે, ફૂલો દઢીમાં નાખી ખરાય છે લાકડું પાટિયા, હાથમાં નખવાની લાકડીઓ બનાવવામાં વપરાય છે. પાદડાની વાસ દણી ખગળ હોય છે. મલાયા દેશના નામ પ્રમાણે “હુમ્મક-હુમ્મક” એ નામ ઉપરથી આ પાદડાના ગુણધર્મનો સદર્જ મગી આવે છે. બીજથી એ વૃક્ષ જલદી ઉત્પન્ન થાય છે.

કસોડ

ગુડગતી નામ—કસોડ.

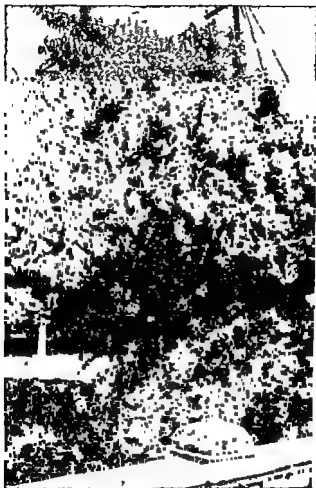
અંગ્રેજી નામ—ધી પીંક મોહુર.

બોટનિકલ નામ—કેસીઆ નોડોસા.

ગણ—સીસાપિની—આમલીનો વર્ગ—શીંગોના વર્ગનો ઉપવર્ગ.

વિસ્તાર :—આ વૃક્ષ મૂળ જમાં દેશનું છે પણ મલાયા અને ભારતના ઉત્તર પ્રદેશમાં તથા આસામ પ્રાંતમાં તે ધણું થાય છે. ચંદીગઢમાં તો આ વૃક્ષો ધણું ઉછેરવામાં આવ્યાં છે. ચંદીગઢમાં આ વૃક્ષોની વૃક્ષાવલિ મે મહિનામાં પ્રગ્વિત થાય ત્યારે ઘણી શોભા આપે છે અને આ દૃશ્ય મુંદરતામાં વધારો કરે છે. આ વૃક્ષો ધણુંખરાં કેસીઆ “જેબ્હેનિકા” વૃક્ષો જેવા જ થાય છે.

વર્ણન :—દ્વિલિલાન્ગિત પાંદડાંવાળાં, જાકાર ડાળીઓવાળાં આ વૃક્ષો ધણું જિયાં જાય છે. તેને ૬ થી ૧૨ ઈંચ સુધી લાંબી અને ૬ થી ૧૪ ઈંચ સુધી મુંવાળી પત્તીની જોડમાં ડાળીઓ થાય છે. પણ આગળની પત્તી હોતી નથી. પાંદડીનો આકાર લાલાકાર થાય છે. પુષ્પો ગુલાબી રંગવાળા, ધણું ગીચગીચ ગુલોમાં હોય છે. પુષ્પો બે પાનની વચ્ચે, સારી રીતે ખુલા જાણાય એમ જિગવાથી તેનું નામ નોડોસા પડ્યું છે. પુષ્પો હંમેશાં મે-જૂન માસમાં જ્યારે વૃક્ષો ઉપરથી પાન ખરી જાય ત્યારે ધણું, જિજે છે, પણ નીચલા ભાગોમાં વૃક્ષો ઉપર તે વખતે શાખાઓ પછો સાથે હોય છે. જૂન માસમાં વૃક્ષો પ્રગ્વિત થવાથી શોભા અવર્ણનીય થાય છે. એની જાતનાં કસોડ વૃક્ષો ખાસ આ શોભા વધે માટે જ ઉગાડવામાં આવે છે, કારણ કે જ્યાં કસોડ વૃક્ષોમાં આ વૃક્ષની શોભા ધણી છે.

કચ્છ (ધી પીક મોહર)

ઉપયોગિતા :—ગમીયાઓ તથા વૃક્ષાવલિ માટે આ વૃક્ષોત્તરોપયુક્ત વાલુ ઉપયોગી છે, અને મધ્યમ પ્રકારના ગમીયાઓમા ખાસ રોપવા જેવા છે

વાયેતર અંગે સૂચન :—એ વૃક્ષ ખીજમાથી ઘણું જલદી ઊગે છે પણ નાના વૃક્ષ ઊગતા જરાજા ઉપલા ભાગની કાળાઓ કાપી નાખવી જોઈએ, નહિ તો વૃક્ષ જાણુ પર ઝૂકી જાય છે

ક્રમોક

ગુજાતી નામ—જાન્ડા કી નાણી

મહી નામ—ક્રમોક—ચુનાળી ગમેત

અંગ્રેજી નામ—પીક ડેમીઆ

બોટ નેકલ નામ—કેમીઆ જાંબેનિમ—એન

પર્થાન નામ—ડેસીઆ-બેસિનસુ-આર

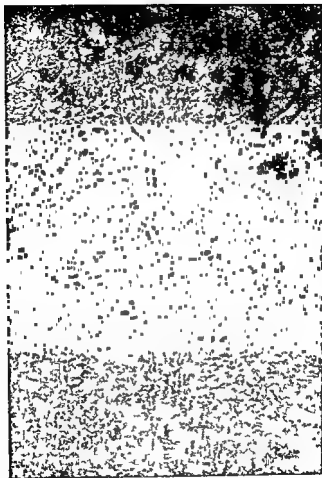
ગણ—મીનાતપની-(આમલીનો વર્ગ), શીંગોના વર્ગનો ઉપવર્ગ

નામનિર્દેશ :—શબ્દાર્થ માટે ડેસીઆ ક્રિમ્યુનાના અર્થ પ્રમાણે જાંબેનિમ આ શબ્દ જવા બેટનું મૂળ સ્થાન બનાવે છે

વિસ્તાર :—આ વૃક્ષો મૂળ મલાયા દ્વીપકપના તથા જવા બેટના છે ભારતના ધણા ભાગોના પ્રેતોમા આ ઉગાડવામા આવ્યા છે, અદીગઢ તથા બેંગલોમા તો આ વૃક્ષો વૃક્ષાવલિ તરીકે ઉગાડવામા આવ્યા છે

વર્ણન :—આ વૃક્ષો ઘણા ગોલાયમાન થાય છે એનું સાદુ સગળ જીયુ થડ, શિખરમા સમાતર એની શાખાઓ છત્રીની માફક ફેલાયેલી અને લટકતી ઊંચેની જાણાય છે તદ્દન નાની નાની દ્વિવિભાજિત શાખાઓ ઉપર કુમળા પાંદડા રોલા આપે છે આ વૃક્ષ કેસીઆ નોડોસા નામના વૃક્ષ કરતા જગ જીયુ જાય છે, અને એકદમ

કસોડ ચુનળી

ઘેર લેતુ જાણાય છે નવા કુમળા પાદડા મે મહિનામા ગુવાખી ગગવાળા, પુષ્પોની કળાઓ સાથે જ ઊગે છે. આ કુમળા પાદડા ગુરુઓમા સાથેની શાખાઓની ટોચ પર ધણુ થાય છે. પુષ્પો ગુવાખી ગગવાળા, મે તથા જૂન મહિનામા થોડો વખત શાખાઓ પર ઊગે છે. ખર્મીઝ કેસીઆના પુષ્પો પત્તવ સાથે વૃક્ષો ઉપર ન ઊગતા, તે વૃક્ષો પર જ્યારે પાદડા ખરી જન ત્યારે આવે છે, પણ આ કેસીઆના પુષ્પોના ગુરુઓ વૃક્ષો ઉપર પત્તવ સાથે રોલાયમાન થાય છે

ઉપયોગ :—આ વૃક્ષો વૃક્ષાવલિમા ઉપયોગી છે, કાગળ કે તેના પુષ્પગુરુઓ શોભા ધણી આપે છે.

વાવેતર અંગે સૂચન .—આ વૃક્ષો સત્ત્વ ભૂમિમા ધણુ જલદી ઊગે છે તેમજુ લાકડું ધણુ બગડે હોય છે અને અઝાવાતથી તેને નુકસાન થાય છે. ખીજથી ધણુ જલદી ઊગે છે.

ધી કોપર પોડ

અંગ્રેજી નામ—ધી ગ્સ્ટી શીડ બેઅરર્ અથવા ધી કોપર પોડ.

બોટેનિકલ નામ—પે ટોફોરમ્ ફેરજનીઅમ્—બેચ્

(૨) પર્યાય નામ—પેટોફોરમ્ ઈનર્મી (ગોકસ)—લેનાંસ

(૩) પર્યાય નામ—સિસાન્પિનીયા ઈનર્મી.

(૪) પર્યાય નામ—પે ટોફોરમ્ ગોકસ બર્ધાય (જે. કોન્) ડેગેર

ગણુ—સિસાન્પિની (શી ગોનો વર્ગ).

નામનિર્દેશ :—પેટો ફોરમ્ આ શબ્દને ગ્રીક ભાષામા શીડ બેઅરી ગ કહે છે, કારણ કે એ વૃક્ષની શી ગો(ફળ)નો આકાર ઢાલની માફક થાય છે ઈનર્મી આ લેટીન્ શબ્દ છે અને તેનો અર્થ કવચ વગરનું ફેરજનીઅમ્ એટલે વૃક્ષનો કથ્થાઈ રત્ન હોય છે. ગોકસ બર્ધાય આ નામ બુર્ધિયમ્ ગોકસ ગર્ગ—ગોવલ બોટેનિકલ ગાર્ડન્સ (કલકત્તા)ના

ધી કોપા પોડ

સુપ્રિટેન્ડેન્ટ હતા, તેમના નામ ઉપ થી આ નામ પડ્યું છે (ઈ સ ૧૭૭૧ તે ૧૮૧૫ સુધી) નાનાના ૨૪ જે-ની આ વૃક્ષની શી ગો થાય છે

વિસ્તાર :—એ વૃક્ષ મૂળ લ મનુ છે, પણ તે બિહાર, બંગાળ અને પશ્ચિમઘાટમાં ઘણા જગે છે

વર્ણન .—પાનખર ઋતુમાં આ વૃક્ષના પાંદડા ખરી જાન છે તેની ખાલ ગૂખરા (grey) રંગની હોઈ આ વૃક્ષની ડાળાઓ ઘણી ફેલાયતી હોય છે, અને ગોલાયમાન પત્તવિત પર્ણાવલીના લીધે વૃક્ષ ઘણું ગોલાયમાન જણાય છે પાંદડા દ્વિલાન્વિત હોઈ, ગજવ તી છોડવા જેવા સુવાળા થાય છે જનન્યુઆરીમાં આ વૃક્ષ પર્ણ ગહિત ગટે છે, અને નવ પાન ફેણુઆરીથી આવવા માંડે છે, અને તે જ વખતે પણ પુષ્પગુચ્છો આવવા શરૂ થઈ, મે માસ સુધી અને પછી સપ્ટેમ્બરથી નવેમ્બર સુધી પુષ્પો આવે છે તે ઘણા સુગંધિત હોય છે તે સીધી લાખી ડાળાઓની ટોચે ઘણા જગે છે પુષ્પગુચ્છો થોડા વખત વૃક્ષો પર રહે છે અને પછી વૃક્ષની તળે જમીન પર મોટા પ્રમાણમાં ખરી ગયેલા હોય છે અને વૃક્ષ ઉપર પાન નહિ હોય ત્યારે નળા ૨૪ જેવા ફળ માન ઉત્પન્ન થાય છે બીજ વસત સ્વરૂપ આવતા સુધી વૃક્ષો પર રહે છે

ઉપયોગ —ત્રાકડ નાની પેઠીઓ બનાવવામાં ઘણું વપરાય છે અને એ વૃક્ષના નાના નાના પાટિયા બનાવવામાં આવે છે

વાયેતર અંગે સૂચન —આ વૃક્ષ ઘણું ગોલાયમાન હોવાથી મોટા તથા નાના બગીચાઓમાં તેમ જ ગાજમાર્ગમાં વૃક્ષાવલિ તરીકે ઉગાડવા ઘણું ઉપયોગી છે શુનમોહોર અને આ વૃક્ષો સાથે રોપવામાં આવે તો એના જુદા જુદા મિશ્ર રંગને લીધે અને એક જ સમયે વૃક્ષો પુષ્પિત થનાથી તે રસ્તાઓની ગોલા ઘણી વધારે છે બીજમાંથી આ વૃક્ષ ઉત્પન્ન થાય છે કલમો કાઢવાથી પણ આ વૃક્ષ સાગ જગી નીકળે છે બીજાગણ સુ કર્યા બાદ તે ઘણું જલદી જગી નીકળે છે

વિલાયતી શિરીષ

ગુજરાતી નામ—વિલાયતી શિરીષ.

હિંદી નામ—વિલાયતી શિરીષ.

અંગ્રેજી નામ—રેન ટ્રી અથવા મહાજ એરી ગ

બોટાનિકલ નામ—અંટીરેલોબીયમ્ સામન-ગ્રેન.

(૨) પર્ચાય નામ—સામાનીઆ સામન-મેરીષ.

(૩) પર્ચાન નામ—પિથાઇલોબીયમ્ સામન-મેરીષ

ગણુ—માઈમેસી (બાવળનો વર્ગ)—શિંગોના વર્ગનો હપવર્ગ.

નામનિર્દેશ :—પિથિકાસ એટલે મહા અને લોબોસ એટલે એરી ગ

વિલાયતી શિરીષ

પીથાઇલોબીયમ્ સામન

विद्यायती शिरीष
इसिया सायेभिया

વિસ્તાર :—આ ઝાડ મૂળ મધ્ય અમેરિકાનાં છે અને વેસ્ટ ઇન્ડિઝમાં પણ ઘણું થાય છે. તે હિંદુસ્તાનના સમશીતોષ્ણ અને ઉષ્ણ-કટિબંધીય ભાગોમાં ખાસ કરીને જંગલમાં વધારે પ્રમાણમાં જોવામાં આવે છે.

વર્ણન :—ઘણું શોભાયમાન આ ઝાડ, લીલા પાનવાળું, ઘણી લાંબી ડાળખીવાળું. પ્રસૂત છત્રીની માફક ઘણી જાયા આપે છે. પાન દ્વિભાજિત થાય છે. હવામાન ઋતુમાન પ્રમાણે પાન લાખાં, ટૂંકાં, વળેલાં વગેરે થાય છે. ખાસ સવારે સૂર્યપ્રકાશમાં તેા ડાળખીઓ ઉપર પાંદડાં, તદ્દન સીધાં, ચળકતાં, લીલા રંગનાં થાય છે, પણ રાત્રે તથા ઓમાસાની ઋતુમાં તે જ પાંદડાં ખીડાઈ જાય છે અને ઓટેલાં રહે છે; પણ આ પાંદડાં ખીડાઈ જતી વખતે માત્ર હવામાનથી સાજો ધુમ્મસની લિનાશથી એકદમ ખીડાઈ જાય છે; અને જ્યારે સવાર પડતાં સૂર્યપ્રકાશમાં જિઘડતી વખતે આ ધુમ્મસનું પાણી થઈ નીચે વરસાદ જેવું જમીન પર ખરી પડે છે; અને ઝાડ નીચે જીભા રહેલા માણસોને ભાંતિ થાય કે આ વરસાદનાં ખિંદુ કેવી રીતે પડે છે. આવી નૈસર્ગિક ક્રિયા અંગે આ ઝાડનું “વરસાદનું ઝાડ” અથવા “રેન ટ્રી” નામ પડ્યું છે. પુષ્પો ફીકાં પણ શુભાખી મોટા ગુચ્છોમાં ડાળખીઓની ટોચ પર ઘણાં થાય છે, માર્ચથી સપ્ટેમ્બર સુધી ફૂલો જીગવાની ઋતુ ગણાય છે. ફળ શિંગ જેવું થાય છે પણ તે ફૂટવું નથી; સ્વાદમાં ઘણું મીઠું લાગે છે; અને ખીસકોલી તે ઘણું ખર્ષ જાય છે. શિંગનો ગોળ ઘોડા તથા ઇતર જનવરો સહેલાઈથી ખાય છે. દૂધ વધારે આપવા ગાયને શિંગો ખવડાવવામાં આવે છે.

વાવેતર અંગે સૂચન :—સમશીતોષ્ણ હવામાનના પ્રદેશોમાં આ વૃક્ષોનું વાવેતર કરવા વનસ્પતિશાસ્ત્રજ્ઞો લલામણ કરે છે પણ શિયાળામાં ધુમ્મસ પડે તે વખતે આ વૃક્ષો પર તેની ખરાબ અસર થાય છે અને પાંદડાં ખરી જાય છે. ઘરના આગણામાં આ વૃક્ષો રોપવાં નહિ;

કારણ કે તે ધણું જીયું થાય છે. ધણા લાંબા રાજમાર્ગો ઉપર કેવળ હાથ માટે આ વૃક્ષો ઉગાડવાં જોઈએ. બીજમાંથી એ વૃક્ષ જલદી જગી નીકળે છે અને તે વરસાદમાં ચેપવાં પડે છે. કલમો કરવાથી પણ તે થાય છે.

વિશેષ નોંધ :—પુષ્પોમાંથી તથા પરિપક્વ શિંગોમાંથી દળવે દળવે અમૃતવર્ષાવ જેવાં પાણીનાં બિંદુઓ ટપકતાં હોય છે જેથી એ વૃક્ષને “રેન ટ્રી” એટલે વર્ષા કરતા વૃક્ષ તરીકે ઓળખવામાં આવે છે; કારણ કે તે ભાવિ વર્ષાઋતુનું સૂચન છે એમ માનવામાં આવે છે.

પીળો શિરીષ

ગુજરાતી નામ—પીળો શિરીષ.

મરાઠી નામ—શિરીષ.

હિંદી નામ—શિરીષ.

અંગ્રેજી નામ—લેબેક ટ્રી અથવા શિરસ ટ્રી અથવા ધી ફાયરવુડ ટ્રી.

ગણુ—માઈમોસી (બાવળનો વર્ગ); શિંગોના વર્ગનો ઉપવર્ગ.

બોટાનિકલ નામ—આલબેઝીઆ લેબેક-બેંચ.

નામનિર્દેશ :—આલબેઝીઆ—આ ઈટાલીઅન નેચરલિસ્ટ આલબેઝીઆ નામ ઉપરથી પડ્યું છે. લેબેકનો સબ્હર્થ મળતો નથી.

વિસ્તાર :—આ વૃક્ષો એશિયા તથા આફ્રિકાના સમશીતોષ્ણ કટિબંધ પ્રદેશોમાં ઘણાંખરાં થાય છે અને ઘણાં જંગલોમાં તેમજ વાવેતર કરવામાં આવેલું છે.

વર્ણન :—આ ઝાડ ૪૦ થી ૭૦ ફૂટ જીયું થાય છે. પાન પાનખર ઋતુમાં ખરી જાય છે. પાંદડાં દ્વિભાજિત હોય છે. મુખ્ય પાંદડાંનાં વૃત્તો ઉપર એક અંચિ હોય છે. કેશરહિત અને કેશાવગ્રહિ

पीठा शिरीष

વૃત્તો હોય છે એક ત્રયિ પાદડાના ઉપ- તથા ખીન્ન પણ એક ત્રયિ નાની પનીઓની તથા થાય છે પાદડીઓ ૨, ૩ કે ૪ની જોડીમાં થાય છે અને તે ૪ થી ૫ ઈંચ લાંબી હોય છે, ૫ થી ૯ સુધી જોડમાં જોડે છે, અને ૧ થી ૧૩ ઈંચ સુધી લાંબી અને ૩ થી ૪ ઈંચ સુધી પહોળી હોય છે

પાદડીઓ ઈંડાના જેવી લગજોગ થાય છે પુષ્પો સ્પર્દ, મુગંધિત, ગુચ્છોમાં, છોનોની માફક વિસ્તૃત, ૩ થી ૧૩ ઈંચના પન્થિ ધરાવતા જોડે છે વજો નાના અને નિકોણા મક દાનવાળા થાય છે ૧૦ થી ૧૨ ઈંચ સુધી લગજોમાં તથા ૩ થી ૧૩ ઈંચ સુધી પહોળી, અણીદાગ, લગજોળ, ટોચવાળી, ફીફી, કાગળની માફક પોચી, મુંવાળી, મોટી શિંગઓવાળી અને ચળકતી થાય છે

ઉપયોગિતા :—અરખી ગુદરને મળતો આ જાડનો ગુદર નીકળે છે જાલમાં કાપા પાડવાથી એ કાગાશ પડતો ગુદર નીકળે છે જાપવાના કામમાં ઉપયોગી હોય છે જાલમાંથી નીકળેલો ૨ ગ ચામડા ૨ ગાવાના કામે આવે છે ખીજનો અર્ક આખમાં દીપા નાખવા અને ખીજ કામળ ઉપર પણ ઉપયોગી છે પાદડા જાંટનો યોગક છે વૃક્ષની જાલ મોગી તથા ઘોળી હોય છે જાતની અદગ્નુ લાકડુ ઘેરુ તપખીરિયા સખત અને જાટદાગ હોય છે ક્રેટીક ઘેરા ગગવાળી રેખાઓ તેમાં જોવામાં આવે છે સુધારી કામ માટે લાકડુ ઘણા ઉપયોગમાં આવે છે ફર્નિચર બનાવવામાં તે ઘણું ઉપયોગી છે વળી પીલવાના સચા, ઘાણી, સાબેના તથા ગાડાના પૈડા બનાવવામાં તેનો ઘણો ઉપયોગ થાય છે

વાયેતર અંગે સૂચન :—આ જાડ ગસ્તાઓની ગાજુ પર રોપવા માટે સારા છે, કાચુ કે, એ વૃક્ષના મૂળ જમીનમાં ઘણા જોડા

જતાં નથી. જગીયાઓમાં કેવળ શોભા આપતું એ વૃક્ષ છે, કારણ કે, તેનાં પુષ્પોની શોભા ઘણી થાય છે. ગજમાર્ગ ઉપર વૃક્ષાવલિ તરીકે આ વૃક્ષો ઉગાડવા નહીં; કારણ કે, લાકડું ઘણું દલકું હોય છે.

કાળો શિરસ

ગુજરાતી નામ—કાળો શિરસ

મરાઠી નામ—કાળા શિરસ

બોટેનિકલ નામ—આલબીઝીઆ ઓડોરેટિસિમા (લીન. એફ.)
જે. થુ. ।

ગણ—માઈમોસી—(ગાવળનો વર્ગ) શિંગોના વર્ગનો ઉપવર્ગ
નામનિર્દેશ :—ખીળા સરસ જેવું.

વિસ્તાર :—હિંદુસ્તાનના ધણી ભાગોમાં એ વૃક્ષો જોવા મળે છે.
ઘણુંખરું ગુજરાતમાં તે જોવા મળતાં નથી.

વર્ણન :—ખીળા સરસ જેવું.

ઉપયોગિતા :—આ ઝાડમાંથી કાળાશ પડતા તપખીરિયા રંગનો તથા ગોળના ટીપા જેવા આકારનો ગુંદર નીકળે છે. આ ગુંદર સ્વાદહીન હોય છે. પાણીમાં તે ઓગળે છે. જાસના રંગમાં તપખીરિયા રંગનાં કપડાં રંગાય છે. જાલ, જૂનાં ચાંદાં અને ગૂમડાં તેમ જ દાદ પર ઘણી સારી અસર કરે છે. કોંકણ તરફ એનાં પાંદડાં તથા ડાળખીઓ ઉત્તમ ચારો ગણાય છે. મજબૂતાઈ તથા ટકાઉપણાની જરૂર હોય ત્યાં આ લાકડું સારું ગણાય છે. આ લાકડાનાં ગાડાનાં પૈડાં બનાવાય છે. એના પર રંગ સારો ચડે છે; અને એના પર નકશીકામ પણ સારું થાય છે.

વાયેતર અંગે સૂચન :—ખીળા સરસ મુગળ.

କାଳା ଶିରସ

વિલાયતી બાવળ

ગુજરાતી નામ—વિલાયતી બાવળ

મરાઠી નામ—વિલાયતી આબૂળ

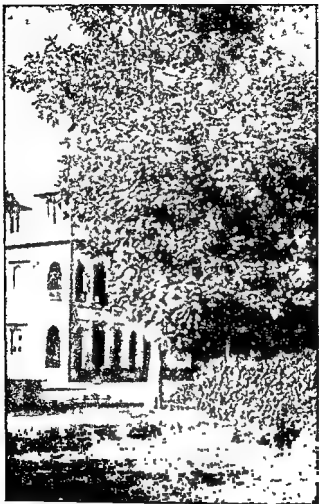
બોટોનિકલ નામ—એકેશીઆ ઓરીડ્યુલી ફોર્મોસ-એ. ક્યુન
એકમ બેઝ

ગણ—માઈમોસી-બાવળનો ઉપવર્ગ

વિસ્તાર :—આ વૃક્ષો ગિહાર પ્રાંતમાં તથા ઉત્તર પ્રદેશમાં
ધણી થાય છે.

વર્ણન :—એ વૃક્ષ કાયમનું લીલું રહે છે. દેખાવમાં એ ઘણું
શોભાયમાન છે. એની શાખાઓ લટકતી રહે છે; અને પાંદડાં
હરિતદ્રવ્ય ઉત્પન્ન કરતાં અને તદ્દન નાના પાંદડાં સૂર્યપ્રકાશ દ્વારા
હરિતદ્રવ્ય ઉત્પન્ન કરવાનું કામ ન કરતાં તે વૃત્તો તરીકે કામ કરે છે,
એના જ માટે પાંદડાંને પર્ણકાયસ્તલ કહે છે. પુષ્પો તદ્દન એક પછી
એક ક્રમમાં અને પીળા રંગનાં હોય છે. એ વૃક્ષ ૪૫ થી ૫૦ ફૂટ
સુધી જીવું સીધું જીવે છે.

વાયેતર અંગે સૂચન :—ખીજથી એ વૃક્ષ ઉત્પન્ન થાય છે.
નિર્જળ પ્રદેશોમાં તથા સૂકા લાગોના પ્રતિરોધક તરીકે એ વૃક્ષ ઉપયોગી
છે. ઓછા પાણીવાળી ભૂમિમાં પણ તે સારી રીતે જીવે છે. પથ્થરિયા
જમીનમાં પણ તે સારી રીતે જીવે છે. જગીયાઓ માટે તથા ઉઘાડી
જગ્યા માટે અને ઘરના નાના જગીયાઓ માટે પણ આ વૃક્ષો રોપવામાં
સારા છે. સુંદર શોભાયમાન પુષ્પો અને તદ્દન લીલાં વૃત્તો વૃક્ષને ઘણી
શોભા આપે છે.

ବିନାୟକୀ ମାସନ

ઉંપું

જંગલી બદામ

ગુજરાતી નામ—જંગલી બદામ

મગદી નામ—જંગલી બદામ

હિંદી નામ—જંગલી બદામ

બોટોનિકલ નામ—ઈર્મિનેલીઆ કટાપ્પા-લીન

ગુજ—કૌશ્ઠીટેમી-(હગડા-બેહડાનો વર્ગ)

નામનિર્દેશ :—ઈર્મિનેલીઆ આ શબ્દ વૃક્ષની શાખાની ટોચ પર હિંગનાં પાદડાંઓના અર્થમાં દેવેવામાં આવે છે. કટાપ્પા આ તદ્દેશીય નામ છે.

વિસ્તાર :—જગલી બદામ માલ્મુકસ દેશનું મૂળ વૃક્ષ છે. હિંદુસ્તાનના ઘણા ભાગોમાં તે જીગે છે. તે આદામાન બેટામાં પણ જીગે છે.

વર્ણન :—પાનખર સ્તંભમાં ખરી જતા પાનના કારણે એ પાનખર વૃક્ષ છે, પણ પાન ખગવાના સમયે એ વૃક્ષ ઘણું લાલ જણાય છે, જેથી તે ઘણી શોભા આપે છે, લગભગ ૮૦ ફૂટ ઊંચું થાય છે, શાખાઓ સીધી હોય છે, ૩ થી ૬ ફૂટ લાંબી તે જીગે છે અને એકથી એક અલગ એવી રીતે જીગે છે. પાદડા ૫ થી ૧૨ ઇંચ લાંબા અને ૩ થી ૬ ઇંચ પહોળા, ગોળાકાર હોય છે. તેમનું જિગમસ્થાન ઘણું નાનું હોય છે, અને તે ઘણાખરા કાનના આકાર જેવું હોય છે. પાદડા ઘણા સુવાળા હોય છે. પાદડાના ૪ તો એક ઇંચ લાંબા હોય છે. પુષ્પો ત્રીણા, ૬ થી ૮ ઇંચ લાંબા, સીધા ૪ તો ૫૦ જીગે છે. તે પુષ્પો પાદડાની કક્ષોમાં જીગે છે. પુષ્પો જુનાઈ-ઓગસ્ટ મહિનામાં આવે છે. તે જ વખતે પણ નૂતન પાલની વૃક્ષો ૫૦ ફૂટે છે. ફળ ગોળાકાર બે પાખાવાળું ૧ ફૂટ થી ૨ ઇંચ સુધી લાંબું થાય છે.

ઉપયોગ :—એ વૃક્ષની ઝાલમાંથી એક જાતનો ગુદર નીકળે છે. ઝાલ અને પાદડા ઘણા દુરા હોઈ, ટેનિન રાસાયનિક દ્રવ્ય આપે છે. ફળની અંદરના ભાગથી સારું તેલ નીકળે છે. વાસમાં અને રુચિમાં તે તેલ બદામના તેલ જેવું જ થાય છે. ગુરુત્વમાં આ તેનું અને બદામના તેલની સગખામણી કરીએ તો બન્ને માપમાં સગખા હોય છે. વૈદ્યકીય દષ્ટિએ, આ તેલ તથા કુમળા પાદડા અને ઝાલનો ઉપયોગ ઘણો છે.

વાવેતર અંગે સૂચન :—ખીજમાંથી એ વૃક્ષ થાય છે. બંગાળી બદામ અને ખરી બદામ (પીચ મણ્ડુનું) આ બન્ને વૃક્ષો તદ્દન જુદા હોવાથી તે નામ પરથી ફક્ત એક છે એમ માનવું નહિ, કારણ કે, દરેકના ગુણધર્મો, ગુણ, વનસ્પતિનામ તદ્દન જુદા હોય છે.

બોટલ બ્રશ

મરાઠી નામ—લોલ બોટલ બ્રશ

અંગ્રેજી નામ—બોટલ બ્રશ

બોટૅનિકલ નામ—કેલીસ્ટીમન લેન્સીઓલેટસ-સ્વીડ

ગણ્ય—મર્ડેસી-(જાંબુકાનો વર્ગ)

બોટલ બ્રશ

વિસ્તાર :—તે પળમ પ્રાતમા ઘણા બગીચાઓમા થાય છે ઉત્તર પ્રદેશમા પણ ઘણા થાય છે

વર્ણન :—ચાટે સતુમા પણ લીધુ રહેતુ એ ઝાડની ડાળખીઓ ઘણી સાખી, લટકતી (વિર્ષોગ વિશે નામના આ જેવી લટકતી), લાલ પુષ્પગુચ્છયુક્ત થાય છે પાન તદ્દન નાના, સુગંધિત (મુકેલીપ્તસના વૃક્ષોના જેવા સુગંધિત) થાય છે, કારણ કે તેનું ઔષધિ બને એવું તેવ થાય છે પુષ્પો ગુચ્છોમા પાદડાની વચ્ચે વચ્ચે ભીગતા ઘણી રોભા આપે છે તેઓ ખશ જેવા જણાય છે અને માર્ચ માસમા તેમ જ એપ્રિલમા ઘણા થાય છે આ લાલ પુષ્પોથી ઝાડની ગોભામા વૃદ્ધિ થાય છે લાલગચ્છયુક્ત પાખડીઓ તેની અદ્ય થતા પગગચ્છયુક્ત પુકેસરો ઘણી રોભા આપે છે આ ઝાડ ઘણું આકર્ષક થાય છે પુકેસરો ખરી ગયા બાદ નાની નાની શિંગ જેવા ફળ થાય છે બીજ ઘણા થાય છે

ઉપયોગિતા :—હાલમાથી તેમ જ પાંડામાથી તે નીકળે છે હાલ, વૃક્ષમાથી મોટું વૃક્ષ થાય એટલે છૂટી છૂટી થઈ કકડામા બહાર પડે છે તે ઝાડ છનાત કે જ છુનાશક હોવાથી, તેનું વાવેતર બગીચાઓમા વિશેષ કરીને ઘરના કે પાઉન્ડમા પણ વધારે પ્રમાણમા થાય છે

વાવેતર અંગે સૂચન :—ઘોડાક વર્ષમા વાવેતર થયા બાદ તેને પુષ્પો આવવા શરૂ થાય છે બીજ શિંગોમાથી મળે છે બીજમાથી તરત ઝાડ ઉત્પન્ન થાય છે બીજરોપણ માટે ઘણી ભેજવાળી જમીન અનુકૂળ આવે છે ફળ ખરી ગયા બાદ ફરીથી આ વૃક્ષો પગ પુષ્પગુચ્છો ઉત્પન્ન થાય છે એવું સાતલ આખું વગસ ચાલ્યા જ કરે છે એ વૃક્ષ ગજમાર્ગે ઉપર વૃક્ષાવલિ તરીકે ઘણી રોભા આપે છે, કારણ કે, સુંદર લાલચોળ રંગવાળા પુષ્પો અને વૃક્ષ દેખાવમા ઘણા આકર્ષક હોય છે, અને પાન ઘણા સુગંધિત હોય છે

અંકોલ

ગુજરાતી નામ—અંકોલ

મરાઠી નામ—અંકુલ

હિંદી નામ—કાળા અકોલ; ટેરા, ઢેરા.

સંસ્કૃત નામ—અંકોલ

તામિલ નામ—અંકોલ

બંગાલી નામ—અંકોક; અંકુલે

બોટેનિકલ નામ—એલેનજીઅમ્ લેમરકાય-શ્વેટ

ગણ—કોનેસી-(અંકોલનો વર્ગ)

પર્યાય નામ—એલેનજીઅમ્ સંલ્ચી ફેલિયમ્ (લીન. એક.) વેંગ

વિસ્તાર :- આ વૃક્ષો હિંદુસ્તાનના ઘણા ભાગોમાં અને કાંકણ તથા દક્ષિણમાં ઘણાં થાય છે. તે ઘણાં મોટાં થાય છે. તદ્દન લીલાં રહેતાં વૃક્ષોમાંનું તે એક વૃક્ષ છે.

વર્ણન :- શીઠી ઇલવાળું એ વૃક્ષ નાતું ઢોઈ, થડ પર કાંટા જોડેલા હોય છે. પાંદડાં ભાલાકાર, લાંબગોળ, રેશાચ્છાદિત હોય છે. પુષ્પો શાખાઓ ઉપર ગુચ્છોમાં જોડે છે અને ઘણાં મુગધિત હોય છે. પુષ્પોનાં વળા ઘણાં ઝીણાં હોય છે. પાંદડાં આંગળાં જે આંગળાં પડોળાં ઢોઈ, લાંબાં હોય છે. પાંદડાં રેશાયુક્ત થાય છે. પાંખડીઓ ઢોઈક પુષ્પો ઉપર ચાર નહિ તો પાંચ પશ્ચ જણાય છે; તે સફેદ પણ પીળાશ પડતી પાછળની બાજુમાં વળેલી જણાય છે. પુંકેસરો લગભગ ૨૦ હોય છે. તે ઘણાં લાંબા, સફેદ રંગવાળા અને આધાર સ્થળે કેશયુક્ત હોય છે. ફળ લીલું ગુજ્જેરીના કે ચણાના ફળ જેવું, તદ્દન કાળું અને લાલ રંગવાળું હોય છે. તેમાં એક જ બીજ હોય છે; અને ફળની અંદર રસ ભરેલો હોય છે. ફળ માત્ર વળેલાં પરિવેષિત હોય છે.

ઉપયોગિતા :—એના બીજનું તેલ નીકળે છે. બીજ કંડાં, ધાતુ-પૌષ્ટિક હોવાથી વૈધ લોકો ઘણો ઉપયોગ કરે છે. બીજનું તેલ ચામડીના દર્દો ઉપર ઉપયોગી છે. અનેક રોગો પર એ એક ઔષધિ વનસ્પતિ ગણાય છે. કૃમિનો નાશ થવા મૂળિયાનો ઉપયોગ કરવો. જડને વાટી એરી સાપનું વિષ ઉતારવાના કામમાં લેવામાં છે. મૂળની જાલ જિલટી ઉપર ઉપયોગી હોવાથી વૈધ લોકો ઘણી વાપરે છે.

વાયેતર અંગે સૂચન :—બીજમાંથી વૃક્ષ જીગે છે. ઘણો જાયડો આપતું અને તદ્દન લીલું રહેતું એ વૃક્ષ જાગીયાઓમાં તથા કુંગર ઉપર સાડું જીગે છે.

ધોળું મિંદળ

શુજરાતી નામ—મીંદળ

મરાઠી નામ—માઈન ફળ; જેળ

હિંદી નામ—મૈન ફળ, કરડર

સંસ્કૃત નામ—મદન

મલયાલી નામ—માંગાકાઈ

તામિલ નામ—પુંગારે

તેલુગુ નામ—મારિંગા

બંગાલી નામ—મયના કાંટા

અંગ્રેજી નામ—જુશી ગાર્ડિનિયા

બોટેનિકલ નામ—રૅડિઆ ક્યુમેટોરમ્-ડી. સી.

પર્યાય નામ—રૅડિઆ સ્પાઈનોસા-(થંબ.) પોઈર

ગણુ—રૂબીએસી-(કદબ અને કોકીનો વર્ગ)

નામનિર્દેશ :—રૅડિઆ શબ્દ આ ઇએક રેંડના સન્માનમાં શબ્દ-પ્રયોગ કરવામાં આવ્યો છે.

વિસ્તાર :—હિંદુસ્તાન તથા સિલોનના અને પંજાબના ધણા ખરા ભાગોમાં ભેજવાળી ભૂમિમાં એ વૃક્ષ થાય છે.

વર્ણન :—આ નાના થડનું વૃક્ષ ૨૦ થી ૩૦ ફૂટ ઊંચું થાય છે. શાખાઓ એકથી બે અતિ તીક્ષ્ણ અને મજબૂત કાંટાની જોડમાં જોડે છે. આ કાંટા લગભગ ૩ થી ૩૬ ઇંચ લાંબા હોય છે. પાંદડાં ગુચ્છોમાં થાય છે; અને નાની લાંબી ડાળખાઓ ઉપર ઘણાં જોડે છે. પાંદડા ૨૩ થી ૫ ઇંચ સુધી લાંબાં અને ૧૩ ઇંચ સુધી પહોળાં, લંબગોળ આકારવાળાં, થાય છે. પુષ્પો ૧૩ થી ૨ ઇંચ સુધી લાંબાં અને નાનાં નાનાં દાંડીઓ પરની ટોચે જોડે છે. પુષ્પો સફેદ નાનાં પણ સુગંધિત, પાંચ પાંખડીઓવાળાં થાય છે; પણ કોઈક વખત ૬ પાંખડીઓ પણ ઉત્પન્ન થાય છે. એપ્રિલથી જુલાઈ સુધી પુષ્પો આવે છે. ફળ ૨ થી ૨૩ ઇંચ લાંબું, ગોળાકાર, ઈંડાના આકારનું થાય છે. ફળ પુષ્પોના વળોથી અવગુંદિત થાય છે.

ઉપયોગિતા :—તદન પાકા કેલિકે ટ્રિ-ટીંગના રંગ બનાવવામાં ફળનો ઉપયોગ થાય છે. કઢી કે શાક બનાવવા પણ આ ફળોનો ઉપયોગ થાય છે. ફળો શેકીને અને ઉકાળીને પણ ખવાય છે. ગ્રાસ કે સંઘડણી જેવા રોગોમાં ફળ ઘણા વૈદ્યો વાપરે છે. જાલ દવાની દ્રષ્ટિએ ઘણી ઉપયોગી છે. કાચાં ફળ, માછલાં મારવામાં કોળી લોકો ઉપયોગ કરે છે; કારણ કે તે વિપર્યય થતાં મચ્છી મરી જાય છે. લગ્નના માંગલિક પ્રસંગોમાં આ ફળ જ્વેલ્સ હાથમાં બાંધવું તે એક માંગલિક ચિહ્ન મનાય છે. ફળોને પિષ્ટ કરી તે અનાજમાં ભેળું કરી મૂકવાથી, અનાજમાં કીડી થતી નથી. લાંકડું ફીકું ચોકલેટી રંગનું ઘણું મજબૂત હોઈ, ખેતર કામનાં ઓગરો બનાવવામાં ઉપયોગી છે. કાંસકીઓ, હાથમાં રાખવાની લાકડીઓ, તેમ જ કપાઉન્ડ બનાવવામાં પણ લાકડાનો ઘણો ઉપયોગ થાય છે.

કદંબ વૃક્ષ

શુભગતી નામ—કદંબ

મગહી નામ—કદંબ

સંસ્કૃત નામ—કદંબ

હિંદી નામ—કદંબ

કદંબ વૃક્ષ

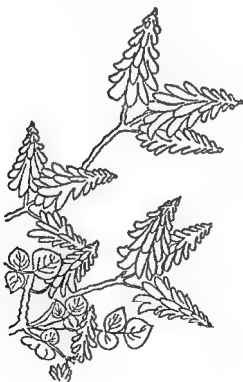
તામિલ નામ—કદળ

તેલુગુ નામ—કદમચેટ્ટુ

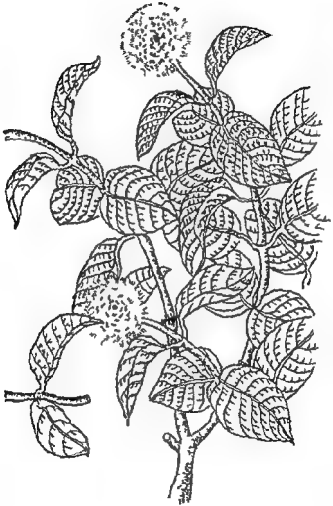
બોટોનિકલ નામ—ઑથોસેફેલસ કદળા-મિફ

પર્યાય નામ—ઑથોમેફેલસ ઈડિકા-એ. રીચ

પર્યાય નામ—અડાપના કોડીફોલિઆ-હુક

કદળ વૃક્ષ

કે દળના પાન અને પુષ્પ

ગણુ—રૂપીએસી—(કદળ અને કોફીનો વર્ગ)

વિસ્તાર :—હિંદુસ્તાનના ઉચ્ચ પ્રદેશોમાં આ વૃક્ષો ધણાં થાય છે. હિમાલયની તળેટીના પ્રદેશોમાં, નેપાળથી ખર્મા સુધી આ વૃક્ષો પ્રસૂત થયાં છે, અને દક્ષિણ હિંદુસ્તાનમાં ઉત્તર સરકારના પ્રાંતોમાં અને પશ્ચિમ ધાટમાં ધણા પ્રમાણમાં જોવામાં આવે છે. બે હજાર વર્ષો પહેલાં આ વૃક્ષોનું અસ્તિત્વ શ્રી કૃષ્ણાવતારની કથાઓમાં વિસ્તીર્ણરૂપે જ્ઞેવામાં તથા તેનાં વર્ણનો સાંભળવામાં આવે છે. આ વૃક્ષો તે વખતે વૃંદાવન, મથુરા અને ભરતપુર વચ્ચે તથા આબુગાબુના વિભાગોમાં ધણાં થતાં હતાં અને હાલમાં પણ ધણી જગ્યાએ ઉપર તે વૃક્ષો જાણીય છે. મહાભારતના વર્ણનમાં શ્રીકૃષ્ણ પરમાત્મા વૃંદાવનમાં મથુરાશ્રમમાં સ્નાન કરતી ગોપકુમારીઓનાં વસ્ત્રો ડરણુ કરી, કેવળ ભક્તિપ્રદાન કરવા માટે યમુનાકિનારે થતા વૃક્ષ ઉપર ચઢી ક્રીડા કરતા હતા વગેરે વર્ણન સાંભળીએ ત્યારે તે વખતે પણ આ શોભાદાયક સુગંધિત વૃક્ષને જ શ્રી કૃષ્ણપરમાત્માએ પસંદ કર્યું, તેનું કારણ આ વૃક્ષો ધણાં ઘટાદાર, હાયાવાળાં ધણાં પાંદડાંવાળાં, સુગંધિત પુષ્પોવાળાં અને અત્યંત શોભાપ્રમાણ હોવાથી તેને શ્રી ભગવાને પસંદ કર્યું હતું.

વર્ણન :—આ વર્ણુપાતી જંગલનાં વૃક્ષો ધણાં જાંયાં, સીધાં થડવાળાં, મોટાં ત્રીસ ફૂટ જાંયાં થાય છે. ૫ થી ૭ ફૂટ સુધી તે થડના પરિઘમાં થાય છે. ઉપરની ડાળખીઓ લટકતી હોય છે. પુષ્પો ધણાં સુંદર, દડા જેવાં ગોળ, લાંબા પાંદડાંમાં ભરાયેલાં જાણીય છે. પાંદડાં પાંચથી નવ ઈંચ સુધી લાંબાં, લંબગોળ, ઈંડાના આકાર જેવાં સૂક્ષ્મ, ચળકતાં અને નીચેના ભાગમાં સુવાળાં અને ઉપરના ભાગમાં કેશવિરહિત થાય છે. પુષ્પોના ગુચ્છો ટોચે ગોળાકાર ૧ થી ૧.૩ ઈંચવાળાં દાંડી પર જોવામાં આવે છે.

ઉપયોગિતા :—લાકડું ઘણુખરું બોખા બનાવવામા ઉપયોગી છે, કારણ કે તે હલકું હોય છે, તગપા તથા હોડકા તેમ જ કોતરકામ તથા શોભાવાળી વસ્તુઓ બનાવવામા ઉપયોગી છે. હલકા પ્રતના કાગળો પણ લાકડામાથી બનાવી શકાય છે. બનવરો પાદકા ઘણા ખાવ છે. મુખરોગ ઉપર કદબની છાવના કાઢના કોગળા કરવા.

વાવેતર અંગે સૂચન :—ભેજવાળા જંગલોમા આ વૃક્ષો ઘણા થાય છે. પાણીનો નિકાલ સારો થઈ શકે એવી જગ્યાઓ પર આ વૃક્ષો ઘણા જન્મી જીગી શકે છે. લગભગ ત્રીસ વર્ષમા આ વૃક્ષો ઘણા મોટા થાય છે.

મહુડો

ગુજરાતી નામ—મહુડો

મરાઠી નામ—મોહા

સંસ્કૃત નામ—મહુકા

બંગાલી નામ—મહુઆ

તામિલ નામ—ઈલીપી

તેલુગુ નામ—ઈપી.

- અંગ્રેજી નામ—માહવા ટ્રી

બોટેનિકલ નામ—બેસીઆ લેટીફોલીઆ—રોક્સબર્ગ

ગણ—સેપોટેસી—(રાયબુનો વર્ગ)

વિસ્તાર :—હિંદુસ્તાનનાં ધણાં જૂદો શોભાયમાન અને ઉપયોગી છે તેમાં આ જૂદો ધણા જિયા નંખરમાં ગણાય છે, ધણા જિયો, શોભાયમાન એવો એ જૂદો દરેક ભાગ ઉપયોગમાં લેવાય છે. પાનખર વિભાગમાં તથા ગુજરાત અને પશ્ચિમ ઘાટમાં આ જૂદોનું મૂળ સ્થાન છે, અને ધણાં મળે છે, પણ મદ્રાસ ઇલાકામાં કે બંગાળમાં આ જૂદો ધણાં જાણનાં નથી. મધ્યપ્રદેશમાં આ જૂદો ધણાં મળી આવે છે.

વર્ણન :—પાનખર ઝાડમાં પાન ખરી જતારા જૂદોમાંનું એ જૂદો છે. તે ૨૦ મીટર જિયું જાય છે. પાંદડાં ત્યારે નૂતન હોય ત્યારે ગોળાકાર, ગુંવાળાં, કેશયુક્ત હોય છે. તેઓ ગુચ્છોમાં થાય છે. પુષ્પો ધણી શાખાઓની ટોચો પર ગુચ્છોમાં ઉપન્ન થાય છે; પણ તે ઉંમેલાં, જૂદો ત્યારે પર્ણરહિત અવસ્થામાં હોય ત્યારે ધણાંખરાં ખીસે થાય છે. ફળ ગોળાકાર, લાંબું, પ્રથમનાં મીઠું પણ પાક્યા બાદ લોલરગંવાળું પણ જરા પીળાશ પર થાય છે.

ઉપયોગિતા :—પુષ્પો ખાવામાં લેવાય છે. પુષ્પોની સુગંધ સારી હોતી નથી. ધણાંખરાં સુકાયેલાં પુષ્પો પાણીમાં મૂકી, ગાળવાથી એક પ્રકારનું “મધ” તૈયાર કરવામાં આવે છે. પુષ્પો શિયાળ વગેરે જનવરો ધણા ખાય છે. એવી દંતકથા છે કે, રીંછ જનવર, આ જૂદોનાં પુષ્પો ધણાં ખાય તો તે નશામાં ચકચૂર થઈ રહે છે ફળનો ઉપયોગ પશ્ચિમ ઘાટના અને મધ્યપ્રદેશના વન્યજાતિના-લોકો ધણા કંઈ છે. એક જાતનું તેલ બીજમાંથી નીકળે છે તે જાતી ગાળવામાં વપરાય છે; અને એ જ તેલ ઘીમાં ભેળવી વેચાય છે. રસાયણ બનાવવાના કારખાનામાં આ તેલ સાણ બનાવવામાં ઉપયોગી છે. મદ્રાસનાં સુકાયેલાં ફૂલોમાંથી જિયી જાતનો દેશી દારૂ બને છે હાલ દારૂબંધીનો કાયદો પ્રચલિત હોવાથી, ધણાંખરાં જૂદોનો નાશ કરવામાં આવે છે.

વાવેતર અંગે સૂચન :—બીજમાંથી જૂદો ઉપન્ન થાય છે.

બોરસલી

ગુજરાતી નામ—બોરસલી

મરાઠી નામ—બકુલ; બોવારી

બંગાલી નામ—બકુલ

કન્નડ નામ—બકુલ

તામિલ નામ—બકુલ

સંસ્કૃત નામ—બકુલ

બોટોનિકલ નામ—મિમ્બુસોપ્સ ઇલેંગી-એલ્

ગણ્ય—સેપોટેસી-રાયણુનો વર્ગ

નામનિર્દેશ :—મિમ્બુસોપ્સ આ શીખ શબ્દ છે. એનો અર્થ વાંદરા જેવું; પણ આ સંદર્ભે બરાબર જણાતો નથી. ઇલેંગી (એલંગી) આ શબ્દ તામિલ ભાષામાંનો છે.

વિસ્તાર :—કાયમનું લીલું રહેતું આ ઝાડ ધાતું મોઢું થાય છે. પશ્ચિમ ઘાટમાં લગભગ મુંબઈથી દક્ષિણ વિભાગના પ્રદેશોમાં તથા ઉત્તર સરકારના પૂર્વ વિભાગમાંથી દક્ષિણ દિશા તરફ તેમ જ આંદામાન, બર્મા આદિમાં તે ધણું થાય છે.

વર્ણન :—ડાળખીઓ તદ્દન લીલા રંગની, ચળકતી દ્વિભાજિત થાય છે. ૪૦ થી ૬૦ ફૂટ ઊંચા આ વૃક્ષનાં પાંદડાં ૨ થી ૬ ઇંચ લાંબાં, તદ્દન લીલા રંગનાં ૧ ફે થી ૨ ઇંચ પહોળાં, ઈંડાના આકારનાં, મોખરે ટાયવાળાં અને આધારમાં નોકદાર પણ ગોળ આકારવાળાં થાય છે. ધોળાં પુષ્પો તારા જેવી ચક્કૃતિ આકારવાળાં, સુગંધિત, ૧ ઇંચ પરિધમાં બિંધા લટકતા વૃત્તો ઉપર હોય છે. તેની મધ્યમાં છિદ્ર હોય છે. ફે થી ૧ ઇંચનાં વૃત્તો થાય છે. જુલાઈથી ડિસેમ્બર સુધી આ વૃક્ષો ઉપર અત્યંત

મુગંધિત પુષ્પો આવે છે. ફળ એક ઈંચ લાંબું, ઈંડાના આકારવાળું, લીલું, નારંગીના રંગ જેવું, બદામ જેવડું થાય છે. તે પાકે એટલે સિંદૂર જેવું રાત્ન થાય છે. એ ગુરુઓમાં હોવાથી કોઈ પણ તેને ખાતું નથી. ખોરસલીના ફળની વાસ હવામાં મળવાથી હવા પણ શુદ્ધ થાય છે.

ઉપયોગિતા :—મદ્રાસનો પોગણે ગુદર આ વૃક્ષમાંથી મળે છે. બીજના રંગ સાથે જાલમાંથી રંગ કાઢી મિશ્ર કરવાથી ઘણો સારો પાકો રંગ થાય છે. પુષ્પોમાંથી બાષ્પશીલ તેલ નીકળે છે; અને પાણી મુગંધિત કરવા તે તેલ વાપરવામાં આવે છે. તેનું અત્તર બને છે. ફળનું અથાણું થાય છે. બીજમાંથી રંગ નીકળે છે. ફળ પરિપક્વ થયા પછી તે સત્ત્વયુક્ત પ્રવાહી પદાર્થ, નીકળે છે. બીજમાંનું તેલ રાંધવાના ઉપયોગમાં લેવાય છે. લાકડું ઘણું સારું મજબૂત થાય છે. મદ્રાસના બાંધવામાં પણ તે ઉપયોગમાં આવે છે; કારણ કે તે કઠણ થાય છે તથા ગાડાં, પેટીઓ વગેરે બનાવવામાં ઉપયોગી છે. ખારી ભૂમિમાં પણ આ વૃક્ષો ઘણાં વર્ષો ટકે છે.

વાયેતર અંગે સૂચન :—ઝાંયડા માટે આ વૃક્ષો પ્રસિદ્ધ હોવાથી અને મુગંધિત પુષ્પો હોવાથી, આ વૃક્ષો મોટા મોટા બગીચાઓમાં તથા રાજમાર્ગ ઉપર વૃક્ષાવલિ તરીકે ગેપવાં ઘણાં ઉપયોગી છે. બીજમાંથી એ વૃક્ષ થાય છે; પણ બીજમાંથી વૃક્ષનો હોર થવા ઘણા દિવસ વ્યતિત થાય છે.

રાયણુ

ગુજરાતી નામ—રાયણુ.

મરાઠી નામ—રાયણુ.

સંસ્કૃત નામ—રાજધન, ક્ષાધ્યક્ષ, રાજન્યા, ક્ષીરિકા

બોટેનિકલ નામ—મિમ્બસોપ્સ હેકઝાંડા—રોડસબર્ગ.

પ્રથમ નામ—મેનિકેરા હેકાન્ડ્રા (મેક્સગર્ગ) કયુગાર્ડ.

ગણ—સેપોટેસિ-(બકુલ વર્ગ).

વિસ્તાર :—ઉત્તરપ્રદેશ, મધ્યપ્રદેશ, બિહાર, મહારાષ્ટ્ર, મદ્રાસ, સિસેન વગેરે દેશોમાં આ જાડ ઘણું થાય છે.

વર્ણન :—હજાર વર્ષ ઉપગતની જૂની રાધણો જોવા મળે છે. ખીજથી જાડ ઉગાડવામાં આવે છે, પણ જાડ ઘણું ધીમે જીગે છે. જાડ ખૂબ જોડા અને વિસ્તારવાળા થાય છે. તે સદા લીલું અને ૫૦ થી ૬૦ ફૂટ જોડું જાય છે. થડ ખૂબ જાડું, વાકુંચું અને ગાડાગાડાવાળું થાય છે તેના મૂળ અતિ મજબૂત હોય છે. શાખાઓ ચોતરફ ફેલાયેલી, કઠણ અને ગાડાગાડાવાળી હોય છે. પાદડાં ડાળખીઓ ઉપર એકાતરે આવેલા, ખેંચાથી ન ફાટે તેવા, ચીકણા, સાદાં, લીલાં, ગળે જાભુએ લીસા પણ ઉપલી જાભુએ ચળકાટવાળાં અને નીચલી જાભુએ ફીક્કાં, ૨ થી ૬ ઇંચ લાંબા અને ૧ થી ૨ ઇંચ પહોળા, લંબગોળ અથવા ઇંડાના આકારનાં, ટોચે પહોળાં ને ઝાળાકાર સહેજ ખાંચાવાળા અને તળિયે સાંકડાં થતાં પણ ખાસ કરીને ડાળખીઓના અંતમાં અતિ પાસે પાસે આવેલાં હોય છે. પાનની દાડી ૩ ઇંચ લાંબી, લીરુસી અને ઉપરની જાભુએ લાંબી, ખાંચાવાળી હોય છે. ફૂલ ૩ ઇંચના વ્યાસમાં, સફેદ જોગસલીના ફૂલ જેવાં, સુવાસવાળા, ચક્રાકાર, દાડીવાળા ને પત્રોણુમાંથી એકલા અથવા બે થી ત્રણ કે છતાં સમૂહમાં નીકળેલાં હોય છે. ફળ ૩ ઇંચ લાંબું, એક ખીવાળું પણ ક્વચિત્ બે કે વધારે ખીવાળું, દૂધ જેવું સફેદ રસવાળું, શરૂઆતમાં લીલા રંગનું, પણ પાકે ત્યારે પીળા રંગનું અને લીમડાની લીંબોળીના આકારનું હોય છે. તેની અંદરના ખી ઉંડાકાર, લાલ જૂરા અથવા કાળા જૂરા રંગનાં ને ચળકતાં હોય છે. સાટેંગરથી ડિસેંગર માસમાં ફૂલો આવે છે અને એપ્રિલથી જૂન માસમાં ફળો આવે છે. વરસાદ પડતાં તેની મોસમ પૂરી થાય છે. વરસાદના છાટા અડતાં જ તેના ફળમાં ફીકા પડે છે.

ઉપયોગિતાં :—ઝાડમાંથી રતાશ પડતો ગુંદર નીકળે છે. બીમાંથી તેલ નીકળે છે. લાકડું ઘણું કઠણુ, મજબૂત, ચીકણુ અને વજનમાં ખૂબ ભારે હોય છે. લાકડું મજબૂત હોવાથી શેરડી પીણવાનું કોણુ, ધાણી અને ઝાડાના પૈંડાની નાળીઓ બનાવવામાં ઉપયોગી છે. બુળનણુ તરીકે પણ લાકડું વપરાય છે. પાંદડાં ટોરોને ચારા તરીકે અપાય છે. રાયણો મધુર હોવાથી તાજી અને સૂકવીને ખવાય છે. તાજાં ફળોને ઘી ચોપડી બે દિવસ રહેવા દઈને ખાવાથી દૂધનું ચોપણુ થઈ ફળો સ્વાદિષ્ટ બને છે. સૂકવેલાં ફળોને “રાણુ કોકડી” અથવા “રાયણુ કોકડી” કહે છે. ફળ અને પાન ઔષધિ તરીકે વપરાય છે. ફળ વીર્ય તથા બળને વધારનાર, સ્તનધ, ટાઢું અને ભારે છે અને તરસ, મૂર્છા, મદ, ભ્રાંતિ, ક્ષય, ત્રિદોષ અને લોહી બગાડનાર રોગો મટાડનાર છે. ફળ વધારે ખાવામાં આવે તો ઝાડ ચાય છે. રાયણુ પૌષ્ટિક છે અને તે ગરમીનાં દર્દો મટાડે છે. ફળ સ્થૂળતાવર્ધક હોય છે, જેથી શરીરનું વજન વધી જાય છે; હૃદયને હિતકારી છે. કુષ રોગો ઉપર પણ ફળ ઘણું ઉપયોગી છે.

વાયેતર અંગે સૂચન :—બીજમાંથી વૃક્ષ જીગે છે. તે બગીચા-ઓમાં શોભા અને છાંયડા માટે રોપવામાં આવે છે.

પારિજાતક

ગુંગરાતી નામ—પારિજાતક.

મગહી નામ—પારિજાતક.

હિંદી નામ—પારિજાતક; હાગસીભાર; સિધગ.

અંગ્રેજી નામ—કોગલ જેસ્માઈન્ અથવા ઈડિયન્ મોનર્ અથવા સારોકુલ ટ્રી.

જોટેનિકલ નામ—નિકટેનયસ ગાર્બોરૂટ્રીસ્ટીસ-લીન્.

ગણ—ઓલિયેસી. (મોગરા અને ચમેલીનો વર્ગ).

વિસ્તાર :—એ વૃક્ષ મધ્ય ભારતમાં તથા હિમાલયની તળેટીના ભાગોમાં તથા તરાઈ વિભાગોમાં ઘણું મળે છે.

વર્ણન :—એ વૃક્ષ દસથી પાર ફૂટ જિંચું થાય છે. સુકુમાર પુષ્પો ઘણું સુગંધિત હોઈ મોટા પ્રમાણમાં ૭-એક માસ સુધી આવ્યા જ કરે છે. લાલ પુષ્પો ઘણું સુગંધિત થાય છે; ઘણાંખરાં તે રાત્રિના સમયમાં ખીલી જીંઠે છે અને સવારે વૃક્ષની તળે ખરી ગયેલાં જણાય છે. સપ્ટેમ્બર-ઓક્ટોબર માસમાં તો ઘણું પુષ્પો આવે છે. ફળ ચપટાં હોઈ કઠણ થાય છે અને તેની અંદર બે ખીજ ઉત્પન્ન થાય છે. ચાંદણી રાતમાં એ વૃક્ષ ઘણી શોભા આપે છે; કારણ કે, પુષ્પો ફૂલે છે અને સાર્વજનિક સુમધ ફેલાય છે. ઝાડ હલાવીએ એટલે તેનાં ફૂલ નીચે ખરી પડે છે. પાંદડાં ઘણાં લીલાં હોય છે પણ ઘણાં કરકરાં હોય છે. તે ઘણી લાંબાં દાંડી ઉપર એકના સામે એક ક્રમથી જીરે છે. ડાળખીઓ ઘણી લાંબી વિસ્તૃત હોવાથી એ વૃક્ષ ગુચ્છાકાર જણાય છે. તેનું થડ હલકું થાય છે.

ઉપયોગિતા :—થડ ચોકસેટી રંગનું થાય છે અને તેના બાળવામાં ઉપયોગ થાય છે. જાલનો ઉપયોગ રંગ તૈયાર કરવામાં થાય છે. સેંડ પેપરના બદલે એ વૃક્ષનાં પાનનો લાકડાં પોલીશ કરવામાં ઉપયોગ થાય છે. મઘ પેયને રંગવા સીકો હમેશાં એ વૃક્ષનાં પુષ્પોનો લાલ રંગ દાંડીથી નિમોવી ઉપયોગમાં લે છે. પુષ્પોની લાલ દાંડીમાંથી લાલ રંગ તૈયાર કરી ખીજ રંગમાં મિશ્ર કરાય છે. દાદરના દર્દ ઉપર પારિભતકના પાલાનો રસ ચોપડવો.

વાયેતર અંગે સૂચન :—એ વૃક્ષ ઘણાંખરાં ખીજથી ઉત્પન્ન થાય છે. વરસાદની શરૂઆતમાં ખીજ સાધારણ ભેજવાળી જમીનમાં રોપી દેવાથી વૃક્ષ જીવવાને ઘણું વખત લાગતો નથી. વૃક્ષ ઘણું નાણુક અને હલકું હોવાથી એ દેવળ ધરના, સાર્વજનિક બગીચાઓમાં કે મોટા

બગીચાઓમાં રોપવા જેવું છે. પાનખર ઋતુમાં તેનાં પાંદડાં ખરી નબ છે. દરેક ત્રણ વર્ષ પછી એ વૃક્ષની કાળખીઓ કાપી નાખવી જેથી તે વૃક્ષ આગળ ઉપર અતિ વિસ્તૃત થાય છે. ધણુંખર્ચ મંદિરોમાં એ વૃક્ષ રોપવામાં આવે છે; હિંદુ કેવળ શોભા અને તેનાં સુમધુકૃત પુષ્પ એ જ એનું કાન્ધુ છે. કોઈક વાર એ વૃક્ષ ઘઁની સરહદ ઉપર લગાડવામાં આવે છે જેથી પુષ્પો ખીલી નબ છે ને તે જોડેના ઘઁના કંપાઉંડમાં પડે છે. માટે એ વૃક્ષનું વાવેતર કઁતી વખતે મધ્યસ્થ જગ્યાનું સંશોધન કર્યા પછી રોપવાની વ્યવસ્થા કરી.

સાતવીણુ

ગુજરાતી નામ—સાતવીણુ.

મરાઠી નામ—સાલવીણુ, સાતવીણુ.

હિંદી નામ—શૈતાન.

અંગ્રેજી નામ—ડે-હીલ્સ ટ્રી.

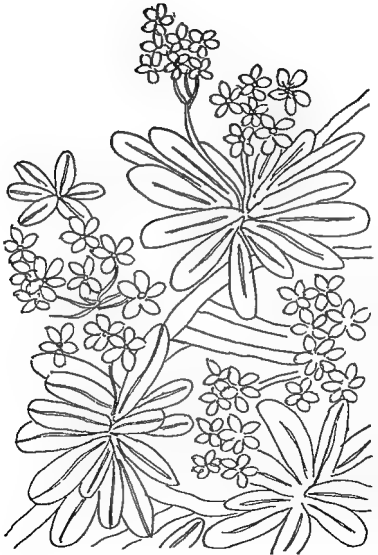
બોટેનિકલ નામ—આલસ્ટોનિયા સ્કેલેગ્મિસ-આર્. બી. આર્.

ગણુ—એપોસાર્થનેમી-(કરમદનો વર્ગ).

નામનિર્દેશ :—આ વૃક્ષને શૈતાન નામ આપવાનું કારણ એ છે કે ઘણા લોકો આ વૃક્ષથી લય પામે છે, એવી લોકોની માન્યતા છે.

વિસ્તાર :—તે કાંકણુ પ્રાતમા ઘણા મળી આવે છે. ઇડિયન આરિયેલાગો તથા કવીન્સલૅંડ, આફ્રિકાના ઉષ્ણ કટિણધ પ્રદેશો સુધી આ વૃક્ષોનો વિસ્તાર ઘણો થયો છે.

વર્ણન :—૪૦ થી ૬૦ ફૂટ સુધી ઊંચા આ વૃક્ષો ઘણા સુશોભિત થાય છે. તેના હાથના પોચા જેવા પાંદડાં દ્વિલાન્જિત હોય છે. પાંદડા હાથના પોચા જેવા ગુરુઓમાં ૫ થી ૭ એવા એકત્રિત થઈ, તે લીલા ધટ

સાતવીણુ

રગના લાખી લાખી ડાળખીઓ ઉપર ઘણા આવે છે સાત સાત પનીઓ હોવાથી આ વૃક્ષ સપ્તપર્ણી કહેવાય છે. તે લખગોળ અને ચળકતા પાદડા મૂળમાં આકુચિત અને તેના વૃત્તો લાંબા થાય છે, તેથી દરેક પાદડાએ સ્પષ્ટ સાત જ છે એમ જણાય છે પુષ્પો નાના સફેદ લીલા ગગવાળા, ટોચમાં ટ્રેશાવગુદિત અને પહેાળા નળી જેવા થાય છે જનન્યુઆરીથી એપ્રિલ સુધી આ વૃક્ષને આવતા પુષ્પો સુગંધિત હોય છે, અને વૃક્ષને ઘણી રોલા આપે છે ફળ શિંગ થાય છે, અને તે ઘણી હલકી, લટકતી માળા જેવી દ્રુગથી જણાય છે અને ઘણી પાતળા હોવાથી તગત ફૂટી જાય છે ખીજ તરૂન નાના હોય છે

ઉપયોગિતા :—જાવમાંથી એક જાતનો વીનાઈનના જેવો ગમ્માયણિય પદાર્થ નીકળે છે વીનાઈન જ્યારે મળતુ ન હોય ત્યારે લોઢો આ વૃક્ષના ખાલનો ઉપયોગ કરતા હતા છાલ ઘણી સુવાળી, તલજ નીકળી જાય એવી હોય છે વૃક્ષોના નાના પાટિયા જનાની નિથાગોમાં રોસની માફક ઉપયોગ થાય છે અને આ ઉપયોગિતા માટે જ આ વૃક્ષને “રોકોલેરીત” તરીકે ઓળખીએ છીએ

વાયેતર અંગે સૂચન :—આ વૃક્ષો ગોલા આપના હોવાથી, બગીચાઓમાં તેમ જ ગજભાગોમાં વૃક્ષાવલિ તરીકે ઉપયોગી થાય છે મોટા બગીચાઓમાં આ વૃક્ષો ઘણા જણાય છે માટે આવા વૃક્ષોનું અવલોકન તથા રાખણ ઘણા પ્રમાણમાં થવા જોઈએ

દરખેલા

શુન્કરાતી નામ—દરખેલા

બોટનિમ્લ નામ—રાષ્ટ્રીઆ ટેમેટોસા-રોએમ્ અને સ્કુફ્ટ

ગપુ—એપોસાઇનેસી-(કરમદાનો વર્ગ)

નામનિર્દેશ :—રાષ્ટ્રીઆ આ શબ્દ ગર્ભટ સાહેબના સન્માનાર્થે વપરાયો છે ટોમેટાસા એટલે સુવાળા ફેશવાળા અને સુંવાળા પાનવાળા

વિસ્તાર :—હિંદુસ્તાનના ઘણા ભાગોમાં અને ઘણાંદેશમાં આ વૃક્ષો થાય છે હિમાલય પર્વતરાજી ઉપર લગભગ ૪૦૦૦ ફૂટ ઊંચાઈ પર તેમ જ સીલોન અને પેન ગમા તે ઘણા થાય છે

વર્ણન :—એ વૃક્ષ ૨૫ થી ૩૦ ફૂટ ઊંચુ થાય છે પાદડા એકની સામે એક એવા હોઈ ૩ થી ૬ ઈંચ લાંબા અને ૧ થી ૩ ઈંચ સુધી પહોળા, લ બ ગોળાકાર અને ટોચે આકુચિત હોય છે પાનનો આધાર ગોળાકાર સુવાળો અને ફેશાચ્છાદિત હોય છે પુષ્પો શાખાઓની ટોચે સફેદ ગવળા ગુચ્છોમાં આવે છે, પણ તેને સુવાસ હોતી નથી પ્રથમ સફેદ રંગ હોય છે પછી તે રંગ બદલાઈ જઈ પીળો ગંગ ધારણુ કરે છે પુષ્પની પાખડીઓ પાંચ હોય છે પુષ્પો વર્ષાઋતુમાં પ્રકુલિત થાય છે ફળ ૬ થી ૧૪ ઈંચ સુધી લાંબી શિંગ જેવું હોય છે અને તેની ઉપર બન્ને બાજુએ લાંબી નળીઓ થાય છે, અને તેને જ નીચેના ભાગમાં નાની નાની ગાદો હોય છે ફળ પરિપક્વ થાય ત્યારે ફળની બન્ને બાજુના પટ ખૂલી જઈ, બીજ હવામાં જીડી જાય છે બીજ ફે થી ફે ઈંચ લાંબા, રેશમ જેવ સુવાળા સફેદ વાળથી વેષ્ટિત હોય છે અને તેના વડે બીજ હવામાં દૂર જીડી જાય છે

ઉપયોગિતા :—પીળા ગંગનો રસ એ વૃક્ષની જાલમાંથી નીકળે છે અને તે પાણીમાં મિશ્ર કરવાથી ઉત્તમ પીળો રંગ બને છે બીજમાંથી નીકળતું તેલ દવાઓના ઉપયોગમાં લેવાય છે પાન શાકભાજી તરીકે ખવાય છે લાકડું સુવાળું હોય છે અને તેની દાસકીઓ તથા લાકડા ઉપર નકશીકામ કરવા તથા સુથારકામમાં ઘણું ઉપયોગમાં આવે છે

વોવેતર આગે સૂચન :—બીજથી વૃક્ષ થાય છે માર્ચ કે એપ્રિલ માસમાં બીજોતપણુ કરવું જોઈએ

ઇંદ્રજવ

સંસ્કૃત નામ—કુટજ.

ગુજરાતી નામ—કડો, ઇંદ્રજવ.

મરાઠી નામ—ઇંદ્રજવ, કુચી, કુડા.

હિંદી નામ—કુડા, કુરૈયા.

બ્રહ્મદેશી નામ—લેટ ટોપ ગીઈ.

પોર્તુગીઝ નામ—હર્ના મલબેરિકા.

અંગ્રેજી નામ—ધી ઇસ્ટર ટ્રી.

ખોટોનિકલ નામ—હોલેહીના ઍટિડિસેટરિકા.

ગણ્ય—એપોસાયનેસી.

બંગાલી નામ—કુડચી.

તેલુગુ નામ—કોડિરાયકુ, કટજમુ, અકેલુ, ચંગલકુષ્ટ.

વિસ્તાર :-બંગાલ, ઓધ, આસામ, મધ્ય અને દક્ષિણ હિંદુસ્તાનના વિભાગોના જંગલોમાં તથા ચિતાગાંમ ભાગોમાં આ વૃક્ષ થાય છે; પણ તે “સાલવૃક્ષ”ની જોડે જોડે છે.

વર્ણન :-એ વૃક્ષ રાઈટીઆ ટ્રિકેટારિયાના વૃક્ષ જેવું થાય છે; જેથી ઘણી ભૂલ એ વૃક્ષ તે જ હશે એવી થાય છે; પણ બન્ને વૃક્ષોમાં તેમનાં ફળ તથા પુષ્પોથી ફરક પડે છે અને તે જોયા પછી શંકાનું નિવારણ થાય છે. એ વૃક્ષ સીધું, મજબૂત થડવાળું પણ ઘણી નળીવાળું થાય છે; અને થડમાથી ઘણા શલ્કો ખરી પડે છે જેને કુચી કહે છે અને એ જ આડની કુચી દવા તરીકે વપરાય છે. ઇસ્ટરમાં એ વૃક્ષ પ્રદિપ્ત થાય છે; અને મંદિરોમાં (ચર્ચમાં) સુશોભા વધારવા આ પુષ્પોનો ઘણો ઉપયોગ થાય છે. આ વાત જાણીતી છે જ. પુષ્પો સફેદ ગુણોમાં

ધણું થાય છે. તેનાં વળો ધણું કાપેલાં હોય છે અને પાખડીઓ સફેદ પશુ બૂરા રંગની હોઈ જાણુ પર ઝૂકતી હોય છે; અને તેને ઘોડી સુવાસ હોય છે. પુષ્પો વિવાહ પ્રસંગોમા ધણુ વપરાય છે. પાદડા ધણુ લીલા, ચળકતાં, ઈડાકૃતિ ગોલ આકારવાળા અને ટેચે ધણુ આણીદાર હોય છે. પાદડાનો આકાર લાકડાના ફાયરા જેવો હોઈ વૃંતો પર તે આધારભૂત રહે છે. ફળ માત્ર સુવાળું હોઈ તેમા લાળા આકારવાળા ખીજ લગભગ ફે ઇંચ લાળા, કડવા અને ફીક્કા રંગવાળા રેશમ જેવા દેશાવગુંહિત હોય છે. વૃક્ષના થડમાથી ધણુ લાળા મોટા મોટા છુંછા નીકળે છે; અને તે પડનર જમીનના વિભાગો પર વિસ્તૃત થાય છે. ઝાડ સાત હાથ કરતા ઊંચુ થતું નથી.

ઉપયોગિતા :—લાકડું સફેદ હોય છે અને તેના ઉપર જાંબુડીઆ રંગનાં ટપકા ધણું દેખાય છે. તે ધણું સુવાળું હોય છે; અને શહગનપુરા વિભાગોમા તે લાકડું ચમચા, કોતર કામ માટે, કાંસડીઓ, યાળીઓ બનાવવામાં વાપરે છે. જુદી જુદી જાતનુ ફર્નીચર પણ તેમાથી બનાવાય છે. એ લાકડાના મથુકા પણ બને છે; અને ધણુ લોકો આનંદથી તેને પહેરે છે. પાદડાનો ઉપયોગ જનવરોના ખાવામાં આવે છે. ખીયાં કડવાં હોય છે; એનાં મૂળ પણ કડવાં હોય છે. મૂળનો પાક થાય છે તેને મરાઠીમા કુડેપાક કહે છે. ઝાડની જાલનો અંગરસ કાઢીને આપવાથી અતિસારનો રોગ નષ્ટ થાય છે.

લાલસોહા-લાલલસોહા

શુજરાતી નામ—લાલચુંદ.

મરાઠી નામ—લાલભોકર.

હિંદી નામ—લાલલસોરા, લાલભોકર.

કનડ નામ—ચાલીકિંદલા.

તામિલ નામ—એકીનારવિહલી.

તેલચુ નામ—વિરિંચી.

અંગ્રેજી નામ—સ્કાલેટ કોર્ડિઆ અલોઈયુડ અથવા એબેસ્ટેન.

બોટૅનિકલ નામ—કોર્ડિઆ સેબેસ્ટેના-લીન.

ગણ્ય—બોરેલેનેસી-(શુદ્ધનો વર્ગ)

લીલા ચણીભાર જેવું હોય છે અને પુષ્પો વજકોપથી વેષિત હોય છે; તેના અંદરના ભાગમાં ચીકણો પદાર્થ ઉત્પન્ન થાય છે. બીજ લીલા રંગના રહે છે.

ઉપયોગિતા :—લાકડું સુંવાળું અને છિદ્રવાળું થાય છે; પણ થોડા વખત પછી તે ખેતીનાં ઓળરો તથા હોડીઓ બનાવવાનાં કામમાં આવે છે. એ વૃક્ષનું લાકડું બાળવામાં પણ વપરાય છે. છાલમાંથી દોરડાં પણ બને છે; અને પાદડાં બ્રહ્મદેશમાં ખીડીઓ બાળવાના કામમાં આવે છે.

વાયેતર અંગે સૂચન :—આ વૃક્ષો ધણું સુશોભિત હોવાથી તે બગીચાઓમાં શોભા માટે ભિગાડવામાં આવે છે. બીજમાંથી એ વૃક્ષ ઉત્પન્ન થાય છે; અને કલમો લગાડવાથી પણ તે ઉત્પન્ન થાય છે. વૃક્ષ ધણું જલદી ઉગે છે. જુન—જુલાઈ માસમાં બીજ પરિપક્વ થાય છે; પણ બીજ, ફળનો રસ શુષ્ક થઈ ગયા પછી, તેમાંથી ગઢાર કાઢી, પછી બીજરોપણ શરૂ કરવું.

નીલી ગુલમોહર

ગુજરાતી નામ—નીલી ગુલમોહર—આર :

બોટાનિકલ નામ—જેકોલાંડા માર્ષમોસિ ફેલીઆ—ડી.ડોન.

ગણ-ખિન્નો નિએસી-(રધનરોહિડાનો વર્ગ).

નામનિર્દેશ :—જેકરાંડા આ બ્રાઝીલ દેશનું ઝાડ છે. માર્ષમોસિ ફેલીઆ એટલે પાંખવાળા પાદડાં વાળી લજ્જમણી જેવી વનસ્પતિ.

વિસ્તાર :—આ બ્રાઝીલ દેશનું ઝાડ આપણા દેશમાં ધણું ઠેકાંદે થાય છે. ધણું પુષ્પોવાળું થાય છે આ ઝાડ પાનખરઝાડનું છે.

વર્ણન :—દેખાવમાં, ધણું સારું દલકું સીધુસટ ભિગતું આ ઝાડ સાધારણ કદવાળું છે. પુષ્પિત થતાં તે કોઈક વાર પાંદડાં વગર

ગહે છે. પાદડાં તદ્દન ઝીણાં, દ્વિવિભાજિત લટકતી ડાળખીઓ પર ધણી થાય છે; અને આડને ધણી શેભા આપે છે. પુષ્પો જાંબુડા રંગનાં ૪૦ થી ૬૦ સુધી ગુચ્છોમાં, અતિમ ડાળખીઓ પર ધણી આવે છે; ખે ઇય સુધી પશુ લાળા થાય છે. માર્ચ માસમાં ગમ્બીના દિવસોમાં આ પુષ્પગુચ્છોનો ગંગ ધણી આહ્વાદક થાય છે. માર્ચથી મે આખર સુધી પુષ્પો આવ્યા જ કરે છે. પાંચ વરસમાં જ આડને પુષ્પો આવે છે. ફળ શીંગ જેવું થાય છે. તે વાખી લટકતી વર્ષ આખરે થાય છે. ફળ પ્રથમ લીસારગતુ થાય છે, પશુ પરિપક્વ દશામાં તે જ ફળ રતાશ પડતું બને છે. બીજ શીંગની અંદર ધણી થાય છે; પશુ દરેક બીજને પાખ હોય છે. આડનું બીજરોપણ ગમે ત્યાં થાય; કારણ પાખવાળા બીજ પવનથી ઉડી જાય છે અને લાળા વિસ્તારમાં જણાતું બીજરોપણ અનાયાસે થાય છે.

ઉપયોગિતા :—જાતીના દર્દ તથા ગુમડા મટાડવા પાદડાનો ઉપયોગ થાય છે. હાથા બનાવવા તેના લાકડાનો ધણી ઉપયોગ થાય છે.

વાયેતર અંગે સૂચન :—આ આડ વૃક્ષાવલિ તરફ ધણી રોભા આપે છે. બગીચાઓમાં રોભા વૃદ્ધિ થવા અંગે આ આડ ધણી રોપવામાં આવે છે. વૃક્ષની છાયા પણ આહ્વાદક થાય છે. બીજમાંથી આડ ઉત્પન્ન થાય છે; અને કલમ કરવાથી પણ આડનો ઉછેર થાય છે. આ રોભાયમાન આડ ધણી જલદી જીગે છે. ધણી વરસ તે ટકતું નથી. ધણી ભેજવાળી જમીનમાં આ આડ ઉત્પન્ન થતા નથી. વડોદરાના કમાટીબાગમાં આ આડ ધણી થયા છે.

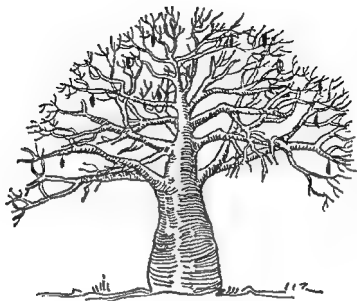
આર ફણસ

હિંદી નામ—આર ફણસ.

અંગ્રેજી નામ—સોસેજ ટ્રી.

આંધ્ર કુલસ

ઝાર ફણસ

બોટેનિકલ નામ—કિંગ્ડોમ પિનાગ-ડી.સી.

ગણુ—લિંગો નિએસી—(રથતરોહિડાનો વર્ગ)

નામનિર્દેશ :—કિંગ્ડોમ તદ્દેશીય નામ વૃક્ષને આપ્યું છે; એનો અર્થ પક્ષીની પાંખ જેવા પાનવાળું. અને થડ હવાવાલા પાંખળ પ્રદેશમાં ખસા થાય છે.

વિસ્તાર :—ટ્રોપિકલ પશ્ચિમ આફ્રિકા દેશના મોઝાંબીક જિલ્લાનું એ મૂળ વૃક્ષ છે.

વર્ણન :—મધ્યમ થડનું એ વૃક્ષ હોય છે; અને એની ટોચ હંમેશાં લીલી રહે છે. આ ટોચ ઝાલાકાર હોય છે અને પશ્ચિમ પાંદડાંની ગાદી

છાયા હોય છે. પાંદડા દ્વિવિલાંબિત તદ્દન લાલચોળ અને કરકરા હોય છે, અને ડાળખીઓની ટોચ ઉપર જ જોડે છે. પુષ્પો ઘણા મોટા પ્યાલી જેવા આકારના, જાંબુડિયા ટપકાંવાળા અને ખરાબ ગંધવાળા થાય છે. તે સીધા લાળા વૃંત ઉપર લટકતા, મીઠુખમી માફક વચ્ચાય છે. પુષ્પો એપ્રિલ—મે માસમાં આવે છે ફળ ઘણા મોટાં, વજનદાર દોહોળા જેવા લાળા અને દોરી જેવા વૃતો પર લટકતા થાય છે; બે કે ત્રણ ફળ એક ટેકાણે એકત્રિત થયેલા હોય છે.

ઉપયોગિતા :—ફળ કાપીને થોડો વખત બાફી લેપ કરવા ઉપયોગી છે. ખરજવા ઉપર એ વૃક્ષના પાનનો ઉપયોગ દીવેલ ચોપડી ઉસેકું કરીને બાધવામાં આવે છે.

વાયેતર અંગે સૂચન :—એ વૃક્ષ સારુ પચવિત રહેતું હોવાથી અને એના પાદડા કોઈ જાનવરો ખાતા ન હોવાથી, મોટા બગીચાઓમાં શોભા આપના આ વૃક્ષો રોપવા લાયક છે. અને તેનું ગૃક્ષણ કચ્છાની જરૂર ન હોવાથી, તે ખરાબ જાગી શકે છે. બીજામાંથી એ વૃક્ષ ઉત્પન્ન થાય છે. ભેજવાળી જમીન હોય या ન હોય તો પણ એ જોડે છે.

સ્કાર્લેટ ફાઈટન ટ્રી

અંગ્રેજી નામ—સ્કાર્લેટ ફાઈટન ટ્રી; ફાઈટન ટ્રી.

બોટેનિકલ નામ—સ્પેથોડિઆ કંપેન્સેટા—બોલ્ડ

(૧) પર્યાય નામ—જેકેગડા ઓલ્ડેલીમિલીઆ—આરૂ. બી

(૨) પર્યાય નામ—જેકેગડા અકચુટીફાલીઆ—હીનોલા.

ગણુ—ખિંજો નિએસી—(સ્થતરોહિડાનો વર્ગ). . . . .

નામનિર્દેશ :—સ્પેથોડા એટલે લાંબા પુષ્પાવચ્ચું અને

કેપે-સુલેટ એટલે પ્યાલા જેવા. ફાઉન્ટેન ટ્રી નામ પડતું કારણ કે, પુષ્પો પ્યાલા જેવાં થાય છે અને તેમાં જલસચ્ચ થાય છે અને એકદમ પાણીના છાંટા પડે છે.

વિસ્તાર :-આ વૃક્ષ મૂળ આફ્રિકાનું છે. હૈદરાબાદ, આંધ્રપ્રદેશ, દિલ્હી વગેરે ભાગોમાં પણ વધારે પ્રમાણમાં આ વૃક્ષો થાય છે. તે ૨૦ થી ૩૦ ફૂટ સુધી ઊંચું બને છે.

વર્ણન :-આ ઝાડ નાબુક મધ્યમ કદનું, દ્વિવિભાજિત ડાળખી-વાળું અને લીલાં રતાશ પડતાં રંગવાળાં પાંદડાં ઈંડા જેવા લાંબગોળ આકારવાળાં અને શિરાઓ સારી મજબૂત હોય એવા થાય છે. પુષ્પો મોટા, ગોળ અને રતાશ પડતાં હોય છે જેમ્બુઆરીથી એપ્રીલ માસ સુધી આ વૃક્ષ પુષ્પિત રહે છે; પુષ્પો તદ્દન જીંદી ડાળખીઓની ટોચ પર જોવામાં આવે છે, અને લાલ રંગનાં હોવાથી દૂરથી ઘણાં સારાં જણાય છે. આવૃક્ષ ઘણી ગાદી જાયો આપે છે. ફળ બન્ને ગાળુએ અણીવાળાં, નાની પાખ અને ખીજવાળા થાય છે. ખીજ સફેદ, ઉલકાં પાંચના ભેડકામાં થાય છે. ફળ ફૂટે ત્યારે ખીજ બહાર પડનવેગથી હવામાં જડી જઈને ઢેકાણે પડે છે તે ઢેકાણે જગી નીકળે છે; જેથી આ વૃક્ષ સર્વે દેસાંમાં માન્ય લાગતી નથી.

ઉપયોગિતા :-આ વૃક્ષ પુષ્પિત થયા પછી ઘણું સુંદર લાગે છે, લીલા રંગનાં પાંદડાં ઘણી શોભા આપે છે; તેથી આ વૃક્ષો વૃક્ષાવલિ તરીકે ઉપયોગી છે. દેવાલયોનાં કંપાલિન્ડમાં પણ શોભા વૃદ્ધિ માટે લોકો રાખે છે. આફ્રિકન લોક એના ફળનો ઉકાળો પીએ છે.

વાવેતર અંગે સૂચન :-આ વૃક્ષો ખીજથી ઉત્પન્ન થાય છે. મૂળીઓની કલમ કરી, રોપવાથી તે જગી નીકળે છે. જમીન માત્ર મેજવાળી નહિ બેઈએ. ૪૦૦૦ ફીટ ઉપર પણ આ વૃક્ષો જગી રોકે છે.

૨૦ થી ૪૦ ઈંચ સુધી વરસાદ જે જમીનમાં પડે ત્યાં આ વૃક્ષો સારી રીતે જીગે છે. લાકડું હલકું હોવાથી અંજાવાતમા આ વૃક્ષો પડી જઈ તેનો નાશ થાય છે. કમાટી બાગમાં અને ઈતરત્ર એનો ઘણો વિસ્તાર થયો છે. બગીચાઓમાં તથા ઘરના કંપાછિન્ડમાં આ વૃક્ષો રોપવા જેવા છે.

આકાશ નીમ

ગુજરાતી નામ—આકાશ નીમ, નીમ ચમેલી; બ્રુચનું આડ

મનઠી નામ—આકાશ નિંબ

અંગ્રેજી નામ—કોર્ક ટી

બોટેનિકલ નામ—મિલીંગટોનિયા હોરટેન્સીસ-એલ્

ગણુ—ખિજો નિએસીન્ (રઘન રોહિકનો વર્ગ)

નામનિર્દેશ :—ઇત્રીશ વનસ્પતિ શાસ્ત્રમાં મિલીંગટનના નામે અત્રારમાં સૈકામાં મિલીંગટોનિયા આ નામ પાડવામાં આવ્યું છે. હોરટેન્સી એટલે બગીચા સંબધી.

વિસ્તાર :—લખનૌ શહેરમાં આ વૃક્ષો ઘણાં જણાય છે.

વર્ણન :—આ આડ જીંચું, સીધું કાયમના માટે લીલું રહે છે. ૬૦ થી ૬૫ ફૂટ જીંચું જાય છે. પાંદડાં મોટા, લાંબાં દ્વિવિભાજિત હોય છે. અને પત્તી ૧ થી ૩ ઈંચ સુધી લાંબી, ઘાંતાળી, ગાદા લીલા રંગથી ચળકતી લટકતી, આડને ઘણી શોભા આપે છે. અન્યુઆરીથી માર્ચ સુધી ઘણાં નૂતન પલ્લવ જીગે છે. અને તે વખતે આ ઘણું પ્રકુલિત જણાય છે. પુષ્પો ઘણાં સુંદર, સફેદ, સુગંધિત, લાંબાં અને ગુચ્છોમાં લટકતાં રહે છે. નવેમ્બર-ડિસેમ્બર તથા ફરીથી એપ્રિલ થી જુન સુધી ઘણાં પુષ્પો આવે છે. ફૂલપાંખડીઓ ઘણી નાબુક હોવાથી પવનથી તે નીચે ખરી જાય છે, અને આડની તલે ઘણી વિખરાયેલી જણાય છે. ફળ

આકાશ નીમ

સાંખી શીંગ થાય છે અને તે તદ્દન હલકી, પાતળી, ચપટી અને ગન્ને બાબુએ ટોચવાળી થાય છે. પરિપક્વ દશામાં તે ફાટી જાય છે. આપણા દેશમાં તેનાં ફળ ઘણાં ઝોછા આવે છે. ખીજ બધાં પાંખવાળાં હોવાથી પવનના ઝપાટાથી તે ઘણે લાગે સુધી ઊડી જાય છે.

ઉપયોગિતા :—લાકડું હલકું હોવાથી નંકશીકામ કરવા માટે

તથા ફરનીયર ખનાવવામાં ઉપયોગી છે. જાલમાંથી હલકા જાતના છુએ ખનાવવામાં આવે છે. જાલ આખી ઘણી લાંબી નીકળે છે. જાલમાંથી કડવો દ્રાવ તથા ટેનિન નીકળે છે.

વાવેતર અંગે સૂચન :—આ આડ હિંદુસ્તાનમાં સુશોભિત વૃક્ષ તરીકે ગણવામાં આવે છે. જગીચઓમાં શોભા અને માટે રાજમાર્ગમાં વૃક્ષાવલિ તરીકે આ વૃક્ષો રોપવા નહી. વડોદગના શ્રી રામરાજેન્દ્ર રોડ પર આ વૃક્ષો ઘણા લગાડવામાં આવ્યાં હતાં. મૂળીઆની કલમ રોપવાથી પણ આડ જીગે છે. કારણુ ખીજ ઘણા અલ્પ પ્રમાણમાં ઉપલબ્ધ થાય છે. વાવેતર થયા પછી, આડ મોટું થવા લાગ્યા બાદ તે આડનું ખીજ ઠેકાણે ફરીથી વાવેતર કરવું જોઈએ. આડ ઘણું જલદી જીગે છે. સૂકી જૂંમિમાં તે જીગતું નથી.

સેવણ

શુજરાતી નામ—સેવણ.

મરાઠી નામ—સેવણ.

હિંદી નામ—ગમાર, ગોમરી, શુમ્હાર.

અંગ્રેજી નામ—કંદાહાર ટ્રી, કુંભટીક, કાશ્મીર ટ્રી.

બોટેનિકલ નામ—મલાયના આરબોરિઆ-લીન.

ગણુ—લર્જિનેસી (સાગ અને નગોડનો વર્ગ).

વિસ્તાર :—સમશીતોષણ કટિબંધવાળા હિંદુસ્તાનના વિભાગોમાં—આસામ, સિલોન, બ્રહ્મદેશમાં—મોટા વિસ્તારમાં આ વૃક્ષો ઉત્પન્ન થાય છે; અને ૫૦૦૦ ફૂટ ઊંચા પર્વતશાંખિ ઉપર પાનખર ઋતુમાં ખરી જતા પાનનાં વૃક્ષો પ્રમાણે ઉત્પન્ન થાય છે. આસામ, ત્રિતાગંગામાં તે ઘણું થાય છે.

વણુનિ :—પાનખર ઋતુમાં પાનખરી જનારાં વૃક્ષમાંનું આ એક વૃક્ષ છે. એ વૃક્ષ ઘણું જિયું થતું નથી. જાલ કીકા પીળારંગવાળા હોઈ જરાક સફેદ જણાય છે, થડ તદ્દન સીધું જિતે છે. એ વૃક્ષ ઘણું આકર્ષક થાય છે. પાંદડાં એકની સામે એક જિતે છે. ઉપરનો તેનો લાગ કેશગહિન અને નીચલો લાગ કેશયુક્ત રહે છે. પાન ૩ થી ૬ ઇંચ સુધી લાંબાં અને ૨ થી ૩ ઇંચ સુધી પહોળા હોઈ, ટોચે કેશયુક્ત રહે છે અને ટોચ પર પીળા રંગનાં પુષ્પો જિતે છે. પુષ્પવળો પીળા રંગનાં અને કેશયુક્ત હોય છે. પાંખડીઓ ચોકલેટ રંગની પણ પીળાશ પડતી ખાંચ ખાંચાવાળી પણ બે ઉધાડી પાંખડીઓ લગભગ ૧ ફી ઇંચ લાંબી હોય છે. તે ફેલુઆરીથી એપ્રિલ સુધી આવે છે. ફળ આષ્ટિકળ પીળાશ પડતું (પરિપક્વ થાય ત્યારે) લંબજોળ થાય છે. ફળની અંદરનો રસ ઘણો સુગંધિત હોય છે.

ઉપયોગિતા :—એ વૃક્ષનું લાકડું ઉત્તમ ચળકતું થાય છે. તે ઘણું હલકું, પીળાશ પડતા ચોકલેટ તથા સફેદ રંગનું થાય છે; પણ એ લાકડું ઘણું વર્ષો ટકે છે; અને ઈમારતી લાકડા તરીકે પ્રસિદ્ધ છે. એના ઉપર સફાઈદાર રીતે પોલીશ થાય છે. ખેતીનાં ઓળખે જનાવવા, ગાડાનાં પેડાં તથા આડા લાકડાં વગેરે જનાવવા ઘણું ઉપયોગમાં આવે છે; તેમ જ નકશીકામ કરવાનાં પેટીઓનાં ખોખાં વગેરે માટે પણ ઘણું વપરાય છે. આસામ અને ચિતાગોંગ વગેરે પ્રદેશોમાં હોડકાં તથા નરધાં વગેરે જનાવવામાં એ વૃક્ષનું લાકડું ઘણું વપરાય છે. જાલ થડમાંથી સહેલાઈથી ઉખડી જાય છે. લાકડાની ચખોડી અને વૃક્ષનાં ફળો રંગ જનાવવામાં ઉપયોગ આવે છે. જનવરો પાંદડાં ઘણાં ખાય છે. ઇંદર જંગલી લોકો પણ ફળો વધારે ખાય છે. જાલ, મૂળીઓ અને ફળ દવામાં ઘણા ઉપયોગી છે. રેશમના કીડા તેનાં પાંદડાં ખાઈને જીવે છે. લાકડું ઘણું વરસો સુધી ટકે છે; તે કાટી જતું નથી કે સંકુચિત થતું નથી.

“ વાવેતર અંગે સૂચન :—ખીજમાંથી વૃક્ષ થાય છે. મોટા ખગીયાઓમાં એ વૃક્ષ શોભા માટે ખાસ રોપવા જોઈએ.

સાગ

ગુજરાતી નામ—સાગ.

મરાઠી નામ—સાગ

હિંદી નામ—સાગ વન.

તેલુગુ નામ—તેકુ.

બંગાલી નામ—રોશન.

અંગ્રેજી નામ—ઈન્ડિયન ટીક.

બોટોનિકલ નામ—ટીકટોના ટ્રેડિસ-એલ્.

ગણ—વૃક્ષિનેશી (સાગ અને નજોડનો વર્ગ).

નામનિર્દેશ :—ટીકટોના મલખારમાં રેખા નામનો શબ્દ છે તે ઉપરથી આ નામ પડ્યું છે. ટ્રેડિસનો અર્થ અત્યંત ઉપયોગી અને સુંદરતા એવો છે.

વિસ્તાર :—પાનખર ઋતુમાં આ વૃક્ષનાં પાંદડાં ખરી જાય છે. વૃક્ષ ઘણું જીયું થાય છે અને થડ સુંવાળું ફેશવેષિત થાય છે. આ અડના પાંદડાં ખરી જાય છે. તે હિંદુસ્તાનના ઉત્તર તથા દક્ષિણ બંને દ્વિપકલ્પોમાં થાય છે. દક્ષિણ દીપકલ્પના પશ્ચિમ ભાગમાં તે ઉત્તરમાં મહી નદી સુધી એ વૃક્ષ જોવામાં આવે છે. મલખાર, કાનડા વૈનાડ ગુડેસુર, ત્રાવણકોર વગેરે પ્રદેશોમાં ઘણી મોટી સંખ્યામાં તે થાય છે. મધ્ય હિંદુસ્તાનમાં પણ એ સારા પ્રમાણમાં જોયે છે; ઉત્તર હિંદમાં ઝાંખી અને પૂર્વમાં મહા નદીની ખીણોમાં છેક ઓરિસા સુધી જોવામાં

આવે છે. અહ્યદેશનાં જંગલોમાં ઘણું જ થાય છે; પણ મલબાર, વૈનાડ ઉત્તર કાનડા વગેરે તથા ગોદાવરીના પ્રદેશોમાં આવેલા “આદિરી”ના જંગલમાં તથા ખાનદેશમાં “ડાંગ”ના પ્રદેશોમાં સાગ સાગ થાય છે. સાગની પડેલી કાળખીઓમાંથી અથવા મૂળમાંથી ઊગી નીકળેલા પીલા સંખ્યાબંધ જોવામાં આવે છે; પીલા ફૂટી નીકળવાથી સાગની પુનરુત્પત્તિ ઘણી જોરદાર થાય છે. આવા ફાંટા ઘણી વખતે વધી જઈ કદમાં ઘણા મોટા થાય છે; અને તેમાંથી પણ ઉપયોગી કાષ્ઠ મેળવી શકાય છે. ૭૨’ થી ૮૧’ અંશવાળી સરાસરી ઉચ્ચતામાનવાળી ૫૦ થી ૧૨૦ ઈંચ સુધી વરસાદ પડે એવી જગા એને ઘણી અનુકૂળ પડે છે. ૨૫૦૦ થી ૪૦૦૦ ફીટ જેટલી ઊંચાઈવાળી જગ્યાએ પણ તે ઊગી શકે છે. એકલા સાગનું જંગલ કુદરતમાં લાગ્યે જ જોવામાં આવે છે.

વણુન :—પાંદડાં મોટીમોટી કાળખીઓ ઉપર એક એકના સામે, જોડાનાં આકારવાળાં ૧૨ થી ૧૪ ઈંચ લાંબાં અને ૬ થી ૧૨ ઈંચ પહોળાં થાય છે; પણ તે મુંવાળાં ઘણાં રેપાસુક્ત ધટ્ટ લીલા રંગવાળાં હોય છે. રેપાઓ ૮ થી ૧૦ ઈંચ લાંબા પણ જોડમાં ફેલાયેલા જણાય છે. સફેદ રંગનાં પુષ્પો નાના વૃંતવાળાં સીધા ૧ થી ૩ ફૂટ સુધી ઊંચા ફૂંટા ઉપર ઊગે છે. પુષ્પવળા ઘણાં ઝીણા, કેથાવગ્રંથીત થાય છે. ફળ ગોળ આકારનું, મૃદુ અને તેનું ખીખવરણ કડક હોય છે.

ઉપયોગિતા :—લાકડું હોડકાં તૈયાર કરવા માટે ઘણું કિંમતી હોય છે. તે કડક મજબૂત, ટકાઉ ઉચ્ચ પ્રકારનું હોઈ, ઈમારતો બનાવવા, જુદી જુદી જાતનું ફર્નિચર બનાવવાના કામમાં આવે છે. તેના ઉપર રંગ સારો ટકે છે; તેમ જ પોલીશ પણ ઘણી સારી થાય છે. સાગનું લાકડું ઘણું ટકે છે તેનું કારણ તેનાં છિદ્રોમાં બરાઈ રહેલા રાળ જેવા દ્રવ્યને લીધે છે; અને એ રાળદ્રવ્યને લીધે એ લાકડા પર પાણીની અસર થતી નથી. લોઢા પર કાટ ચડતો નથી અને લોઢાની

એના પર કશી અસર થતી નથી. પુલ જાંધવાના કામમાં તેનું લાકડું પ્રસિદ્ધ છે. કળાટ, પેટી, પાટલા, ટેબલ, ખુરશી વગેરે બનાવવામાં તે ઘણું ઉપયોગી છે. બીજાંથી ચરખી જેવું પણ વાસરદિત એક જાતનું તેલ નીકળે છે.

વાવેતર અંગે સૂચન :—બીજાંથી એ વૃક્ષ થાય છે. બગીચાઓમાં કેવળ શાલા આપતું એ ગણાય છે. ધીરે ધીરે ભગતાં સાગવૃક્ષો ટકાજી વધારે હોય છે.

નગોડ

સંસ્કૃત નામ—સિંદુવાર, નિર્ગુંડી.

ગુજરાતી નામ—નગોડ

મરાઠી નામ—નિર્ગુંડી, ઈંદ્રાણી, લીંગૂર.

હિંદી નામ—સમ્હાલુ, મેહડી.

બંગાળી નામ—નિશિંદા

તેલગુ નામ—તોસા, તેસવ.

અંગ્રેજી નામ—ફાર્મલિવુડ એસ. ટ્રી.

મલયાલમ નામ—ઇન્દ્રાણી, બેનોમી.

ખોટે નિકલ નામ—હાઈટેક્સ નિર્ગુંડી બીન્.

પર્યાય નામ—હાઈટેક્સ બાયકલર-ડાલ્.

ગણુ—દુર્બીનેસી—(સાગ અને નગોડનો વર્ગ).

વિસ્તાર :—કોંકણ પ્રાંતમાં સહ્યાદ્રિના ઘાટમાં આ વૃક્ષો ઘણાં થાય છે. આ વૃક્ષો સર્વત્ર પ્રસિદ્ધ છે.

વર્ણન :—પતનશીલ પાંદડાંવાળું આ નાનું વૃક્ષ થાય છે. આનાં પાંદડાં દ્વિવિભાજિત અને ફીક્કાં થાય છે. પાંદડાં ૩ થી ૫ ઇંચના ત્રિશળ આકારનાં હોય છે. ત્રિપર્ણી કે પંચપર્ણી પાંદડા ધણીં નાના, તેનાથી ગૂરા ભૂંડા રંગના હોય છે. સફેદ રંગના પુષ્પો સુગંધિત હોય છે. ફળ કાળા વટાણાની માફક નાના થાય છે. એ વૃક્ષ ૨૦ થી ૩૦ ફૂટ સુધી જિંદુ થાય છે. નગોડના ખીજને કેટલાક વેદ રેણુકખીજ કહે છે.

ઉપયોગિતા :—પાંદડા દવાના ઉપયોગમા આવે છે, તે જંતુનાશક છે. લાકડું ધર બાધવાના કામમા અને બળતણ તરીકે પણ વપરાય છે. વૃક્ષની ગાંધોડી રંગવાના કામમા વપરાય છે. માથાના દુખાવામાં પાંદડા ઉપયોગમા આવે છે. પુસ્તક અથવા લુગડામા પાંદડાં રાખવાથી તેમા જીવાત પડતી નથી. નગોડ ઉત્તમ વેદના, વાત અને સોજા હરનાર છે.

વાયેતર અંગે સૂચન :—આ વૃક્ષો ધણીં પવિત્ર માનવામાં આવે છે. ખીલીના પાંદડા શ્રી ભગવાન મહાદેવને ચઢાવવા ન મળે તો એ વૃક્ષના પાંદડા ચઢાવવામાં આવે છે. કપડાં સારાં રહે માટે આ વૃક્ષોના જંતુનાશક પાંદડાંઓ કાઢમા કપડાની ધડીઓમાં મૂકી રાખવામા આવે છે. વૃક્ષની શોભા બગીચાઓમાં ધણી વધારે જણાય છે. તેના ધણીં ઉપયોગ હોવાથી, એ વૃક્ષ કંપાઉંડમાં ઉછેગવા હરકત નથી.

અંદન

ગુજરાતી નામ—અંદન, સુખડ.

મરાઠી નામ—અંદન.

હિંદી નામ—અંદન.

સંસ્કૃત નામ—અંદન.

તેલગૂ નામ—અંદનમુ.

તામીલ નામ—ચંદન માર.

મલ્યાલી નામ—ચંદનમાર.

અંગ્રેજી નામ—સેંડલવુડ.

બોટેનિકલ નામ—સેંટેલમ્ આલ્બમ્-લીન.

ગણ્ય—સેંટેલેસી— (ચંદનનો વર્ગ).

વિસ્તાર :—આ વૃક્ષો મલ્લખાગ્ર પ્રાંતમાં વિશેષ કરીને થાય છે. તે ધણીખરાં વિલાગોમાં જોયે છે. નાસિકથી દેડ આખા મુળાઈ ઈલાકામાં આ વૃક્ષો થાય છે.

વર્ણન :—ચંદનની ત્રણ જાતો છે : (૧) ઘોળું ચંદન, (૨) પીત ચંદન, (૩) બર્બર ચંદન (ઘોળા અને રાતા વર્ણનું) ચંદન બારે માસ લીધું રહે છે. સુખડના વૃક્ષો નાના કદનાં, કેશવિરહિત હોઈ, સાખાઓ લટકતી રહે એવી થાય છે. પાંદડાં કડવાં, નાનાં અને સુવાળા હોય છે. જાંબુડીઆ રંગનાં પુષ્પો સુગંધિત હોતાં નથી. ફળ નાનાં હોઈ જાંબુડીઆ કાળા રંગવાળાં હોય છે. માર્ચ અને ઓગસ્ટમાં પુષ્પો આવે છે.

ઉપયોગિતા :—ચંદનના લાકડાનો ઉપયોગ પેટીઓ, કરંડિયા, પંખા વગેરે અનેક વસ્તુઓ બનાવવામાં થાય છે. ચંદનનું જે તેલ કાઢે છે તેને ચંદનનું અત્તર કહે છે. એ ધણું સુવાસિક હોય છે. અતિ સુગંધિત અને શીતલ હોય તે ઉત્તમ ચંદન જાણવું. પીત ચંદન—મલખાર ચંદનનો નાના પ્રકારના ચેગોં ઉપર વૈદ્ય સોદ્ધા એનો ઉપયોગ કરે છે. ચંદન વૃક્ષનો આંતર લાગ પીળાસ પડતું અને ધણું સુગંધિત હોય છે. તેનાં મૂળ અને લાકડાં આ બેમાંથી ચંદન તેલ નીકળે છે.

વાવેતર અંગે સૂચન :—ગુજરાત, મુંબાઈ ઈલાકાના બગીચા-

ઓમાં શોભાના વૃક્ષો તરીકે પણ મોટા પ્રમાણમાં ઉગાડવામાં આવે છે :
મંદિરોના કંપાઉંડમાં પણ ઉગાડવામાં પણ આવે છે.

પુત્રજીવી

શુભરાતી નામ—પુત્રજીવી

મરાઠી નામ—પુત્રજીવી

હિંદી નામ—જીવપુત્રક

સંસ્કૃત નામ—પુત્રજીવી

બોટેનિકલ નામ—પુત્રજીવા રોકસળગાય વાલ.

ગણ્ય—યુફોરબીએસી-(ઘોર અને દિવેલીનો વર્ગ).

નામનિકેશ :—પુત્રજીવી આ નામ સંસ્કૃત શબ્દમાંથી નીકળ્યું છે.

વિસ્તાર :—નાસિક, ટ્રાકણ, ખંડાળા, બેલગાંવ, કાનડા વગરે
ભાગેમાં આ વૃક્ષો ધણું જોગે છે. સિલોનમાં પણ તેઓ ધણું થાય છે.

વર્ણન :—બધી ઋતુઓમાં લીલા રહેતાં આ વૃક્ષો ૩૦ થી ૪૦
ફૂટ જાયાં થાય છે. તે ધણુ સુંદર હોઈ, શાખાઓ તદ્દન લટકતી, લાંબી
દ્વિવિભાજિત થાય છે. પાંદડાં સુંવાળાં, ઈકાકૃતિ અને ટોચ વગરનાં હોય
છે. પુષ્પો શુભ્રામાં ધણું ઉત્પન્ન થાય છે; પણ નાનાં હોય છે. ફળ
ગોળાકાર, દાંડીવાળું, સફેદ રંગનું, ૩ થી ૬ ઈંચ લાંબુ, ઠકણ હોય છે.

ઉપયોગિતા :—ફળનો ઉપયોગ નાના બાળકોના ગળામાં માળા
તરીકે પહેરાવવામાં થાય છે; જેથી બાળકો તંદુરસ્ત રહી, આયુષ્યમાન
થાય છે એવી માન્યતા પ્રચલિત છે. લાકડું ફર્નિચર બનાવવામાં ધણું
ઉપયોગી છે.

વાયેતર અંગે સૂચન :—બીજથી વૃક્ષરોપણ થાય છે.
બગીચાઓમાં જાયા માટે એ વૃક્ષ ધણું સારું હોય છે.

આમળા

ગુજરાતી નામ—આમળા

મગડી નામ—આવળા

હિંદી નામ—આમલા, આમગ

સ સ્કૃત નામ—આમલક

કનડ નામ—ન તીમાગ

તામીલ નામ—ને તીમાગ

તેલગુ નામ—કસગકાય

અંગ્રેજી નામ—ઇન્ડિયન ગુજાબેરી, મલાકમ ટ્રી. એમ્બલીક માધરે ખેલેન

બોટેનિકલ નામ—ફાઇનૅથસ એમ્બલીકા-લીન

ગણ—યુફેરબીએસી-(ઘોગ અને દિવેલીનો વર્ગ)

નામનિર્દેશ :- ફાઇલૅન્થસ આ બે મીક શબ્દોનો થયેનો છે ફાઇલૅન્થ એટલે પાદકુ, અને એન્થેસ એટલે ફૂલ આ નામ પડવાનું કારણ તેના ફૂલો બધા પાદકા ઉપર થાય છે એમ્બલીકા અથવા એનુ ફળ અર્વાચીન વૈદ્યો પર્સિયન શબ્દ આમલાહ તથા અરેબિક શબ્દ આબાલજ ઉપરથી પાડવામા આવ્યું છે

વિસ્તાર :- ભારતમા ઘણે ઠેકાણે આ વૃક્ષો થાય છે આમળાનું ઝાડ ૧૫ થી ૨૦ ફૂટ ઊંચુ થાય છે ગુજરાતમા પાવાગઢના જંગલમા તેમ જ કાઠીઆવાડમા ગિરનાર, ગિર અને બરડામા થાય છે કુચરાળ જમીનની તબીગીમા મળુ થાય છે બનારસ, હરદ્વાર તરફ ખૂબ મોટા આમડા થાય છે હિંદુસ્તાનમા ઘણાખરા ભાગોમા રેતાળ જગ્યા ન

આમળા ,
કાષ્ઠલેખસ્તુ એમ્બલીફા થેરનો વર્ગ

હોય ત્યાં થાય છે. બ્રહ્મદેશમાં તે ઘણા થાય છે. જનારસમાં એના સંસ્કરણ ઉપરથી ઉછેરેલાં આઠ ધણાં મોટાં ફળ આવે છે. આ આઠ ધણું સુંદર, મધ્યમ કદનું પર્ણપાતી વૃક્ષ પૈકીનું છે. રાતારંગની છાલવાળું અને વિચિત્ર રંગના દંડાવાળું થાય છે.

વર્ણન :—વિશિષ્ટતા એ છે કે પાંદડાં સાથે દાંડીઓ પણ ખરી પડે છે. કોઈક વાર ફ્લો તદ્દન ઝીણાં, ગુચ્છાવળા પાંદડાંના અક્ષમાં થાય છે. તેને માર્યંથી મે સુધી ફ્લો આવે છે. નેત્રવેળરથી ફેણઆરી સુધી ફળ પરિપક્વ થાય છે. તે પીળા લીલા રંગના પોચા વીટામિન સીથી પૂર્ણ થાય છે. આમળાં ખાટાં, તુરાં, મધૂર શીતલ અને હલકાં થાય છે. આમળા સાધારણ મોટી સોપારી જેવાં હોય છે.

ઉપયોગિતા :—ફળનું પ્રાધાન્ય ઔષધિમાં ધણું છે. ફળ, પાન તથા છાલ “ટેનિન” કાઢવામાં ઉપયોગી છે, કે જેથી રંગ તૈયાર કરી શકાય. ફળનું અથાણું સારુ થાય છે. કાચાં અને તાજાં ફળ ખાવાના કામમાં આવે છે. તે અત્યંત રુચિકર, અને ગુણકારી હોય છે. ફળનો ઉકાળો કાળાશ પડતો થાય છે; પણ તે એકલો લાગ્યે જ વાપરવામાં આવે છે; પણ રંગની અસરકારકતા વધારવા માટે વપરાય છે. કેશ સાફ અને સંવર્ધન કરવા ફળનો ઉપયોગ થાય છે. આમળાના લાકડામાંથી ઘોળો કાઢો નીકળે છે; અને આમળા શક્તિવર્ધક હોવાથી તેમાંથી અ્યવનપ્રાશાવલેહ નામની દવા બનાવાય છે. આમળાનો મુરબ્બો વૈદ્યકીય દ્રુષ્ટિએ આંખોનું તેજ વધારવામાં ઉપયોગી છે.

વાયેતર અંગે સૂચન :—ખીજથી વૃક્ષરોપણ થાય છે. ફળ પરિપક્વ થયા બાદ તડકામાં સુકાવી, ખીજ બહાર આવ્યા પછી, માર્યં માસમાં તેમને લગાડવામાં આવે છે; પાણી હંમેશાં આપવાથી તે જલદી જાડી નીકળી શકે છે. તે ધણાં વર્ષો પછી મોટા આકારે ફળમાં થાય છે.

વાવળી

ગુજરાતી નામ—વાવળી.

મરાઠી નામ—વાવલી

બોટેનિકલ નામ—હાલોપ્ટેલિઆ ઇટ્રોફોલિઆ—પ્લેન્

ગણુ—અર્ટિફીસી—(વડ અને પીપવનો વર્ગ)

વિસ્તાર :—અજમેર, કોકણ, ગિહાર, મુળાર્ધ, બ્રહ્મદેશ, દખ્ખણ પુના, ખાનદેશ, બેલગામ વગેરે લાજોમા ધણા થાય છે. એ વૃક્ષ, મૂળ સિલોન અને કોચીનચાયનામા થાય છે.

વર્ણન :—પાનખર ઋતુમા એ વૃક્ષના પાદડાં ખરી જાય છે. વાવળીનું ઝાડ મોટું વિસ્તીર્ણું ૫૦ થી ૬૦ ફૂટ જિયુ થાય છે તેના પાદડા લાંબા હોય છે. પુષ્પો ત્રીણા હોય છે. જાલ ગખોડીના ગંગ જેવી હોય છે. ફળ તદ્દન ચપટા અને એક ખીજવાળા હોય છે. ખીજ ચારોળીની માફક ખવાય છે પુષ્પો ફેણુઆરી-માર્ચમા આવે છે

ઉપયોગિતા :—પાદડાની વાસ ધણી સારી હોય છે. લાકડું ખેતરના લાકડા જેવું મજબૂત હોય છે. ઇમાગતના કામમા ધણુ ઉપયોગી છે. જાલનો લેપ શરીર ઉપર કરવાથી, ચિત્તનાઝાડના જાપના લેપની પેઠે જ્વર્તર થાય છે. ગુમડા, વાંધથી ઉત્પન્ન થતી શરીર ઉપરની ગાદો સારી થવા પાદડાનો ઉપયોગ કરે છે. જગીચાઓમા તથા ગજમાર્ગ ઉપર વૃક્ષાવલી કરવ મા આ વૃક્ષો ઉપયોગ છે.

વાવેતર અંગે સૂચન :—ખીજથી વૃક્ષરોપણ થાય છે. તદ્દન મોટું વૃક્ષ હોવાથી તેનું રોપણ, જાયદો મળવા માટે કરવું જોઈએ.

ગુજરાતી નામ—વડ

મરાઠી નામ—વડ વૃક્ષ, વડ.

હિંદી નામ—વડ.

સ સ્કૃત નામ—વટવૃક્ષ.

અ ગ્રેજી નામ—બનીયન ટ્રી, અથવા બર.

બોટેનિકલ નામ—ફાયકસ બેંગાલેન્સીસ-એલ.

ગણ્ય—અટીકેસી-(વડ અને પીપલનો વર્ગ).

નામનિર્દેશ :—ફાયકસ આ લેટીન શબ્દ અંગ્રેજી માટે વપરાય છે. બેંગાલેન્સીસ એટલે બંગાલ દેશ અંગે.

વર્ણન :—એ વૃક્ષ ઘણું ફેલાવાવાળું છે. પાનખર ઋતુમાં એનાં પાદડા ખરી જાય છે. લગભગ ૧૦૦ ફૂટ ઊંચા આ વૃક્ષોને ઘણી લાખી ડાળખીઓ થાય છે અને લાખી મૂળીઓ ઘણા વિસ્તૃત પ્રમાણમાં જમીન પર લટકતી હોય છે; અને એમાંથી જ આગળ પર ભુદા ભુદાં સ્વતંત્ર વૃક્ષો પ્રસૂત થાય છે. અને આ જ મૂળ, જમીનમાં ઉડાણમાં ઊતરી ત્યાં જ એટી જાય છે અને નૂતન વૃક્ષો નિર્માણ કરે છે. આ વૃક્ષો કખીર વડ નામનું પ્રસિદ્ધ વૃક્ષ છે તેમાં, તેમ જ કેલકતાના ઇન્ડિયન બોટેનિકલ ગાર્ડન્સમાં પણ અતિવિસ્તીર્ણ વડ વૃક્ષમાં જણાય છે જ અને પથરાતી ડાળાઓના તળેના ભાગથી વડવાઈઓ ફૂટી, નીચેની ખાલુ તરફ લટકે છે અને તે પછી એકે સ્વતંત્ર થઈ થાય છે. આ દ્રશ્ય ઘણું જોવા જેવું છે. અને આ પ્રમાણે વૃક્ષની વૃદ્ધિ હોવાથી ઘણું વર્ષ પછી મોટાં વડ વૃક્ષો થાય છે. વડની વડવાઈનું દાતણ કરી તે ફેંકી દીધેલો તેમાંથી એ વડનીકળ્યો છે. અને તેની જાયા નીચે, એકી વખતે પ્રાયથી સાત હજાર માણસો ફરી ફરી શકે એમ છે. આ સિવાય આફ્રીકાની ખાલુમાં

એક મોટો વડ છે. તેની નીચે વીસ હજાર આદમી જિલા રહી શકે એવા એ વડને ૩૪૦ મુખ્ય થડ તથા આશરે ૩૦૦૦ નાનાં થડ અને અસંખ્ય ડાળખીઓ છે. ૪૨ ફૂટ ઘેગવાળું તે વડની ઊંચા ૮૫૩ ફૂટ ઘેરાવાની છે, એ વડ આશરે ૧૭૮૨ની સાલમા ઉગેલો છે. ભીંતની ફાટમા અથવા અગારીમાં પક્ષીની હગારમાંથી વડનું ખીજ પડે છે અને ત્યાં જિગવા માડે છે. એની વૃદ્ધિ દરમિયાન એના મૂળ મકાનની ભીંત ફાટી જઈ તેની અંદર માર્ગ કરે છે. આખરે બધી ઈમાન્ત એના મૂળના દબાણથી તૂટી જાય છે. એવા આડની પાસે આવેલા ફૂવા, ટાંકાનાં તળાઆ વગેરેમાં પણ પેસી જાય છે અને એમના નળાઆ તોડી નાખે છે. વડની ગાઢી ઊંચા તેમ જ એના લાલ ટેંટાથી લલચાઈ હજારો જાતના પક્ષીઓ એમાં પોતાના માળા બાધે છે. આ પક્ષીઓનાં માળામાંના ઇંડાં ખાવાની લાલચે સાપ આ આડમાં ઘણી વાર ફરતા રહે છે. અને વડવાઈઓમા વીંટાઈ જાય છે. પાંદડાં ૪ થી ૮ ઇંચ સુધી લાંબાં અને ૨ થી ૫ ઇંચ સુધી પહોળાં થાય છે. પુષ્પો ઘણા ઝીણા અંજીરની માફક ફળમાં હોય છે. તેના ફળને ટેટા કહે છે

ઉપયોગિતા :—થડમાથી સફેદ દૂધ જેવો રસ નીકળે છે. તેમાથી હલકા પ્રકારનું રંજન બનાવાય છે. આ જ રસ થોડી વારમાં શુંદરની માફક જામી જાય છે. શરીર ઉપરના ઘણા સારા કરવા આ રસનો ઘણો ઉપયોગ થાય છે. પાંદડાંને તેલ ચોપડી બરમ કરીને પોટીસ તરીકે વપરાય છે. ફળ ખાવામાં ઘણું લે છે. લાકડું હલકું હોવાથી ઘણી વાર ફૂવા ઉપરના રહેંટ બનાવવામાં ઉપયોગી છે. હિંદુ લોકો એ વૃક્ષ પવિત્ર માની, પૂજા કરે છે. જાલમાંથી રેષાઓનાં મજબૂત દોરડાં પણ બનાવે છે. સ્ત્રી ગયેલા પત્ર ઉપર આ વૃક્ષના રસનો ઉપયોગ ઘણા વેલો કરે છે. બીજા ઠંડા અને પુષ્ટિદાયક હોય છે. જાલનાં રેષાઓમાંથી કાગળ બને છે. પત્રાળાં બનાવવા પાંદડાનો ઘણો ઉપયોગ થાય છે. યવ

કરતી વખતે એ વૃક્ષની સૂકી ડાળાઓનાં પવિત્ર સમિધા કરી, યજ્ઞમાં આહુતિ તરીકે ઘણું ઉપયોગ કરે છે. “વડ” વૃક્ષ સ્વાસ્થ્ય, શાંતિ ઉત્કર્ષના નિદર્શક તરીકે ગણાય છે.

વાવેતર અંગે સૂચન :—ખીજમાંથી વૃક્ષ થાય છે; પણ આશ્રય વિના તે ઉગતા નથી. કલમો કરી વૃક્ષારોપણ થાય છે. ખીજ પગિપકવ થયા પછી બહાર કુંડામાં સારી માટી નાખી, તેમ જ ઈંટોનો ભુકો ભરી, કોયવાની ભુકી ભરી, ખીજરોપણ કરવું. રાજઆતના વરસાદમાં કલમો કરી ઉગાડવાથી તે જલદી ફૂટી નીકળે છે. રાજમાર્ગો ઉપર વૃક્ષાવલિ તરીકે તેમ જ મોટા બગીચાઓમાં પણ ઘણું હાંવડો મળવા માટે આ વૃક્ષો ઉગાડવામાં આવે છે.

ખીપળો

તેવડું નામ—ગવીચેદુ.

ગુજરાતી નામ—ખીપળો.

મલયાલી નામ—આચવ.

મગઠી નામ—ખીપળ

હિંદી નામ—ખીપલવૃક્ષ

બંગાલી નામ—પાકુક

સંસ્કૃત નામ—અચત્થ

કાનડી નામ—અગ્ગીમારા.

અંગ્રેજી નામ—પોપલગ લિલ્ડક્રિંગ

બોટાનિકલ નામ—ફાયકસ રિલીઝઓસા—એલ

ગણુ—અટી જેડી—વડ અને ખીપળાને વર્ગ }.

નામનિર્દેશ :—ફાયકસ આ લેટિન શબ્દ છે આનો અર્થ અંજી છે. રિલીજિયોસા આ લેટીન શબ્દ છે અને તેનો અર્થ ધર્મવિષયક અને એ વૃક્ષને આ નામ આપવાનું કાન્સુ એ વૃક્ષ અત્યંત પવિત્ર ગણવામા આવ્યું છે. પીપળાનું લાકડું જાળવાના કામમા લેલું નહિ એવો હિંદુ લોકોમા નિયમ છે.

વિસ્તાર :—હિમાલયની તમેટીના પ્રદેશોમા નૈસર્ગિક વાતાવરણમા આ વૃક્ષો ઘણા થાય છે; અને હિંદુસ્તાનના ખીન્ન ભાગોમા મોટા પ્રમાણમા જોયે છે આ વૃક્ષો હમેશા હિંદુસ્તાનની ભૂમિમા તથા ખ્રિસ્તીદેશમા ઘણાખરા ઉગાડવામા આવે છે. આ વૃક્ષ પાનખર જાતીનું છે. ૪૦ થી ૬૦ ફૂટ ઊંચું આ વૃક્ષ બે થી ત્રણ હજાર વર્સ સુધી જીવે છે.

વર્ણન :—એ વૃક્ષ ઘણું મોટું થાય છે, અને પાદડાં ૪ થી ૬ ઇંચ સુધી લાંબા અને ૩ થી ૫ ઇંચ સુધી પહોળા, ગોલાકાર, ટેચ લાખી અણીદાન અને મૂળમા નાગરવેન પાન જેવા વિસ્તૃત, ગોલ આકારના લાંબા દાડીવાળા થાય છે. થડ ઘણું ફીકું જણાય છે. આ વૃક્ષોના અસ્થાનિક મૂળો વૃક્ષોને લપટાર્ક ગયેલા હોવાથી એનું થડ જીસુ ગયેલું જણાય છે. તદ્દન નાનાં કુમળા પાદડાં રતાશ પડતા જણાય છે, પછી તે જ પાદડાં છેવટે લીલા થાય છે. પુષ્પો તદ્દન ઝીણા ફળના અંતગત લાગમા ન જણાય એવા થાય છે ફળ અંજીરની માફક પણ નાના ફીકા રંગવાળા થાય છે.

ઉપયોગિતા :—જાલમાથી ચીકણુ દ્રવ્ય નીકળે છે અને પ્રથમ અવસ્થામા તે રંગરની માફક ચીકણું થાય છે, તે રંગ જનાવવામા ઉપયોગી થાય છે. જાલમાથી રેપાઓ નીકળે છે. જાલને ઉકાળી એક જાતનો રંગ-લાલ રંગ નીકળે છે, અને તે ખીન્ન વૃક્ષની જાલના રંગમાં જોળની કાળો રંગ જનાવાય છે. જાલના રસમાથી

“બર્ડલાર્થમ” કાઢવામા આવે છે. જાલ ઉપરથી સારો પ્રદુર મળી આવે છે. એ વૃક્ષ ઘણી છાયા આપે છે.

વાયેતર અંગે સૂચન :—આ વૃક્ષોના ફળ કાચકા ખાઈ ખીખ વૃક્ષો ઉપર રે કે છે જેથી ખીખ વૃક્ષોના છાલના કે થડના ખુલ્લા ભાગમા તે પડી જાય છે અને ત્યાં વૃક્ષ તરીકે જાગી નીકળે છે વટવૃક્ષની માફક આ વૃક્ષની ઉત્પત્તિ છે આ જ ખીખ જ્યારે જાગે છે ત્યારે આધોરજૂત રહેલા વૃક્ષનો નાશ કરીને તે જ ઠેકાણે તે જીવતુ રહે છે. આવી જાતના દરેક પાવાગઢ જતા ઘણા જાણીય છે માટે જ એ વૃક્ષને ઉપરોક્ત વૃક્ષ કહે છે બૌદ્ધ લોકો તથા હિંદુ લોકો એ વૃક્ષ ધણુ પવિત્ર માને છે યુદ્ધદેવને એ વૃક્ષની જ નીચે બોધિસત્ત્વનો સાક્ષાત્કાર થયો તેથી તે વૃક્ષ બોધિસત્ત્વ કહેવાયુ લોકમા ઘણા મોટા પીપળાના વૃક્ષ છે અને એની નીચે શ્રીયુદ્ધદેવની બહુ જ મોટી પાપાણુની મૂર્તિ સ્થપાયેલી છે. એ વૃક્ષ ઘણા વર્ષો સુધી રહે છે, અને અતિ વિસ્તૃત હાયડો આપતુ હોવાથી, ગજમાર્ગો ઉપર વૃક્ષાવલિ તરીકે ઘણા ઉગાડવામા આવે છે વિશ્રાંતિ સ્થાન તરીકે ગામડાઓમા પણ ઠેકઠેકાણે હાયડા માટે તે ખાસ ઉગાડવામા આવે છે એની છાયા ઠંડી હોય છે એ આડના થોડે આસપાસની હવા સ્વચ્છ થઈ લોકોને ઘણુ સુખ થાય છે.

કૃષ્ણ વડ

ગુજરાતી નામ—કૃષ્ણ વડ

મરાઠી નામ—કૃષ્ણ વડ.

હિંદી નામ—મખણ કટોરી

બંગાળી નામ—ગોકર્ણ બાય

બોટેનિકલ નામ—કાયકસ કિશ્રી

ગુણ—અર્ચી કેસી—(વડ અને પીપળનો વર્ગ).

વિસ્તાર :—ઉત્તર હિંદુસ્તાનમાં જગીયાઓમાં આ વૃક્ષો શોભા વૃદ્ધિ માટે ઉગાડવામાં આવે છે. આ વૃક્ષો વર્ષોનાં વર્ષ શુભે છે,

વર્ણન :—આ વૃક્ષોનાં થડ ધણું નાનાં થાય છે. અને તે ધણું ઈંચાં થતાં નથી. આ વૃક્ષો ૨૫ થી ૩૦ ફુટ ઈંચાઈ સુધી જીગે છે. પાંદડાં ગોળાકૃતિ હોઈ પ્યાલા જેવો આકાર હોય છે. તેમની ઘાંડી લાંબી થાય છે. વૃક્ષ ઉપર પાંદડાં ધણું આવે છે. આવાં પ્યાલા જેવા પાંદડાંમાં પાણી ધણી સારી રીતે રહે છે. આવી જાતના આકારનાં પાંદડાં વૃક્ષને ધણી શોભા આપે છે. ગોળાકૃતિ પાંદડાંનું કારણ વનરુપિત શાસ્ત્રીઓ એની ઉત્પત્તિ માટે એમ કહે છે કે ખીજ જીવો, તેમાં ઈંડા રાખી વનરુપિત પાંદડાંનો રસ (હરિત દ્રવ્યાત્મકરસ)નું સેવન કરી જીવતા રહે છે; પણ આ જીવોને મળેલા આ સ્વાશ્રય અંગે પોતાનું જીવન સંરક્ષિત રાખવા માટે નાની પ્રાંચિઓ પાંદડાંમાં તેઓ ઉત્પન્ન કરી જીવન ચલાવે છે. પણ જાડને કોઈ પણ જાતનું નુકસાન થવા દેતાં નથી. આ વૃક્ષો ખીજ કાટકોને ઉપયોગી કામ કરે છે; અને આ રાંસાયણિક ક્રિયા અંગે ગોળાકાર લેતાં પાંદડાં કુદરતથી જ ઉત્પન્ન થાય છે, અને આંતર લોગમાં રહેતા જીવોનું સંરક્ષણ કરે છે. આવાં ઉપયોગી વૃક્ષોની આ ક્રિયાને પરંજીવનોપયોગી કહે છે. વૃક્ષોનાં પુષ્પો અંજીરની માફક ખીડાયેલા હોય છે. ફળ ધણું નાનાં હોય છે.

ઉપયોગિતા :—અચાત વાસમાં રહેતાં ક્રીપદી દેવીને લગવાન શ્રીકૃષ્ણજીએ આ વડના પાંદડાંમાં જલ લઈ પાણી પીવડાવવા ઉપયોગ કર્યો હતો, એમ કહેવાય છે. માટે એને કૃષ્ણ વડ કહેવાય છે.

વાયેતર અંગે સૂચન :—જગીયાઓમાં આ કૃષ્ણ વડ ઉગાડવાથી શોભા વૃદ્ધિ થાય છે. ખીજમાંથી કે થડમાંથી કુટેલી ગાદોમાંથી આ વૃક્ષની વૃદ્ધિ થાય છે. શોભાયમાન એ વૃક્ષ થોડીક જગ્યામાં ઉગાડવાની ખાસ જરૂર છે. ।

શેતૂર

ગુજરાતી નામ—શેતૂર

મરાઠી નામ—શેતૂર, છુત.

અંગ્રેજી નામ—વ્હાર્પટ મલબેરી

બોટેનિકલ નામ—મોરસ અલ્બા-લીન.

મળુ—મોરસી-ઉપવર્ગ—(આર્ટિકેસી).

વિસ્તાર :—ખરેખરી રીતે એ વૃક્ષનું મૂળ લિંગમસ્થાન જણાતું નથી. એ વૃક્ષ ૩૦ થી ૪૦ ફૂટ જિંચું જાય છે. પાનખર ઋતુમાં એનાં પાંદડાં ખરી જાય છે. સીકિમ, બંગાલ, બ્રહ્મદેશ અને પશ્ચિમ દ્વીપકલ્પના વિભાગોમાં તે ઘણા પ્રમાણમાં થાય છે.

ઉપયોગિતા :—મોટા બગીચાઓમાં રોપવા માટે ઘણું સાદું વૃક્ષ છે. એને સફેદ છુત કહે છે, જોકે એનાં ફળ સફેદથી જાંબુડો રંગ દર્શાવે છે. એ વૃક્ષ ઘણું શોભાયમાન અને સીકું જિંચું જાય છે. પાંદડાંનો ઉપયોગ રેશમના કાંડાઓને ખવડાવવાના ઉપયોગમાં આવે છે.

વાયેતર અંગે સૂચન :—ફળથી એ વૃક્ષ જીવે છે.

કેસ્યુરીના ટ્રી

ગુજરાતી નામ—સર.

હિંદી નામ—સર.

મરાઠી નામ—સર.

અંગ્રેજી નામ—મીફ ટ્રી.

બોટેનિકલ નામ—કેસ્યુરીના ઈકીવીસેટી ફેલીઆ-ફેસ્ટ.

મળુ—કેસ્યુઆરાઈનેસી—(સર વૃક્ષનો વર્ગ)

નામનિર્દેશ :—કેસ્યુરીના ઝેટલે પક્ષીઓઓની પાંખ જેવું દેખાવમાં હોવાથી આ વૃક્ષનું નામ કેસ્યુરીના એવું પડ્યું છે. અને એમ પણ કહેવાય છે કે, કેસ્યુરીઅસ્ કે કેસોયરી ઉપરથી આ પણ નામ નીકળ્યું હોય ઇક્વીસેરીન ફોલીઆ આ નામ ઘોડાના પૂછડાના સંદર્ભમાં સેવામાં આવે છે. મૂળ ઓસ્ટ્રેલીઆ દેશનું આ વૃક્ષ છે.

વર્ણન :—કાયમનું લીલું રહેતું આ ઝાડ ૧૦૦ ફૂટ ઊંચું થાય છે, અને જે ધણી સારી જમીન કે પરિસ્થિતિ અનુકૂલ પડે તો વૃક્ષો ધણું ઊંચા વધી જાય છે. ગાયના ગાંસ જેવી આંતર ઝાલ હોવાથી તેને બીક ટ્રી કહે છે. શાખાઓ સોય જેવી લાંબી અને ટોચે અણીદાર હોય છે. પાંદડાં તદ્દન ઝીણું અને ડાળખીઓ ઉપર સોય જેવાં લાંબાં જોડે છે. સ્ત્રીકેસરાત્મક પુરુષકેસરાત્મક શંકુ બુદ્ધ વૃક્ષો પર જોડે છે જેથી આ વૃક્ષને “ સિંગી પાદપ ” કહેવાય છે. પુરુષકેસરાના શંકુના ગુચ્છો લીલા સોય જેવા દ્વિઢાળખીઓ ઉપર જોડે છે; પણ સ્ત્રીકેસરાત્મક શંકુના ગુચ્છો જૂના થડવાળા વૃક્ષોની ડાળખી ઉપર જોડે છે. ફૂં ઇંચ લાંબા ગોળ આકારવાળા સ્ત્રીકેસરાત્મક શંકુ, ઇંડાના આકાર જેવા જોડે છે, અને તે શંકુ ઉપર કુદિત ગાંડો થાય છે.

વિસ્તાર :—ચિતાગાંગના દક્ષિણ વિભાગ તરફથી મલાયા આર્યપિલાગે સુધીના જંગલના ઉપસાગરના પૂર્વભાગે નૈસર્ગિક રીતે આ વૃક્ષો જોડે છે. હિંદુસ્તાનના ધણા ભાગોમાં આ વૃક્ષોનું વાવેતર કરવામાં કરવામાં આવેલું છે, અને તે ધણી સારી જોડે છે.

ઉપયોગિતા :—લાકડું ઘણું કઠણ થાય છે; પણ ફાટી જવામાં કે ભાગી જવામાં તેને વાર લાગતી નથી. આ વૃક્ષના લાકડામાંથી હોડકાં અને તેના હલેસાં જનનવવામાં આવે છે. લોકો જાળવામાં ઘણા ઉપયોગ કરે છે. જાલમાંનો રંગ (ટેનિન) ચામડાં રંગવાના કામમાં આવે છે, અને દવામાં પણ તે તુરત કાઢેલા રંગનો ઉપયોગ થાય છે. તેની જાલમાંથી જદામી રંગ નીકળે છે.

વચિતર અંગે સૂચન :—આ વૃક્ષ બીજમાંથી થાય છે. બીજરોપણ કર્યા પછી થોડાક દિવસમાં બીજમાંથી ઝડ ઊગવામાં વાર લાગતી નથી. થોડો સૂર્યપ્રકાશ અને સારી રીતે બેજવાળા જમીનના લાગોમાં એ વૃક્ષ સારી રીતે ઊગે છે. એ વૃક્ષ બધી ઋતુઓમાં લીલું રહે છે અને એની છાયા ઘણી વિસ્તૃત હોવાથી એ વૃક્ષ શોભા માટે બગીચાઓમાં તથા રાજમાર્ગો ઉપર ઠંડા લાગોમાં વૃક્ષાવલિ તરીકે રોપવામાં આવે છે. એ વૃક્ષ સાડું શોભાયમાન હોઈ ઘણી ઠંડક આપે છે.

સીલિક ઓક

અંગ્રેજી નામ—સીલબ્લેક ઓક અથવા સીલિક ઓક.

બોટાનિકલ નામ—બ્રોન્ઝીયા રોયસ્ટા.

ગણ—બ્રાદીએસી

નામનિર્દેશ :—બ્રોન્ઝીયા આ નામ સી.પી. બ્રોન્ઝીના નામની યાદગીરીમાં આપેલું છે. સી.પી. બ્રોન્ઝી સાહેબ ગેયલ સોસાયટીના ઉપાધ્યક્ષ તરીકે હતા. રોયસ્ટા એનો અર્થ 'ઘણું મજબૂત' થાય છે.

વિસ્તાર :—એ વૃક્ષ મૂળ ઓસ્ટ્રેલીયા દેશનું છે. કવીન્સલેન્ડ તથા ન્યુ સાઉથ વેલ્સમાં પણ તેનું મૂળ સ્થાન છે. હિંદુસ્તાનના ઘણા ભાગોમાં તે ઉગાડવામાં આવ્યું છે. બગીચાઓમાં તથા રેલ્વે સ્ટેશનની પાસે તેમ જ ચહાના બગીચા પાસે તે ઉગાડવામાં આવે છે.

વર્ણન :—હમેશા લીલું રહેતું વૃક્ષમાનું એ એક વૃક્ષ છે. એનું થડ સાધારણ મધ્યમ પ્રકારનું હોઈ, પાઘડા ઘણા લાંબા અને ટોચ પર બ્યારે કુમળા હોય ત્યારે કોનીકલ અમાર લે છે. જાલ ઘણી ક્ષીણ રંગની અને બગ્ગટ હોય છે. પાઘડા ૬ થી ૧૨ ઇંચ લાંબા, ઘણા વિલાંબિત

થયેતા અને રાજહ સ પક્ષીની પાખ જેવા હોય છે પાદડાની કોર ઘણી મજબૂત હોય છે અને તદ્દન છેલો ભાગ આકુચિત હોય છે પાનનો રંગ ઉપલા ભાગમાં લીલો અને નીચેનો ભાગ ક્રીડો રંગાવેશિત હોય છે પુષ્પો નાગી રંગના અને જંગ પીળા પડતા હોઈ જૂંટ રોડ હોય તેવા રંગના થાય છે તે ફેંદાય ભાગ થાય છે પુષ્પો ઘણાખરા નાના પાન વગરની શાખાઓ ઉપર પળ પાદડાની નીચે ઊગે છે પુષ્પપાખડી નળીના આકાર જેવી ધણુ એક બાલુમાં કપાયેલી હોય એવી જણાય છે, ધણુ જ્યારે તે જ નળિકા ફૂટી જાય ત્યાર ત્યારે બાલુ એકમેકને ચોગી જાય છે પુષ્પો માર્યા થી મેં મુધી આવે છે ફળ ફેંદાય ભાગ અને ફેંદાય નપોણુ, તીરધુ અને એક બાલુથી નીચેનો ભાગ ફાગી ગયેનો હોય એવું લાગે છે તેમાંથી એક બે બીજ બહાર પડે છે બીજ દલકા અને પાખવાળા હોય છે

ઉપયોગિતા :—વૃક્ષ ઘણી જાયા આપતુ અને ઘણુ મુશોભિત ગણાય છે તે જ્યારે સંપૂર્ણ ઊગે ત્યારે તેના પાદડા મજબૂત સર્વનામની વનસ્પતિના જેવા ઘણા મુદર જણાય છે લાકડા ધણુ ટકાઈ અને દેખાવમાં મુદર જણાય છે તેના સીધા પાગીઆ ઘણા ઉપયોગમાં લેવાય છે

વાયેતર અંગે સૂચન :—બીજમાંથી સહેલાઈથી એ વૃક્ષ ઉત્પન્ન થાય છે, અને ઘણું જલદી ઊગી શકે છે ૧૦ થી ૧૫ વર્ષ પછી એ જ વૃક્ષ કાપી નાખી, બીજા કેકાણે ઉગાડવાથી જલદી ઊગી નીચે છે અને શોભાવદિ કરે છે એ વૃક્ષ મોટા બગીચામાં શોભા માટે ઉગાડવા જોઈએ અનેના શ્રીમત મહાત્મા નસાગન વિધવિદ્યાનના બોટનિમ્બ ગાર્ડનમાં એ વૃક્ષ તારી રીતે ઉગે વામાં આપ્યું છે

નારિયેળ

મનાઈ નામ—ટેન

મૂળ નામ—નારિયેળ

•॥रिमेण

અંગ્રેજી નામ—નારિયેલ.

નારિયેલ

કોકસ ન્યુસિડેમ

મરાઠી નામ—નારળી.

અંગ્રેજી નામ—કોકોનટ પામ.

બોટાનિકલ નામ—કોકસ ન્યુસિડેસ-એલ.

ગુજુ—પામી-(નારિયેળનો વર્ગ).

તામિલ નામ—ટેનામાર.

નામનિર્દેશ :- કોકસ આ પોર્ટુગીઝ શબ્દ છે અને તેનો અર્થ

વાદરો થાય છે, કાગળ કે નાગિએળના ફન ઉપગની હાલ કાઢી નાખ્યા પછીનો ગોટો વાદનના માથા જેવો જણાય છે. ન્યુસિરેગ એટલે કડકળ ધગવતુ વૃક્ષ ગોમાતક, કર્ણાટિક, કાલિકટ અને સહ્યાદ્રિ પાસેના પ્રદેશોમાં નાગિયેરીના આડ ધણા થાય છે

વર્ણન :—થક ૪૦ થી ૫૦ ફૂટ ઊંચુ થાય છે પાદડાનો ગુરુ આ વૃક્ષો પર રોભાયમાન દેખાય છે પાદડા ૬ થી ૧૫ ફૂટ લાંબા થાય છે પણ કોઈકે વખત વધારે પણ લાંબાંજીમાં મળે છે, અને પાદડા ૨ થી ૩ ફૂટ લાંબા, અને છગ્ગિકૃતિ ટોચવાળા, સુવાળા થાય છે દાડીઓ ૨ થી ૫ ફૂટ લાંબી આધારસ્થળે થાય છે પુષ્પો બે દાડીઓ વચ્ચે ઊગે છે, અને તેનું ચારે બાજુએ હોડકાની માફક આવળુ થાય છે, તેમાં પુષ્પો, કળિકાદ્વિપમાં ઊગે છે નાગિયેરીને દર વર્ષે આશરે એકસો નાગિયેર આવે છે પણ સારી જનની જમીન હોય તો નાગિયેરને બાગમાંસી ફલ આવે છે

ઉપયોગિતા :—ઉપર્યુક્ત નાગિયેરીના આડના સર્વ ભાગનો ઉપયોગ થાય છે. એ આડના સોટા, મોલ, ભારોટિયા, વાસ, વળાઓ, દોરડા વગેરે બને છે ટોચનો અને મૂળનો કેટલોક ભાગ બાળવાના ઉપયોગમાં આવે છે કાચનીના કોથલા બનાવે છે. કેપડુ ખાવાના, દીવો બાળવાના તથા માથામાં ઘાલનાના અને લાકડે ચોપડવાના કામમાં આવે છે સાધુ કરવાના કામમાં પણ તેના તેલનો ઉપયોગ થાય છે કાથી નાગિયેરીમાંથી નીકળે છે, તેના ગાદીતકિયા, દોગડા શીકા, ચટાઈ વગેરે ઘણા પદાર્થો બને છે નાગિયેરીનો બોળ ઢોરને ખવરાવે છે કાચનીનું તેનું નીકળે છે તે ઔષધના ઉપયોગમાં આવે છે કેટલાક બેટામાં રહેતા નાગરિક નાગિયેળ વૃક્ષના ફળ ઉપર જ ઉદર-નિર્વાહ કરી, તેમ જ તે વૃક્ષોના જુદા જુદા ભાગ ઉપયોગમાં લઈ જીવન ચલાવે છે

પરિશિષ્ટ ૨

પારિભાષિક શબ્દમૂર્તિ

Acicular	સૂચાકૃતિ
Acuminate	કદમ
Acute	નોકદાગ
Adventitious Roots	અસ્થાનિક મૂળ
Aggregate fruit	પુંજ ફળ
Air dry	વાયુશુષ્ક
Alba	સફેદ
Alluvium	કાદવ, કાપ
Alternate	એકાતર
Altitude	ઊંચાઈ
Amplexicaul	આંભાસેથી
Analysis	વિશ્લેષણ
Anatomy	દેહરચના શાસ્ત્ર
Androecium	પુમંગ
Angle	કોણ, ખૂણ
Anterior	અગ્ર
Apex	અગ્રતમ, ગિર્ણગ
Appearance	રૂપ
Aquatic	જળચર
Aromatic	સૌગંધિક
Astringent	કષાય

Attachment	સંયોજન
Auriculate	કર્ણાકૃતિ
Autumn	શિશિર
Axil	ઠક્ષ
Axillary	ઠક્ષરથ
Axis	અક્ષ, ધરી
Bark	છાલ
Basal	આધારભૂત, પાયાનું
Base	આધાર
Beaded	મણકામય
Berry	ભરી
Biology	જીવવિજ્ઞાન
Bipinnate	દ્વિપક્ષવત્
Blade	પત્તી
Botany	વનરુપતિશાસ્ત્ર
Bract	નિપત્ર, નાનાં પાદડાં
Bracteal	નિપત્રિકા
Branch	શાખા
Branchcd	શાખાયુક્ત
Branching	શાખાવિન્યાસ
Canopy	વિતાન
Capsular	સ્ફોટશીલ
Capsule	સ્ફોટી
Catkin	દૂર્યંકમંજરી
Cavity	વિવર, છિદ્ર
C.C.	ધ.સ.

Cell	કોષાણુ
Channel	સરણી અથવા નાળી
Cladode	પર્ણકંપવં
Classification	વર્ગીકરણ
Coat	આવરણ
Conifer	શ કુષ્ક
Contact	સંપર્ક
Content	અંતર્વસ્તુ
Copper	તાંબ્ર
Corona	મુકુટ
Corymb	સમશિખ
Cryptogams	અપુષ્પ વનસ્પતિ
Cotyledon	બીજપત્ર
Cuttings	કાષ્ઠો
Cyme	બહુવર્ધક
Data	ન્યાસ
Deciduous	પર્ણપાતી
Dehisce	સ્ફુટિત થવું
Density	ઘનતા
Dentate	દંતુર
Detailed Drawing	વિસ્તૃત આલેખ
Diameter	વ્યાસ
Dicotyledon	દ્વિબીજવંશી
Dioecious	દ્વિલિંગી (પાદ્ય)
Dispersal	વિકિરણ
Distribution	વિતરણ

Dorsal suture	પૃષ્ઠીય સંધિ
Drought	અનાવૃષ્ટિ
Drupe	અક્ષિક્ષળ
Durable	ટકાઉ
Dysentery	અતિસાર
Ecology	પારિસ્થિતિકી જીવવિજ્ઞાન
Enclosed	પરિવૃત
Ensheathing Leaf base	પર્થકપર્ણાધાર
Epicalyx	અનુબાહદલ
Erect	જીર્ણ, ટટ્ટાર
Ever green	સદા લીલું
Exfoliation	ત્વચ્ચાત્સાગ
Ex-Stipulate	અનનુપત્રી
Family	કુલ
Female flower	સ્ત્રીપુષ્પ
Fern	પર્ણાંગ
Fibre	રેષા
Filament	પુતંગુ
Fleshy	માંસલ
Float	તરવું
Folding	લપટાવું
Foliage	પર્ણાવલી
Follicle	એકસેવની
Frost	ઝાકળ
Function	કાર્ય
Furrow	નાલી, ચાસ

Genus	કુળ
Gland	મંથિ
Gravity	ભાર, વજન
Hair	રોમ અથવા કેશ
Head	શીર્ષ
Hedge	વાડ, ઇતિહુપ
Herbarium	વનરૂપતિ સંગ્રહાલય
Horticulture	ઉદ્યાનશાસ્ત્ર
Indicator	સૂચક
Immune	પ્રતિકારી, ઉન્મુક્ત
Imparipinnate	વિપરિપક્ષવત્
Indehiscent	અસ્ફુટનશીલ
Inferior	અધોવર્તી અથવા નિમ્ન
Inflorescence	પુષ્પક્રમ
Injury	ગુક્સાન
Insectivorous plants	વૃક્ષલક્ષી-ખાદ્ય
Interpeljolar	જનમધ્યક
Introduction	વિષયપ્રવેશ
Kingdom	દેવ
Lanceolate	ભુસ્ત્રિકાકૃતિ
Lataral	પાર્શ્વિક
Leaf sheath	પર્ણછાદ
Leaflet	પર્ણિકા, પાંડુ
Leaf-fall	પર્ણપાત
Leaf Tendril	પર્ણતંતુ
Linear	રેખા-વિષયક

Plant Kingdom	વનસ્પતિશ્લેષ
Pollen	પરાગ
Pore	છિદ્ર
Porous	છિદ્રાળુ
Prickly	શસ્પ્રમય
Progeny	સંતતિ
Property	ગુણધર્મ
Prostrate	જમ-રાયિત
Protoplasm	જીવદ્રવ્ય
Pubescent	શેમાવૃત
Pulvinus	કુલાલો
Raceme	એકવર્ધીક્ષ
Racamose	એકવર્ધીક્ષીન
Radicle	મૂલાકુર
Rhizome	કંઠ, પ્રકંઠ
Resistant	પ્રતિરોધક
Reticulate	જાળાદાર
Rock plant	પાથાણુપાદપ
Rotate	ચક્રમતિ
Rough	ખરસોટ
Rounded	ગોલાકાર
Runner	જૂપ્રસારી
Sac	પુટ
Samara	સપક્ષ
Sap	રસ
Serate	ક્ષુદ્રશેષ

Scale	શલ્ક
Segment	ખંડ
Segregation	પૃથગ્ભવન
Sensitive	સંવેદનશીલ
Sepal	ખાણદલ
Series	શ્રેણી
Sessile	અવૃંત
Serrate	આરાવત
Sheath	છાદ
Sheathing	છાદક
Shoot	ખરેહ, ફણગો, કુખંધો રે.પ
Similarity	સમાનતા
Slit	રંધ્રેખા
Spadix	સ્પદિકામંજરી
Spathe	પુષ્પપર્ણ
Species	જાતિ
Spermatophyta	ખીલવત
Spike	શક્તી
Spine	કંટક
Spore	ખીભાણું
Stalked	સવૃંત
Stamen	પુંકેસર
Staminate	પુંકેસરીય
Staminode	વૈષ્ણપુંકેસર
Stem	સ્તંભ
Stem Branch	સ્તંભશાખા

Stem spine	સ્તંભકંટક
Stem thorn	સ્તંભકાટા
Stem Tuber	સ્તંભઘ્રંથિ
Stilt Root	જટામૂળ
Stipulate	અનુપત્રી
Stolon	વિરોહક
Stony	અષ્ટિલ, પથરાળ
Straight	સીધું
Sub-Tropical	ઉપોષ્ણકટિભીય
Sucker	બૂસ્તારો
Succulent	સરસ
Sub	નિમ્ન
Superior	શ્રેષ્ઠ, ઉત્તમ
Surface	ભૂતલ, સપાટી
Suspended	આલંબિત
Swamp	મહાપંક
Swelling	ફુલાવો
Symbiosis	સહજીવન
System	પ્રણાલી, પદ્ધતિ
Systematic Botany	વર્ગીકૃત વનસ્પતિવિજ્ઞાન
Taxonomy	વર્ગીકરણ
Temperate	સમશીતોષ્ણ
Terminal	અગ્રસ્થ
Terrestrial	સ્થલજ
Thorn	કાંટા
Transport	પરિવહન

Trap (Deccan Trap)	પક
Trifoliate	ત્રિપલ્લવી
Tropical	ઉષ્ણકટિભીષી
Tube	નળી
Turnip	મૂળ, કંદ
Type	પ્રકાર
Umbel	ગાંક
Undershrub	અધશુષ્પ
Union	અઘાત, મિલન
Unisexual	એકલિંગી
Unit Cell	માનક ક્ષેપિકા
Vegetative	વર્ધી
Vein	શિંગ
Veinlet	સૂક્ષ્મ શિંગ
Vitality	જીવનશક્તિ
Warty	મસાલુકા
Wave	તરંગ
Whirl	આવર્ત
Wing	પક્ષ
Wind-pollinated	વાયુપરાગિત
Woody	કાષીય
ZONE	પ્રદેશ